

Themanummer:

De sociale kwaliteit van het stedelijke domein

onder redactie van Bas van Stokkom

Van de redactie

151

Artikelen

Bas van Stokkom

De sociale kwaliteit van het stedelijke domein.

Veiligheid en publieke vertrouwdheid

152

Ronald van Steden en Maddy Roelofs

Hoeders van de hygiënische stad.

Beveiligers, toezichhouders en handhavers
in de openbare ruimte

157

Maarten Hajer, Maarten Poorter,

Arnold Reijndorp en Mara Schoots

Openbare ruimte als symbolische orde:
de Haagse nieuwjaarsvuren

170

Talja Blokland

Het belang van publieke familiariteit in
de openbare ruimte

183

Willem Schinkel

Publieke ruimte: tussen anonimiteit en publiciteit

192

Bas van Stokkom

Te gast in (semi-) publieke ruimtes.
Naar conviviale stedelijke omgangsvormen

202

Boekensignalement

Henk Becker

Extremisme en populisme als taai ongerief
in politiek en samenleving

217

Gastcolumn

Manuel Aalbers

Openbare ruimte in New York

220

Abstracts

222

Van de redactie

Sinds enige jaren woedt in Nederland een felle strijd om de openbare ruimte. Toeristen, dagjesmensen, bewoners, werknemers, ondernemers en flaneurs stellen ieder eigen eisen aan de aard en de kwaliteit van de openbare ruimte. Daar komt bij dat vanuit de samenleving er een steeds luider roep klinkt om orde en veiligheid; een opdracht die steeds meer bij politie en particuliere beveiligers is komen te liggen. Tenslotte is de openbare ruimte ook steeds meer de arena geworden waar kwesties rond identiteit, integratie en multiculturalisme worden uitgevochten. Wat betekent openbaarheid? Dat alles moet kunnen, of vereist het bekendheid met subtiele sociale codes die ervoor zorgen dat het ballet van de openbaarheid niet ontspoord?

Beleid en Maatschappij staat zich erop voor een fijne neus te hebben voor onderwerpen die nog niet op de agenda staan, maar daar wel thuishoren. Die pretentie wordt met het voorliggende themanummer onder redactie van Bas van Stokkom zeker waargemaakt. Onder de titel 'De sociale kwaliteit van het stedelijk domein' bespreekt een keur van Nederlandse sociologen en bestuurskundigen de worsteling met de conflicterende eisen, wensen en belangen van de vele gebruikers van de openbare ruimte. En

zoals het een maatschappelijk geëngageerd wetenschappelijk tijdschrift betaamt, deinzen de meeste auteurs er niet voor terug om zich uit te spreken over hoe volgens hen deze spanningen het beste kunnen worden opgelost.

Dat dit niet een uitsluitend Nederlandse kwestie is, blijkt uit de gastcolumn van de Amsterdamse stadssocioloog Manuel Aalbers. Op basis van zijn ervaringen als gastonderzoeker in New York geeft Aalbers enkele impressies van de wijze waarop in Manhattan wordt omgegaan met conflicten over wie nu de 'eigenaar' van de openbare ruimte is. Tot slot in dit nummer een boekrecensie van Henk Becker over twee recente publicaties van Nederlandse auteurs die zich mengen in het debat over de herkomst van het electorale onbehagen en de opkomst van nieuw-rechtse politieke bewegingen. Wij wensen u veel leesplezier.

Ewald Engelen

De sociale kwaliteit van het stedelijke domein

Veiligheid en publieke vertrouwdheid

Bas van Stokkom

Bas van Stokkom is werkzaam aan het Centrum voor Ethiek, Radboud Universiteit Nijmegen, en aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Correspondentiegegevens:

Dr. B. van Stokkom
Radboud Universiteit Nijmegen
Centrum voor Ethiek
Postbus 9103
6500 HD Nijmegen
b.v.stokkom@cve.ru.nl

Sommige stadssociologen spreken over de teloorgang van het stedelijke publieke domein. De openbare ruimte van de binnenstad staat in het teken van evenementen en festivals, en een daarmee gepaard gaande consumentgerichte eenheidsstijl. Voorgekookte pretparkervaringen bepalen het stedelijke imago en de promotiefolder. Veel ruimten worden bewust ontworpen als *zero friction* omgeving, als ruimte waarin elke sociale wrijving of storing zoveel mogelijk wordt vermeden. Ook toezicht, surveillance en reglementering dragen daar aan bij.

De prijs voor deze kant-en-klare belevenissen is dat de stad wordt ontdaan van zijn angel: spontane ongeregelde gebeurtenissen, directe confrontaties met vreemde personen die verwondering (en irritatie) oproepen. Het publieke domein lijkt op die manier dezelfde homogene en hygiënische trekken te krijgen van kantoorcomplexen, winkelcentra, of welke monoculturele enclaves dan ook. Sommigen betwijfelen of het publieke domein als vitale plaats van uitwisseling van kennis en ervaringen nog wel bestaat. Die rol is door de massamedia overgenomen.

Maar er is ook een andere stad: de stad van 'vuil, overlast en misdaad'. Er is een sterk contrast tus-

sen rijkdom en spektakel enerzijds en verloedering anderzijds. Anonieme ruimtes bieden veel gelegenheden tot overlastgevend en crimineel gedrag. De nachteconomie van drank en drugs brengt relatief veel criminaliteit en vandalisme met zich mee. Veel bezoekers uiten zich ongeremd en gebruiken verbaal geweld tegen politiemensen en andere publieke professionals. Sommigen wijzen erop dat assertieve burgers sterker van zich af bijten en zich intoleranter gedragen (Van den Brink 2001; 2004; Van Stokkom 2005).

Mede in reactie op deze ontwikkelingen proberen steden het publieke leven veiliger te maken: cameratoezicht, afsluiten van ruimtes voor 'onverzorgd' ogende mensen, verwijdering van prostituees uit het stadsbeeld, et cetera. Ook de herinrichting van straten en uitgaansgebieden, en de 'schoonmaak' van de Amsterdamse Wallen kunnen in dat licht worden gezien. In Nederland heeft zich aldus de afgelopen decennia een 'politiek van wenselijk gedrag' ontwikkeld, een beleid gericht op regulering van gedrag in de publieke ruimte (Waiton 2008; Van Stokkom 2008). De bevoegdheden van de politie en de lokale overheid zijn behoorlijk uitgebreid. Het gaat om een

breed scala van reguleringsstrategieën door statelijke en niet-statale instanties, binnen en buiten het strafrecht, reactief en proactief (Terpstra 2008). Onder andere de volgende maatregelen zijn genomen ter regulering van gedrag in de publieke ruimte (vaak in de vorm van nieuwe wetten of aanpassing van bestaande wetgeving): de wet op de identificatieplicht, wet bestuurlijke boetes overlast openbare ruimte, wet voetbalvandalisme en ernstige overlast (met daarin onder andere een meldingsplicht en straatverboden), introduceren doorzettingsmacht burgemeesters om multi-probleemgezinnen aan te pakken, wet op preventief fouilleren, persoonsgerichte aanpak veelplegers en risicojongeren, bestuurlijke ophouding (preventief vasthouden en insluiten), maatregelen alcoholverbruik, en gedragscodes in onder andere wijken, scholen en sportverenigingen. Er is dus een stapeling van allerhande strategieën van controle, toezicht en regulering. Vaak is onduidelijk wat de lijn is van al deze maatregelen en de redenen waarom ze werkzaam zouden zijn. Het parool luidt volgens Terpstra (2008): 'niet geschoten is altijd mis'. Illustratief is het landelijke *Actieplan Overlast en Verloedering* (2009) dat dichtgespijkerd is met tientallen maatregelen en elk antisociaal gedrag lijkt te willen uitbannen.

De nieuwe 'politics of behaviour' staat niet alleen in het teken van de strijd tegen onveilige publieke ruimtes, maar past ook binnen hernieuwde oproepen tot een beschavingsoffensief (Wilterdink 2008). Ook binnen de stedelijke (her)inrichting van stations, winkelcentra, ziekenhuizen en andere publieke ruimtes die gekenmerkt worden door grote massa's mensen, staat de regulering van ongewenst gedrag voorop. Het aantal particuliere toezichthouders en beveiligers is sinds de jaren tachtig in sterke mate toegenomen. Ook de overheid zet voortaan particuliere beveiligers in bij het tegengaan van 'kleine ergernissen'.

Hoe deze ontwikkelingen te duiden? Volgens Terpstra lijkt het erop dat de overheid – het bestuur; de politie; het OM – door het tonen van daadkracht het afnemende gezag en vertrouwen probeert terug te winnen. Een gebrek aan zichtbare, krachtige maatregelen tegen bedreigingen van veiligheid zou de overheid verder in diskrediet kunnen brengen. Om die redenen moet volgens Terpstra (2008) nieuwe wetgeving vooral 'symbolische hardheid' uitstralen. De terminologie moet strijdlust uitdrukken. Het be-

leid van Rotterdam is daarvoor illustratief: de straat 'heroveren' en het inzetten van 'stadsmariniers' en andere 'frontlijnwerkers' (Tops 2007; Engbersen e.a. 2005). Tegelijkertijd heeft de retoriek van *zero tolerance* opgang gemaakt.

Omdat de druk om daadkracht te tonen het grootste is tijdens affaires die door de media worden uitvergroot, blijft de genoemde daadkracht vaak hangen in incidentalisme. De neiging hals over kop nieuwe maatregelen in te voeren leidt ertoe dat de morele verantwoording voor het invoeren van allerlei reguleringsactiviteiten (zijn de maatregelen effectief, proportioneel, rechtvaardig, etc.) op zijn best slechts halfslachtig plaatsvindt. Volgens Terpstra (2008) is het opvallend hoe weinig weerstand er was tegen invoering van de genoemde maatregelen, ook maatregelen die in het verleden zeer gevoelig lagen (zoals een identificatieplicht of het aanbrengen van beveiligingscamera's).

De vraag is of met de snelle aanwas van controle- en beheersingsmiddelen niet het paard achter de wagen wordt gespannen. Er lijkt vooral te worden ingespeeld op de belangen van consumenten: zij mogen niet van streek raken, negatieve ervaringen moeten worden uitgebannen. Mogelijk worden burgers daardoor angstiger, verliezen ze hun immuniteit voor storende ervaringen en gaan ze elkaar sterker mijden.

Hoe dat ook zij, verwondering en irritatie over afwijkend gedrag horen bij de stad. Als het doel zou zijn zo min mogelijk frictie met andere groepen te laten ontstaan, zou dat het einde betekenen van elke vorm van stedelijkheid, opgevat als het ervaren van perspectiefwisselingen en confrontaties met 'anderen' (Hajer en Reijndorp 2001).

Stedelingen lijken echter wel een grotere behoefte te hebben aan een veiliger en vertrouwder publiek domein. Misschien biedt het herstel van overzichtelijkheid en herkenbaarheid in publieke ruimten perspectief (RMO 2004). Ook de ontwikkeling van wat Talja Blokland 'publieke familiariteit' noemt, zou houvast kunnen bieden. Het begrip duidt op de positieve rol die informele contacten op straat kunnen hebben op het veiligheidsgevoel van burgers. Het gaat om het (her)kennen van mensen (ook al spreek je ze weinig) en informele ontmoetingen op straat en in cafés, met winkeliers, politiemensen en andere publieke professionals.

Publieke vertrouwdeheid biedt tegenwicht aan anonimiteit en de daarmee gerelateerde neiging om op stereotype beelden en inschattingen af te gaan. Hoe beperkter de informatie over anderen, des te meer we gaan categoriseren op basis van onder meer gender en etniciteit (Blokland 2009, 129). Burgers kunnen echter door herhaalde observaties van dezelfde mensen die stereotyperingen te boven komen. Men kan mensen beter plaatsen en weet op wie men al dan niet kan rekenen of wie al dan niet een kleine dienst zal geven. Publieke vertrouwdeheid betekent volgens Blokland niet dat je sociale controle uitoefent. Wel dat je makkelijker inschattingen kunt maken of je al dan niet mensen aanspreekt, risico neemt of juist uit de weg gaat.

Publieke vertrouwdeheid bestaat dus uit ervaringskennis die ongemak en onzekerheid op straat en plein reduceert. Door observatie 'leest' men de straat en potentiële bedreigingen. Als er weinig gemeenschappelijke normen worden herkend of als men überhaupt geen inschatting kan maken van de geldende codes, voelt men zich onveiliger, ongeacht de mate van controle (Blokland 2009, 23).

Blokland pleit voor menging van functies en daarmee intensiever ruimtegebruik. Daardoor voelt men zich eerder thuis en drukte op straat zorgt voor een podium waar wat te beleven valt. Mooie steden bestaan juist ook uit wat rommelige, chaotische en onoverzichtelijke winkelstraten zoals de Beierlandse laan en de Schiedamseweg in Rotterdam.

De vraag is echter of een individualistische samenleving waarin de consument de dienst uitmaakt, nog wel in publieke vertrouwdeheid en andere 'spontane' vormen van sociale regulering kan voorzien. Uit veel onderzoek blijkt dat burgers privacy en anonimiteit juist op prijs stellen. Er bestaat een sterke spanning tussen anonimiteit enerzijds en vertrouwdeheid anderzijds. Voor beide geldt dat ze zowel 'probleem' als 'oplossing' kunnen zijn: anonimiteit kan hinderlijk en bedreigend zijn, maar ook het gevoel van vrijheid vergroten. Vertrouwdeheid wordt vaak op prijs gesteld, maar kan beklemmend zijn en afbreuk doen aan de grilligheid van stedelijke ervaringen. De volgende vragen zijn bepalend voor dit thema-nummer. Is publieke vertrouwdeheid realiseerbaar in grootstedelijke ruimtes? Kunnen vertrouwdeheid en herkenbaarheid afbreuk doen aan 'stedelijkheid'? Welk soort interventies zijn voorhanden om publie-

ke vertrouwdeheid te vergroten? In welke opzichten kan vertrouwdeheid bijdragen aan de beleving van lokale veiligheid?

Dit themanummer beoogt de stand van zaken rondom veiligheid en publieke vertrouwdeheid te schetsen. Het nummer kan tegelijk worden gezien als een bijdrage aan stadssociologische theorievorming rondom publieke ruimte en stedelijke omgangsvormen, waarbij tevens bestuurskundige en criminologische inzichten over onveiligheid worden betrokken.

In dit nummer komen vijf artikelen aan bod. De eerste twee zijn meer beschrijvend en diagnostice-rend van aard. In de laatste drie bijdragen komt de vraag aan de orde waarom vertrouwdeheid binnen stedelijke contexten van belang is en hoe die vertrouwdeheid kan worden versterkt.

Allereerst schetsen Ronald van Steden en Maddy Roelofs de opkomst van nieuwe groepen professionele toezichthouders in de publieke ruimte. De auteurs geven een overzicht van de groei en omvang van 'politieachtige' functionarissen in Nederland, en factoren die tot die groei hebben geleid. De auteurs zijn ook nagegaan wat de percepties, verwachtingen en oordelen van burgers zijn over de nieuwe groepen handhavers. Empirisch onderzoek onder inwoners van Amsterdam laat een meerduidelijk beeld zien. Respondenten hebben over het algemeen geen bezwaar tegen de aanwezigheid van 'politieachtige' professionals, maar hebben ook geen goed idee van wat zij doen. Het is volgens de auteurs de vraag hoe terecht deze enigszins laconieke houding is. In potentie liggen ongewenste confrontaties tussen burgers enerzijds en voornoemde professionals anderzijds op de loer. Tegelijkertijd is het mogelijk dat burgers die professionals wel 'makkelijk' gaan vinden: burgers zelf zouden niet met toezicht en handhaving moeten worden belast. Veiligheid kan aldus een consumptiegoed worden, waardoor er gestaag een controlecultuur wortel kan schieten. De auteurs vragen zich ten slotte af of we spontane, ongeregelde en afwijkende gedragingen – die ook bij het chaotische en creatieve karakter van steden horen – niet te veel aan banden leggen.

Het volgende artikel is van Maarten Hajer, Maarten Poorter, Arnold Reijndorp en Mara Schoots en gaat in op nieuwjaarsvreugdevuren in Den Haag. Die vuren zijn van oudsher object van controversie en conflict en het gemeentebestuur doet veel moeite de

conflicten rond de vuren hanteerbaar te houden. Het artikel is een eerste publicatie van een doorlopend onderzoek naar conflicten in de openbare ruimte. De auteurs benaderen die ruimte als een symbolische orde, niet als een puur fysieke plek. Ze geven een beknopte geschiedenis van de Haagse vuren. Het 'kerstbomenrausen' was lange tijd een volkstraditie, vervat in een competitie tussen buurten. Tijdens de jaarwisseling 2007-2008 werden echter meer dan honderd auto's in brand gestoken. Dat geweld laat zich niet meer binnen de symbolische orde van lokale vreugdevuren verklaren. De auteurs geven aan de hand van interviews met betrokken instanties en bewoners een overzicht van mogelijke verklaringen voor die escalaties. De onlusten worden in sterkere mate gekenmerkt door individualisering en betrokkenheid van vooral Marokkaanse jongeren. De buurtsolidariteit en de zogenaamde parochiale domeinen waarin buurt en groep nog samenvielen, zijn teloorgegaan en hebben plaatsgemaakt voor etnische scheidslijnen binnen buurten.

Talja Blokland doet verslag van haar onderzoek naar 'publieke familiariteit' in een aantal Rotterdamse wijken dat in *Oog voor elkaar* (2008) uitvoeriger beschreven is. Uit het onderzoek blijkt dat gevoelens van onveiligheid niet direct samenhangen met het ongeregelde leven van de rafelrand. Wel blijkt dat bewoners vervuiling als een signaal opvatten dat niemand zorg draagt voor de buurt; het vertrouwen in anderen neemt af. Die 'situationele normaliteit' (vuil en verloedering horen 'nu eenmaal' bij de buurt) kan worden doorbroken wanneer de buurt 'schoon en heel' wordt gehouden door derden. Schoon en heel bepalen dus ook de sociale kwaliteit van de openbare ruimte. Verder blijkt dat omgeven zijn door mensen die we niet kennen, maar die we wel kunnen plaatsen (publieke familiariteit) bijdraagt aan je thuis voelen en de beleving van een veilige omgeving. Opmerkelijk is dat lokale familie- en vriendennetwerken niet bijdragen aan een positieve beleving van veiligheid. Niet relaties, maar interacties doen er dus toe. Blokland pleit ervoor te investeren in de fysieke omgeving en een levendige stedelijke omgeving te stimuleren zodat de publieke familiariteit kan groeien. Het intensief gebruik van de openbare ruimte schept de voorwaarden waarbinnen die vertrouwdheid zich kan ontwikkelen.

Willem Schinkel spitst de aandacht vervolgens toe op de spanning tussen anonimiteit en publiciteit

(publieksvorming) in de publieke ruimte. Volgens Schinkel is de publieke ruimte in toenemende mate geprivatiseerd geraakt. Zowel het politieke als het klassieke economische aspect van publieke ruimte zijn minder relevant geworden. Tegelijkertijd zijn de juridische en esthetische aspecten van de publieke ruimte (respectievelijk surveillance en citymarketing) innig verbonden geraakt. Schinkel duidt die laatste tendensen als vormen van spektakularisering van de stad. Daartegenover wil de auteur twee idealen hoog houden die paradoxaal aandoen. Ten eerste een 'relatieve anonimisering' van publieke ruimte, waarmee hij doelt op een versterking van het vermogen van publieke ruimte om anonimiteit en onpersoonlijkheid te waarborgen. Ten tweede een 'publicitering' van publieke ruimte, waaronder het vermogen tot het creëren van publieken verstaan kan worden. Anonimiteit van de publieke ruimte moet volgens Schinkel onverminderd als eis gelden, omdat het tegendeel, familiariteit, te hoge eisen stelt aan zowel het sociale leven als aan de publieke ruimte. Je moet je kunnen onttrekken aan 'contactlast'. Publicitering kan in zijn ogen een tegenwicht vormen tegen de spektakulering van ruimte, omdat ruimte door meerdere publieken bezet kan worden (variërend van hangjongeren, demonstranten tot winkelend publiek). Ten slotte blijft de auteur stilstaan bij de paradox van de publieke ruimte (het tegelijk moeten garanderen van anonimiteit en publiciteit) en vraagt zich af of die paradox door 'publieke familiariteit' intact kan blijven. Onder publieke familiariteit verstaat hij de rituele omgang met de paradox van het private in het publieke: een manier om via private, maar gestandaardiseerde contacten (bijvoorbeeld een gesprek over het weer) tegelijk relatieve anonimiteit als voorspelbaarheid te waarborgen. Hij acht publieke familiariteit een functioneel equivalent voor een moeilijk vol te houden volledige anonimiteit, hoewel die anonimiteit op zijn beurt ook voorspelbaarheid biedt.

Ten slotte schetst Bas van Stokkom een alternatieve route om de publieke familiariteit te vergroten, namelijk door het creëren van gastvrije zones en het stimuleren van gastvrije omgangsvormen. Kunnen regels van gastvrijheid houvast bieden in publieke ruimtes? Welke opvattingen van omgang onder vreemden worden verondersteld? Hoe verhoudt gastvrijheid zich tot uitgangspunten van het publieke leven zoals vrije toegang en wederkerig-

heid? Volgens Van Stokkom duidt gastvrijheid op het samen delen van een begrensde ruimte. Men is op elkaar aangewezen en men krijgt de kans nabij te komen en contact te leggen. Gasten voelen een positieve verplichting elkaar respectvol te bejegenen. Volgens de auteur kan gastvrije sociale regulering op verschillende manieren in de publieke ruimte worden benut. Ten eerste door het aanbrengen van symbolische afbakeningen als toegangspoorten en omheiningen. Ten tweede kan de convivialiteit binnen het stedelijke leven worden vergroot. Samen op ontspannen wijze gebruikmaken van een ruimte fungeert als 'leveler' waardoor ook nieuwkomers zich eerder welkom en thuis kunnen voelen. Ten

derde zou een persoonlijke gastvrijheid kunnen worden bevorderd, waarbij sommige personen ongevraagd de rol van gastheer op zich nemen en kleine conflicten vlot trekken. Ten slotte gaat Van Stokkom in op enkele bezwaren tegen gastvrijheid: enerzijds zou gastvrijheid voorwaarden stellen aan toegang en daarmee de bewegingsvrijheid van burgers met voeten treden, anderzijds zou een informele omgang tussen gasten niet voldoen aan de onpersoonlijkheid en distantie die vereist zou zijn in de publieke omgang. Daartegenin betoogt hij dat enerzijds totale bewegingsvrijheid en anderzijds onpersoonlijke omgang niet altijd overtuigende principes zijn om het publieke leven vorm te geven.

Literatuur

- Blokland, T., 2005, *Goeie burens houden zich op d'r eigen. Buurt, gemeenschap en sociale relaties in de stad*. Den Haag: Dr. Gradus Hendriks Stichting.
- Blokland, T., 2009, *Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote Stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Brink, G. van den, 2001, *Geweld als uitdaging. De betekenis van agressief gedrag bij jongeren*. Utrecht: NIZW.
- Brink, G. van den, 2004, *Schets van een beschavingsoffensief. Over normen, normaliteit en normalisatie in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Engbersen, G. e.a., 2005, *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam*, WRR-Verkenningen. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hajer, M. en A. Reijndorp, 2001, *Op zoek naar nieuw publiek domein; analyse en strategie*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- RMO, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2004, *Sociale veiligheid organiseren. Naar herkenbaarheid in de publieke ruimte*. Den Haag: RMO advies 31.
- Roché, S., 2002, *Tolérance Zéro? Incivilités et insécurité*. Parijs: Odile Jacob.
- Stokkom, B. van, 2004, 'Ben ik te min? Ergernis, lichtgeraaktheid en maatschappelijke verruwing'. In: M. Pijnenburg en C. Leget (red.), *Agressie in het ziekenhuis; ethische aspecten van ondervinden, reageren en voorkomen*, Budel: Damon, 70-89.
- Stokkom, B. van, 2005, 'Zero tolerance in de praktijk. Handhaving van de "kleine norm" door politie of boa's?'. *Justitiële verkenningen*, 31 (6): 44-59.
- Stokkom, B. van, 2008, *Symbolen van orde en wanorde. 'Broken windows policing' en de bestrijding van overlast en buurtverval*. Den Haag: Elsevier, serie Politie en Wetenschap.
- Terpstra, J., 2008, 'Regulering van de publieke ruimte in Nederland'. In: P. Ponsaers en E. Devroe (red.), *Publieke Ruimte*, Brussel: Politeia (Cahiers Integrale Veiligheid nr. 4), 113-137.
- Tops, P., 2007, *Regime verandering in Rotterdam. Hoe een stadsbestuur zichzelf opnieuw uitvond*. Amsterdam: Atlas.
- Waiton, S., 2008, *The politics of antisocial behaviour: amoral panics*. Londen: Routledge.
- Wilterdink, N., 2008, 'Beschavingsarbeid in historisch perspectief'. *Bestuurskunde*, 17 (1): 7-15.

Hoeders van de hygiënische stad

*Beveiligers, toezichthouders en handhavers in de
openbare ruimte*

Ronald van Steden en Maddy Roelofs

Ronald van Steden is als universitair docent verbonden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit te Amsterdam, en programmeur 'veiligheid' bij Nicis Institute te Den Haag. Maddy Roelofs was werkzaam bij de Dienst Onderzoek en Statistiek van de gemeente Amsterdam.

Correspondentiegegevens:

Dr. R. van Steden
Vrije Universiteit
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Afdeling Bestuurswetenschappen
De Boelelaan 1081
1081 HV Amsterdam
r.van.steden@fsw.vu.nl

Inleiding

Veiligheid en leefbaarheid zijn begrippen die tegenwoordig veelvuldig worden gebruikt. Media besteden met grote regelmaat aandacht aan verloedering, criminaliteit, overlast en ander onmaatschappelijk gedrag. Zeker de situatie in steden staat daarbij volop in de belangstelling. Als strategie om veiligheid te bereiken, pleit Blokland (2009) voor het herkenbaarder maken van de openbare ruimte. Voorbeelden zijn het investeren in publieke voorzieningen, zodat mensen elkaar gemakkelijker tegenkomen, en het beter mixen van wonen, werken en recreëren wat de levendigheid van steden moet bevorderen (Jacobs 1961). Dergelijke maatregelen stimuleren min of meer toevallige ontmoetingen, waardoor er een zekere onderlinge 'familiariteit' tussen mensen ontstaat. Daarbij is het cruciaal dat gebruikers van het publieke domein een vriendelijke, doch gereserveerde houding jegens elkaar aannemen. Het gaat hier om het respecteren van de persoonlijke sfeer, beperkt oogcontact maken en niet schreeuwen tijdens gesprekken (Goffman 1982). Dit maakt dat mensen zich 'thuis' weten op straat – een besef dat zij ontlenen aan het vertrouwen dat onbekende anderen hun notie van wat 'normaal' is (wat algemeen

geldende normen en codes zijn) delen. Wordt aan zulke vereisten voldaan, dan zal dit een positieve invloed hebben op de rust, vrede en veiligheid in het publieke domein. Bovendien zullen mensen – zo is de veronderstelling – eerder zelf (corrigerend) ingrijpen, mochten er zaken misgaan.

Ondanks de hoge verwachtingen die aan dergelijk 'zelfredzaam' optreden kleven (RMO 2004) wijzen empirische studies uit dat burgerbetrokkenheid en burgerinitiatief (in welke vorm dan ook) niet vanzelfsprekend zijn. Dit geldt zeker als het gaat om kwesties van veiligheid en leefbaarheid in de eigen leefomgeving. Als mensen zich inzetten voor hun buurt moeten zij zich gesteund voelen; coalities met (overheids)instanties zijn onontbeerlijk. Deze constatering hangt samen met de paradox dat juist in buurten, wijken en andere stedelijke gebieden waar sociale controlemechanismen broos zijn veel van burgers wordt verwacht: 'vooral in achterstandswijken zijn burgers wantrouwend en heerst over het algemeen een cultuur van "afwachten". Het activeren van burgers is alleen mogelijk wanneer professionals een initiërende en stimulerende rol spelen' (Van Stokkom 2008, 279). Het is dus niet verwonderlijk dat naast de herinrichting van de stad in *de*

fensible spaces (Newman 1973) steeds vaker wordt ingezet op wat Terpstra (2007) 'nieuwe toezicht-houders' noemt. Het publieke domein van straten, pleinen en parken wordt niet alleen overzichtelijker en veiliger door haar fysieke inrichting. De zichtbare aanwezigheid van agenten en ondersteunende 'politieachtige' professionals (casu quo gemeentelijke toezichthouders en handhavers alsmede particuliere beveiligers in allerhande gedaanten en functies)¹ is minstens zo belangrijk. Zij moeten burgers een gevoel van bescherming, vertrouwen en zekerheid geven.

Vanuit bovenstaande constatering bepleiten Kubrin en Weitzer (2003) meer aandacht voor de rol die politieagenten en andere veiligheidsprofessionals spelen in het tegengaan van criminaliteit, overlast en verloedering. Er is, met andere woorden, een 'sociologie van toezicht en handhaving' gewenst (zie ook Leeuw 2006). Dit pleidooi is relevant, omdat door de groeiende invloed van onder meer gemeentelijke veiligheidsfunctionarissen, particuliere beveiligers, buurtconciërges, straatcoaches, stadsmariniers en wat dies meer zij de centrale positie van de politie in de samenleving (deels) verloren lijkt te gaan. Evenwel moet, ondanks soms conflictueuze relaties tussen burgers en dienders (Van Stokkom 2005a), de 'symbolische autoriteit' van politiemensen niet worden onderschat. In de formulering van Loader: 'the idea of policing (...) brings to mind (and stomach) sensations of order, authority and protection; it makes it possible for people to believe that a powerful force for good stands between them and an anarchic world, that the state is willing to protect its citizens' (1997, 8). We weten echter niet of nauwelijks welke percepties, verwachtingen en oordelen burgers ten aanzien van 'politieachtige' professionals koesteren, of zij eveneens in staat zijn emoties van autoriteit en bescherming bij het grote publiek op te roepen.

Tegen deze achtergrond wordt in onderhavig artikel allereerst een empirisch overzicht gegeven van de opkomst van 'politieachtige' functionarissen in ons land. Wat is aard en omvang van dergelijke ontwikkelingen? Samenhangend worden kort de drijvende krachten achter wat wel de 'pluralisering van de politiefunctie' (Crawford e.a. 2005; Jones en Newburn 2006) wordt genoemd besproken. Wat verklaart de opkomst van toezichthouders, handhavers en beveiligers? Deel twee presenteert de resultaten

van een enquête over hoe burgers in Amsterdam over deze professionals denken en oordelen – een oordeel dat iets zegt over de acceptatie van hun aanwezigheid en de legitimatie van hun optreden. Louter negatieve uitlatingen over de aanwezigheid en het werk van 'politieachtige' veiligheidsfunctionarissen kunnen immers alleen maar resulteren in wantrouwen, disrespect en confrontaties. Het derde deel sluit ten slotte af met een kritische reflectie: hoe wenselijk zijn al die professionele 'ogen en oren' in het publieke domein? Stevenen we niet af op het doodslaan van spontane ongeregelde heden en afwijkende gedragingen die ergens ook bij het chaotische en creatieve karakter van steden horen? En verwordt veiligheid niet tot een 'goed' dat naar hartenlust geconsumeerd kan worden?

Pluralisering van de politiefunctie

De politie wordt meestal geassocieerd met dienders op straat, inclusief de uniformen, uitrusting, voertuigen en gebouwen die daarbij horen. Toch kan worden beargumenteerd dat dit idee niet zo vanzelfsprekend is. Historisch onderzoek wijst uit dat 'politieachtige' functies altijd al hebben bestaan. Sterker nog, de politie zoals we deze nu kennen, is slechts een kleine tweehonderd jaar oud, terwijl (commerciële) bewakers, huurlingen en nachtwakers tot de oudste beroepen ter wereld behoren (Van Steden 2002). Feit is echter wel dat de politie thans te maken heeft met een almaar uitdijende – doorgaans commerciële – veiligheidsindustrie. Uitgedrukt in cijfers laat het Nederlandse politiekorps een toename zien van een kleine 40.000 fte (volledige werkweek) in 1993 tot circa 53.000 fte op dit moment.² Daartegenover staat dat de werkgelegenheid in de beveiligingsbranche momenteel bijna 26.000 fte bedraagt.³ Het gaat hier om zeker 30.000 medewerkers ten opzichte van 10.000 in 1980 (Van Steden 2007). Vermoedelijk is de sector inmiddels nog groter, gelet op de omvang volgens eigen opgave van bekende bedrijven als Group 4 Securicor (minstens 8.500 werknemers), Trigion (ruim 7.000) en Securitas (5.400). Daarnaast zijn er tientallen middelgrote en enige honderden kleinere (soms zeer kleine) bedrijven actief in deze sector. In totaal staan ruim 800 bedrijven geregistreerd in Nederland, waarvan naar alle waarschijnlijkheid 250 tot 400 enige serieuze omvang hebben (Terpstra en Van Steden

2008). De huidige jaaromzet van de beveiligingsbranche bedraagt minstens 1.45 miljard euro.

Op het eerste gezicht valt dit plaatje erg mee, omdat – uitgedrukt in fte's – de beveiligingsbranche tot ongeveer de helft van de politie komt. Toch kan worden beargumenteerd dat beveiligingsbedrijven de politie aardig op de hielen zitten. Van de 53.000 fte agenten is naar schatting 36.000 executief, dat wil zeggen: uitvoerend personeel. De rest bestaat uit ondersteunende en administratieve krachten. Van het executieve personeel is echter maar een deel zichtbaar in de openbare ruimte aanwezig (recherche is dit bijvoorbeeld niet) en moeten ook uitvoerende dienders tijdens hun diensten het nodige kantoorwerk verzetten. Zo'n redenering gaat veel minder op voor de beveiligingsbranche die, gedreven door concurrentie en kostenbesparing, naar een zo laag mogelijke overhead streeft. Hoewel officiële cijfers ontbreken, kan dus gevoeglijk worden aangenomen dat, afgezet tegen de gemiddelde tijdsbesteding van politieagenten, de hoeveelheid tijd die beveiligers op straat doorbrengen vrij hoog ligt (zie ook Terpstra 2007). Daarbij zij opgemerkt dat de sector meer onder het oog van het grote publiek is gaan opereren. Van oudsher zijn beveiligers werkzaam in semi-publieke locaties (of *mass private properties*) zoals winkelcentra, musea, pretparken, vliegvelden en meubelboulevards of bij evenementen als voetbalwedstrijden en popconcerten (Shearing en Stenning 1983). Sinds enkele jaren zijn zij in tamelijk korte tijd ook een vanzelfsprekend onderdeel geworden van het dagelijkse straatbeeld. Deels is dat gevolg van het feit dat beveiligers meer en meer door gemeenten worden ingezet als toezichthouders in het publieke domein.

Naast particuliere beveiliging bestaat een nieuwe hoofdcategorie van 'nieuwe' veiligheidsfunctionarissen uit gemeentelijke toezichthouders en handhavers. De laatste groep heeft een zogenoemde 'boa-bevoegdheid' (en werkt als zodanig als buitengewoon opsporingsambtenaar).⁴ Zij kunnen optreden tegen 'kleine ergernissen' zoals zwerfafval, graffiti, wildplassen en verkeerd parkeren door een bekeuring uit te schrijven. Volgens de Nederlandse Vereniging Belangengroep Stadtoezicht beschikken nagenoeg alle grote en middelgrote – en steeds meer kleinere – gemeenten over eigen geüniformeerde veiligheidsfunctionarissen.⁵ Hierbij doet zich een enorme verscheidenheid aan functies en

benamingen voor variërend van 'stadswacht' tot 'veiligheidsassistent' en van 'medewerker toezicht' tot 'gediplomeerd handhaver'. Hun taak is om preventief op straat aanwezig te zijn en burgers op ongewenst gedrag aan te spreken. Zo moeten zij de 'objectieve' (feitelijke) en 'subjectieve' (gevoelsmatige) veiligheid vergroten. Daarnaast fungeren gemeentelijke toezichthouders vaak als 'vraagbaak' voor dagjesmensen die de weg kwijt zijn. Het is onbekend wat de totale personele omvang van deze groep veiligheidsfunctionarissen in Nederland is, waardoor lastig kan worden vastgesteld hoe hun aantal zich verhoudt tot de politiesterkte in. Wel claimt de belangenvereniging dat gemeentelijke toezichthouders, net zoals particuliere beveiligers, voor het overgrote deel van hun tijd (80%) op straat werkzaam zijn. Burgers zullen hen dus geregeld tegenkomen.

De beschreven 'pluralisering van de politie-functie' is geen exclusief Nederlands fenomeen. Commerciële beveiliging maakt wereldwijd een stormachtige opkomst door, waarbij de sector niet zelden de politie in aantallen medewerkers overtreft. Onder meer in Zuid-Afrika, de Verenigde Staten en in diverse Oosteuropese landen is zulks het geval (De Waard 1999; Van Steden en Sarre 2007). Overigens kent Nederland vanuit EU-perspectief nog steeds een vrij bescheiden beveiligingsbranche; per 100.000 inwoners zijn er 184 beveiligers in ons land werkzaam ten opzichte van gemiddeld 253 binnen de Europese Unie. Verder valt de 'transnationalisering' (of 'multinationalisering') van beveiligingsbedrijven op (Johnston 2000). Lokale markten, waaronder de Nederlandse, worden door een gering aantal spelers gedomineerd. Zo beschikt Group 4 Securicor wereldwijd in totaal over minimaal 600.000 medewerkers, verspreid over 110 landen, die goed zijn voor een omzet van 5,7 miljard euro per jaar. Securitas blijft hier als nummer twee bij achter, maar beschikt nog steeds over 250.000 werknemers in ruim 30 landen die gezamenlijk 6,5 miljard euro per jaar genereren.⁶ Tot slot zien we ook in het buitenland publieke – binnen de overheid geïnitieerde – innovaties op het terrein van 'politieachtig' personeel. Als voorbeeld kan de 'police community support officer' (pcso) die sinds 2002 in Groot-Brittannië operationeel worden genoemd. Deze functie zit dicht aan tegen die van 'politie-surveillant' (de laagste politierang) en 'buitengewoon opsporingsambtenaar' (boa).⁷ De pcso beschikt over beperkte

bevoegdheden om een verdachte vast te houden, kan het verkeer in goede banen leiden en mag bonnen uitschrijven voor ‘anti-social behaviour’. Tegelijk blijft de pscso, hoewel medegefinancierd door lokale overheden, integraal onderdeel van het politiekorps uitmaken. Hiervoor is gekozen om dreigende fragmentatie binnen het Britse veiligheidsveld tegen te gaan (Johnston 2007). Daar pscso’s binnen het korps vallen, kan de politie direct regie over hen voeren. Tevens hebben politiekorpsen met de relatief goedkope pscso’s een goede troef in handen om met de beveiligingsbranche te kunnen concurreren.

Drijvende krachten

Doorgaans wordt de politie vanwege haar geweldsmonopolie gezien als een uitzonderlijke overheidsorganisatie. Dienders representeren immers ‘de sterke’ arm van de staat. Gelijktijdig moet worden opgemerkt dat bepaalde politietaken – toezicht, handhaving en hulpverlening – ook door anderen dan reguliere agenten kunnen worden uitgevoerd. Zoals Cachet (1990, 7) schrijft is ‘politie (...) niet zo uniek als (praktijk)mensen denken. Politie behoort tot een meer algemene categorie van controlemechanismen’. Langs deze lijnen gedacht moet de ‘pluralisering van de politiefunctie’ – het groeiende arsenaal van beveiligers, toezichthouders en handhavers – dus worden opgevat als een gestage uitbreiding van sociale controlemechanismen in het stedelijke publieke domein. Er is, preciezer gezegd, een ‘formalisering van sociale controle’ (Cachet 1990; Jones en Newburn 2002) gaande. Deze trend duidt erop dat de bescherming van rust en orde in toenemende mate het terrein wordt van professionals voor wie ‘toezicht’ en ‘veiligheidshandhaving’ definiërende elementen van hun werkzaamheden zijn. Min of meer ‘natuurlijke’ of ‘informele’ vormen van ‘letten op elkaar’ raken langzamerhand uit beeld. Gedragsbeïnvloeding vindt niet langer rechtstreeks, maar eerder indirect – via het inschakelen van een derde partij – plaats. Of nog anders geformuleerd: onder de groeiende populariteit van ‘politieachtige’ professionals ligt het idee dat het zelforganiserend en zelfcorrigerend vermogen van de samenleving aan erosie onderhevig is. Burgers hebben professionele steun nodig in het veilig en leefbaar houden van hun leefomgeving.

Bovenstaand formaliseringsproces kan worden verklaard tegen de achtergrond van toegenomen (ge-

voelens van) onveiligheid in vooral stedelijke omgevingen. Als zodanig zijn niet alleen daadwerkelijke criminaliteit en overlast, maar eveneens vagere noties van dreiging, risico en wantrouwen van belang. De grootschaligheid en anonimiteit van steden, zeker als het gaat om achterstandswijken, vormen het decor van polarisatie, wantrouwen en morele diffusiteit over wat ‘kan’ en ‘mag’ (Engbersen e.a. 2005). Bevolkingsgroepen verstaan elkaar letterlijk en figuurlijk niet meer. Wederzijdse (h)erkenning is afgenomen en spanningen lopen op – een spiraal die niet in de laatste plaats wordt aangewakkerd door sensationele mediaberichtgeving over lokale incidenten. Een volgende verklaring hangt samen met stijgende welvaart en economische groei. Terwijl zorgen over een dreigende ‘onderklasse’ toenemen, worden we door steeds meer goederen omringd die vrij gemakkelijk voor het grijpen liggen. Winkelcentra en warenhuizen zijn wat dat betreft exemplarisch.⁸ Vastgoedeigenaren willen deze semi-publieke locaties vanuit commercieel oogpunt natuurlijk zo schoon, veilig en gezellig mogelijk presenteren. Zij hebben immers een financieel belang bij een zo aantrekkelijk en uitnodigend mogelijke ambiance. Derhalve worden graag particuliere beveiligers ingehuurd die, naast preventieve toezichthouders, als gastheer (of gastvrouw) kunnen optreden (Wakefield 2003). Behalve dat beveiligers ‘waken over uw en onze eigendommen’ dragen zij tevens bij aan de *public relations* van hun opdrachtgevers.

Binnen de geconstateerde spanning tussen grote (materiële) vrijheid enerzijds en een hang naar veiligheid anderzijds raken met name politie en justitie in de knel (Boutellier 2002). Bijgaand laaien discussies op over wat de kerntaken van de politie zijn – over wat ze wel en vooral niet zou moeten doen – van groot belang (Van der Vijver e.a. 2001). Samen met ‘strenger handhaven’ leggen korpsen zich daarom toe op strategieën van ‘responsibilisering’ – dat wil zeggen: het verantwoordelijk maken van derden voor veiligheidszorg (Garland 1996). Samenhangend zijn politiemensen anders over hun werk gaan denken. Bedrijfsmatig denken toegespitst op prestatiecontracten en ‘output’ heeft zijn intrede gedaan (Terpstra en Trommel 2009). Het gevolg hiervan is dat de politie zich uitdrukkelijker probeert te oriënteren op haar klassieke (strafrechtelijke) taken en doelstellingen, waardoor zaken zoals overlastbestrijding bij andere organisaties terecht komen. Een duidelijk

voorbeeld is het ‘heroveren van de publieke ruimte’ door middel van een grootschaliger inzet van gemeentelijke toezichthouders en handhavers (Terpstra en Havinga 2005). Tevens krijgen particuliere beveiligers almaar meer taken en verantwoordelijkheden naar zich toegeschoven. Behalve dat regels strakker worden aangetrokken, zoekt de politie dus volop naar zinvolle relaties met zowel publieke als private bondgenoten. Veiligheid wordt niet uitsluitend als een politiep probleem opgevat, maar betreft de verantwoordelijkheid van en de samenwerking tussen velerlei instanties. Beveiligers, toezichthouders en handhavers zijn daarbij de eerst aangewezene ‘risicomanagende’ partijen, een constatering die zeker geldt in stedelijke omgevingen waar sociale controle niet vanzelfsprekend (meer) is.

Burgers over nieuwe toezichthouders

Vooralsnog is er weinig bekend over wat burgers van nieuwe veiligheidsprofessionals in het publieke domein vinden – wat hun percepties, verwachtingen en oordelen zijn. Publicaties over het vermeende imago van particuliere beveiligers stemmen weinig hoopvol. In Amerikaans onderzoek uit de jaren zeventig schilderden Kakalik en Wildhorn (1977) beveiligers al af als overwegend mannelijke, tamelijk oude, zwaar onderbetaalde en slecht getrainde ‘bodies in uniform’. Tevens wijzen Livingstone en Hart (2003) op weinig florissante stereotypen in de populaire cultuur van film, kranten en tijdschriften. Als beveiligers al geen maffiose gangsters of amorele huurlingen zijn, dan wordt hun zeker komische dwaasheid of schandelijke incompetentie verweten. Gemeentelijke toezichthouders en handhavers zijn waarschijnlijk eenzelfde lot beschoren. Zij kampen met de erfenis van ‘Melkertbanen’, een sociaal project dat als doel had langdurig werkelozen aan een baan te helpen. Verder blijkt uit onderzoek dat de aanwezigheid van de aloude stadswachten maar weinig invloed heeft op veiligheidsgevoelens onder burgers (Hauber e.a. 1996). Evenwel hebben burgers regelmatig met deze ‘politieachtige’ professionals van doen. Daarom is het relevant te kijken wat hun aanwezigheid in de stad voor burgers betekent.

Op basis van een aangepaste vragenlijst over burgerpercepties ten aanzien van particuliere beveiligers (Van Steden e.a. 2009) maken we een vergelijking tussen beveiligers enerzijds en gemeentelijke veiligheidsfunctionarissen anderzijds. De vragen-

lijst is medio 2008 door de Dienst Onderzoek en Statistiek (O+S) van de gemeente Amsterdam afgenomen. De keuze voor onderzoek in de hoofdstad is zowel inhoudelijk als pragmatisch van aard. Inhoudelijk, omdat Amsterdam een grote stad is waar naar schatting 3.000 tot 4.000 particuliere beveiligers, inclusief voetbalstewards en horecaportiers, werkzaam zijn en nog eens circa 1.000 geüniformeerde gemeentelijke toezichthouders en handhavers rondlopen (dit afgezet tegen 1.500 tot 2.000 fte politiesterkerke dat geüniformeerd ‘buitenwerk’ doet).⁹ Er bestaat dus een gereede kans dat burgers frequent tegen ‘politieachtige’ professionals aanlopen. Pragmatisch, omdat O+S over een groot *online* panel beschikt bestaande uit inwoners van de stad, die zich vrijwillig hebben aangemeld voor onderzoeken.¹⁰ Mensen kunnen derhalve vrij eenvoudig worden ondervraagd. Deelnemers krijgen jaarlijks per e-mail ongeveer tien keer een uitnodiging om onbetaald aan onderzoeken over uiteenlopende politieke en maatschappelijke onderwerpen mee te doen. Voor onderhavig onderzoek zijn twee identieke vragenlijsten over gemeentelijke toezichthouders en particuliere beveiligers uitgezet onder elk 900 panelleden. Uiteindelijk hebben respectievelijk 393 (44%) en 368 (41%) respondenten daadwerkelijk gereageerd. Er is voor twee vragenlijsten gekozen, omdat de enquête anders te lang en verwarrend zou worden. Hierbij zij opgemerkt dat het ondervraagde panel een zeer homogene samenstelling heeft, waardoor enige vergelijking tussen beide groepen goed mogelijk is. Deelnemers zijn veelal autochtoon, maatschappelijk betrokken, hoog opgeleid en verdienen relatief vaak bovenmodaal¹¹ – een zelfselectiebias die de onderzoeksuitkomsten mogelijk heeft beïnvloed. In de volgende paragrafen wordt kort verslag gedaan van enige opvallende uitkomsten.

Algemeen beeld

Respondenten moesten bij de eerste vraag antwoorden welke associaties zij bij ‘gemeentelijke toezichthouders’ en ‘particuliere beveiligers’ hebben. Bij gemeentelijke toezichthouders zijn veelvoorkomende termen ‘stadswachten’, ‘controle’, ‘straatcoaches’ (hoewel dit eigenlijk gediplomeerde beveiligers zijn!), ‘uniform’, ‘veiligheid en orde’ en ‘nep-politie’. Bij particuliere beveiligers gaat het meer om ‘bewaking’, ‘uniform’, ‘veiligheid’, ‘klerenkast’, ‘cowboy’ en namen van beveiligingsbedrijven. Tevens wordt

vaker naar uiterlijkheden ('dikke nek') en (negatieve) karaktereigenschappen verwezen.

Bekendheid

In de enquête is panelleden de vraag voorgelegd hoe bekend zij met typen toezichthouders en beveiligers zijn (zie tabel 1). Binnen de groep over gemeentelijke functionarissen noemen respondenten zeer vaak parkeerbeheer (87%), milieuhandhaving (74%), verkeersregelaars (71%), controleurs bij het openbaar vervoer (67%), medewerkers toezicht en veiligheid (58%) en straatcoaches (47%). Binnen de groep over particuliere beveiliging springt het type van winkelbeveiliging (96%) eruit. Rond de 70 procent van deze respondenten verwijst naar beveiligers op bedrijventerreinen, bij uitgaansgelegenheden en van geldtransporten. Beveiligers bij evenementen (64%) en op NS-stations (61%) worden eveneens geregeld genoemd. Dit bevestigt de aanname dat burgers beveiligers en toezichthouders (en handhavers) in

hun dagelijks leven regelmatig tegenkomen. Een vijfde van de respondenten (21%) die hun mening gaven over gemeentelijke toezichthouders heeft wel eens een persoonlijk beroep op hen gedaan. Veel genoemde redenen zijn opmerkingen over zwerfvuil, hondenpoep, geluidsoverlast, hangjongeren en het vragen om informatie. Bij de groep over beveiligers gaat het om 14 procent van de respondenten die hen wel eens heeft aangesproken. Redenen zijn hulpvragen en het melden van (mogelijke) overtredingen en diefstallen.

Zichtbaarheid

Voor zowel gemeentelijke toezichthouders als particuliere beveiligers geldt dat zij (zeer) regelmatig door beide groepen respondenten worden gezien (zie tabel 2). Buiten de eigen buurt gebeurt dit vaker dan binnen de eigen buurt. Daarbij geeft 41 procent van de groep over gemeentelijke veiligheidsfunctionarissen aan dat er 'voldoende' toezichthouders in

Tabel 1. Bekend met toezichthouders en beveiligers (meerdere antwoorden mogelijk)

Toezichthouders (N = 393)	Percentage	Beveiligers (N = 368)	Percentage
Parkeerbeheer	87	In winkels/winkelcentra	96
Milieuhandhaving	74	Op bedrijventerreinen	69
Verkeersregelaars	71	In uitgaansgebieden	68
Toegangscontroleurs OV	67	Van geldtransporten	68
Toezicht op straat	58	Bij evenementen	64
Straatcoaches	47	Op NS-stations	61
Veiligheidsteam OV	45	In buurten en wijken	42
Buurtconciërges	36	Anders	8
Parkwachten	13		
Anders	2		

Tabel 2. Zichtbaarheid toezichthouders en beveiligers (in procenten)

	Toezichthouders (N = 393)		Beveiligers (N = 368)	
	In buurt	Buiten buurt	In buurt	Buiten buurt
Vaak	18	19	26	26
Geregeld	24	33	17	30
Af en toe	25	29	18	28
Zelden of nooit	32	13	37	12
Weet niet	2	6	2	4

de buurt zijn, 37 procent vindt dit 'te weinig'. Voor de groep over particuliere beveiliging liggen de aantallen op respectievelijk 51 procent en 23 procent. Bijna niemand vindt dat er 'te veel' toezichthouders of beveiligers in de eigen buurt zijn. Panelleden uit de eerste groep die vaker gemeentelijke toezichthouders willen zien, geven aan dat zij vooral blij zouden zijn met meer medewerkers toezicht en veiligheid (59%), reinigings-/milieupolitie (58%) en straatcoaches (47%). Weinig respondenten vragen om meer parkeerbeheer (10%). Dit is niet erg verrassend; parkeercontroleurs schrijven bijvoorbeeld nogal eens bonnen uit.

Taken

Voor respondenten uit beide groepen zijn gemeentelijke toezichthouders en particuliere beveiligers vooral preventief aanwezig, houden zij toezicht en hebben zij een taak in corrigerend optreden tegen ongewenst gedrag (zie tabel 3). Hierbij zien respondenten die zich over particuliere beveiligers uitspreken zulke professionals meer in de rol van 'boeven vangen' (37%) vergeleken met respondenten die hun mening hebben gegeven over gemeentelijk veiligheidspersoneel (10%). Deze gemeentelijke professionals lijken dus een tamelijk 'soft' imago te hebben; beveiligers komen daarentegen vrij 'stoer' over. Daarmee is hun imago regelmatig ook wat negatiever. Er wordt eerder op onaantrekkelijke uiterlijkheden ('dikke nek', 'domme kracht') gewezen.

Kwaliteit en professionaliteit

De respondenten zijn stellingen voorgelegd over de kwaliteit en professionaliteit van toezichthouders en beveiligers. Veel panelleden uit beide groepen nemen hierbij een vrij neutraal standpunt in of weten het niet. Bij gemeentelijke toezichthouders geven bijvoorbeeld vier van de tien respondenten aan niet te kunnen oordelen over de stelling of zij 'goed opgeleid en getraind' zijn. Over particuliere beveiligers zijn de voor deze groep relevante ondervraagden iets uitgesprokener: bijna een kwart vindt niet dat zij voldoende opgeleid/getraind zijn. Respondenten ondervraagd over beveiligers vinden vaker dat zij 'gezag' uitstralen dan respondenten die over gemeentelijke toezichthouders oordelen (35% versus 25%). Bij respondenten over gemeentelijke toezichthouders wordt niettemin vaker ingestemd met de stelling dat zij niet bedreigend overkomen (71% ten opzichte van 57% bij particuliere beveiligers). Er komt wederom een enigszins 'soft' imago voor gemeentelijke toezichthouders naar voren.

Verhouding tot de politie

Zoals tabel 4 laat zien, zijn zowel ondervraagden over gemeentelijke toezichthouders als ondervraagden over particuliere beveiligers het oneens met de negatief geformuleerde stelling dat zij 'niet goed te onderscheiden zijn van de politie' (respectievelijk 76% en 73%). Beide typen 'politieachtige' professionals nemen een duidelijk eigen plek in binnen

Tabel 3. Voornaamste taken en bezigheden (maximaal drie opties mogelijk; in procenten)

	Toezichthouder (N = 393)	Beveiligers (N = 368)
Mensen aanspreken op ongewenst gedrag/corrigerend optreden	77	52
Preventief aanwezig zijn op plekken waar vandalisme, onrust, kleine criminaliteit en overtredingen worden verwacht	68	78
Toezicht houden	43	82
Toezicht houden/alert zijn op straat- en milieuvervuiling, zwerfafval, correct aanbieden van huisvuil en bedrijfsafval	42	n.v.t.
Defect (straat)meubilair en andere gemeentelijke eigendommen signaleren en melden bij instanties	21	8
Informatie geven aan het publiek (weg wijzen, vragen over parkeren beantwoorden, etc.)	14	8
Dieven staande houden en overleveren aan politie	10	37
Anders	3	5
Weet niet	1	0

het publieke domein. Van gemeentelijke toezichhouders wordt vaker gezegd dat zij een goede aanvulling op de politie vormen dan van particuliere beveiligers (55% tegenover 43%). Een groter aantal ondervraagden over particuliere beveiligers is hier neutraal over. Verder zijn deze respondenten vaker van mening dat veiligheid een taak van de politie is en dat het aantal particuliere beveiligers zo klein mogelijk moet zijn, dan respondenten die hetzelfde over gemeentelijke toezichthouders vinden (53% tegenover 35%).

Toekomstverwachtingen

Respondenten uit de groep over particuliere beveiligers verwachten meer groei in aantallen functionarissen dan respondenten uit de groep over gemeentelijke toezichthouders (55% tegenover 32%). Bij de gemeentelijke toezichthouders is op de stelling, 'het aantal toezichthouders zal flink groeien in de toekomst', vaker 'weet niet' geantwoord. Daarbij denkt het merendeel dat de toenemende aanwezigheid van toezichthouders en beveiligers in het publieke domein tot (enige) maatschappelijke discussie in de toekomst zal leiden. Tot slot valt op dat veel meer respondenten, ongeacht of zij over gemeentelijke dan wel particuliere functionarissen oordelen, voor een 'hardere' dan voor een 'zachtere' koers in het gemeentelijke veiligheidsbeleid zijn. Toch geven ook grote groepen respondenten aan de huidige koers 'goed' te vinden (ongeveer een derde) of ontbreekt een duidelijke mening (iets minder dan een derde).

Intermezzo

Uit de uitkomsten van de enquête rijst een meerduidelijk beeld op. Aan de ene kant geeft een redelijk substantieel deel van de twee groepen ondervraagden aan geen bezwaar te hebben tegen extra 'politieachtige' aanwezigheid in de stad en de eigen buurt. Aan de andere kant is het voor veel respondenten

niet duidelijk wat al die gemeentelijke toezichthouders en particuliere beveiligers feitelijk doen. In lijn hiermee zijn de panelleden enerzijds vrij positief gestemd over gemeentelijke toezichthouders en particuliere beveiligers als aanvulling op de politie, anderzijds is men niet uitgesproken zeker van hun kwaliteit, professionaliteit en gezag. De groei van 'politieachtige' partijen in het publieke domein gaat naar verwachting van onze respondenten de nodige maatschappelijke discussie opleveren, maar voor velen maakt hun toenemende aanwezigheid op straat persoonlijk niet zo veel uit. Slechts een kleine minderheid vindt dat er momenteel 'te veel' toezichthouders en beveiligers in de stad aanwezig zijn. Deze observaties laten twee interpretaties toe. Ten eerste: de neutrale houding van respondenten over de opkomst van nieuwe toezichthouders in het publieke domein wijst erop dat zij niet als problematisch worden ervaren – integendeel lijkt het, dus hoe erg is het dan? Ten tweede: misschien onderschatten respondenten de potentieel negatieve impact die toezichthouders en beveiligers kunnen hebben op de openheid en spontaniteit van stedelijke ruimten. Een definiërende taakstelling van 'politieachtige' beroepsgroepen ligt immers in toezicht, handhaving en disciplineren.

Dat mensen zich blijkbaar moeilijk een oordeel kunnen vormen over gemeentelijke toezichthouders en particuliere beveiligers¹² staat in de volgende, afsluitende paragraaf centraal. Het gaat om een meer algemene, uit de literatuur oprijzende, kritische beschouwing over de opkomst van deze functionarissen in stedelijke omgevingen. Maken zij de stad veiliger en leefbaarder of sorteren controle en disciplineren juist tegenovergestelde effecten, en hebben mensen straks het nakijken?

Zonder rafelranden

De opkomst van grootstedelijke gebieden is nauw verwant met processen van zelfontplooiing: 'stads-

Tabel 4. Toezichthouders, beveiligers en politie (in procenten)

	Toezichthouder (N = 393)		Beveiligers (N = 368)					
	eens	neutraal	oneens	weet niet	eens	neutraal	oneens	weet niet
Zijn niet te onderscheiden van de politie	7	14	76	3	9	17	73	1
Zijn goede aanvulling op de politie	55	22	18	5	43	31	21	5
Veiligheid is exclusief een politietaak	35	22	42	1	53	21	25	1

lucht maakt vrij'. In de stad kunnen mensen hun gedroomde levensproject verwezenlijken door uiting te geven aan een breed scala van *life styles*. Voorts zijn steden van oudsher sociale biotopen waar onverwachte contacten worden gesmeed, nieuwe trends ontstaan en bruisende ideeën tot wasdom komen. Dit soort inspiratie en experiment gedijt bij een bepaalde mate van vrijheid en onvoorspelbaarheid (Landry en Bianchini 1995). Een te 'dorps' karakter remt het tolerante en levenslustige klimaat dat nodig is voor scheppende culturele, economische en politieke productiviteit. Op hetzelfde moment moet worden geconstateerd dat die levenslustigheid alleen kan gedijen binnen een gereguleerde context. Een 'wereld vol vreemdelingen' (Lofland 1973) veronderstelt dat mensen zich veilig en beschermd moeten weten. Enige mate van toezicht en sociale controle is op zijn plaats. In het huidige politieke, economische en maatschappelijke klimaat wordt hier echter steeds explicieter en harder op ingezet. Daartoe wordt een groeiend arsenaal van publieke en private veiligheidsfunctionarissen opgetuigd, sommigen ook met de bevoegdheid tot bekeuren. Sociale controle is niet meer iets vanzelfsprekends tussen burgers, maar wordt in toenemende mate de taak van professionals. Parallel hieraan koloniseren commerciële organisaties grote delen van de publieke ruimte (Boomkens 2004). Steden worden omgetoverd tot een lappendeken van semi-publieke gebieden waarin, onder het toezicht oog van particuliere beveiligers, strenge huisregels en toegangsvoorwaarden de boventoon voeren.

Hoewel de versterkte inzet van politieagenten, beveiligers, toezichthouders en handhavers niet perse problematisch is, kleven er toch potentieel negatieve aspecten aan hun aanwezigheid. Weliswaar kunnen 'politieachtige' professionals een steuntje in de rug betekenen voor burgers, maar escalatie ligt eveneens op de loer. Vooral wanneer burgers op de bon gaan voor – in hun beleving – 'triviale' overtredingen, kunnen zij zich gaan verzetten. Uit de enquête komt naar voren dat burgers vooral aan gemeentelijke toezichthouders een vrij 'soft' imago toekennen. Op het moment dat zij meer handhavende bevoegdheden krijgen (wat thans beleid is) kan zulks tot onaangename verrassingen leiden. Daarbij merkt Van Stokkom op dat 'particuliere bedrijven die boa-taken ter hand gaan nemen, (...) nog een extra handicap [hebben]. Zij staan op een grotere

achterstand om vertrouwen op te bouwen; daarvoor is immers onpartijdigheid nodig en *commitment* aan het algemeen belang' (2005b, 53). Maar ook zonder speciale boa-taken zijn ongewenste situaties met beveiligers goed voorstelbaar. Zij kunnen op basis van huisregels van bijvoorbeeld winkelcentra, pretparken en discotheken mensen op (eerder) wangedrag aanspreken, hun de toegang weigeren of zelfs uitzetten (Wesselink e.a. 2009). Hoewel respondenten een zeker 'gezag' aan beveiligers toekennen, is dit (lang) niet gelijk aan dat van politieagenten (Button 2007) – nog afgezien van de constatering dat 'assertieve' burgers het agenten eveneens flink lastig kunnen maken. Streng optreden door toezichthouders, handhavers en beveiligers lokt dus mogelijkere wijs het nodige (verbale) geweld uit. De organisatie van een goede 'achtervang' door de politie en justitie wordt al snel noodzakelijk, waardoor van ontlasting geen sprake meer is.

Een tweede punt betreft de herdefiniëring van veiligheid tot consumptieartikel binnen de context van (semi-)publieke ruimten (Loader 1999). Mensen vinden het wellicht wel 'makkelijk' en 'fijn' dat professionals over de stad waken. Vanuit deze optiek ontpopt de, door politici en beleidsmakers zo vurig gewenste, 'actieve burger' zich tot iemand die zijn of haar verantwoordelijkheden graag weer terugschuift (of afschuift). De directe consequentie is dat de overheid nog meer in sociale veiligheid zal moeten voorzien, met stijgende investeringen en strengere regelgeving als voorstelbare gevolgen. Mocht de overheid desondanks toch niet in alle behoeften kunnen voorzien, dan bieden particuliere beveiligers uitkomst – een oplossing die een transformatie van veiligheid als collectief 'goed' in exclusieve 'koopwaar' bewerkstelligt (Young 1999). Beveiligers richten zich immers primair op de wensen van hun opdrachtgevers. Dit leidt tot een fundamenteel andere institutionele logica dan gangbaar is bij de politie: 'terwijl publieke veiligheidszorg zich wil baseren op waarden als rechtvaardigheid en gelijkheid, lijken mechanismen van uitsluiting de belangrijkste manier te vormen waarop private partijen met veiligheidsrisico's omgaan' (Terpstra 2006, 67). Meest extreme voorbeelden zijn de bouw van ommuurde woonwijken (zogenoemde *gated communities*) met een defensieve architectonische uitstraling. Daarbuiten, zo laten buitenlandse voorbeelden indringend zien, worden economisch zwakkere groepen gemarginaliseerd in

vervallen getto's en *no go-areas* (Davis 1990; Caldeira 2000). Niet ten onrechte spreekt Shearing (2001) van een 'neo-feodale' tendens in stedelijke omgevingen. Het is een scenario wat voor Nederland ver weg lijkt, maar ook niet geheel moet worden weggevoerd. Er zijn bijvoorbeeld plannen in de maak voor speciaal op welvarende senioren toegespitste kleine woongemeenschappen die veiligheid, leefbaarheid en zorg moeten gaan bieden.¹³

Tot slot kan uit de enquête worden opgemaakt dat burgers weinig problemen zien in een verwachte verdere uitbreiding van met name gemeentelijke veiligheidsprofessionals – al geven respondenten weinig blijk van inzicht over hun professionaliteit en kwaliteit. Hoogstens worden toezichthouders en handhavers als goede aanvulling op de politie gezien. De aanwezigheid van dit soort functionarissen wordt dus steeds vanzelfsprekender in het publieke domein. Criminologen maken zich ernstige zorgen over dergelijke ontwikkelingen, omdat sociale veiligheid nadrukkelijker in de sleutel van *zero tolerance* terechtkomt: de 'kleine norm' moet worden gehandhaafd. Harcourt (2001) suggereert bijvoorbeeld dat hedendaagse nadruk op controle en orde niet alleen betrekking heeft op het tegengaan van overlast, maar evenzo op de sociale constructie van wat overlast is: 'the category of the disorderly may not be pre-political, but may itself be constructed to a lengthy process of policing and punitive practices' (Harcourt 2001, 161). Vanwege het vage concept dat overlast is, genereert veiligheidsbeleid een gestaag groeiende categorie van ontoelaatbare gedragingen. Zeker sociaal zwakkere en/of afwijkende groepen in de samenleving – zwervers, jongeren, (etnische) minderheden – worden zo snel subject van een repressieve benadering of zelfs van uitsluiting. Wat achterblijft, is een hygiënische stad, een stad zonder rafelranden. Nochtans is dit een uiterst precaire en fragiele situatie, omdat het mensen alsmaar gevoeliger maakt voor (kleine) onregelmatigheden en incidenten (Merry 1981). Het is een observatie die alles te maken heeft met het intrinsiek sociale goed(e) dat veiligheid is. Niet alleen 'politieachtige' professionals, maar ook stadsbewoners onderling, moeten voor beschermde, doch vriendelijke en uitnodigende, leefomgevingen zorg dragen. We kunnen ons alleen geborgen weten binnen een gedeelde 'morele ruimte' (Sztompka 2002) waarvan herkenbare waarden zoals vertrouwen en loyaliteit het hart

vormen – en burgers daadwerkelijk 'oog hebben voor elkaar' (Blokland 2009). Voorgaande constatering is wezenlijk, omdat alleen dan mensen kunnen openstaan voor onverwachte ontmoetingen die hen dwingen om met anderen om te gaan. Buiten onze eigen kaders kunnen denken, is wezenlijk voor democratisch burgerschap (Sennett 1977). In die zin moeten ontmoetingen binnen het publieke domein niet alleen aangenaam en voorspelbaar zijn, maar ook verwondering, korzeligheid en zelfs irritatie kunnen oproepen. Een vitale stad gedijt bij enige verwarring en wonderlijke figuren.

Conclusie

De laatste twee decennia is in de wetenschappelijke literatuur het besef doorgedrongen dat de politie het 'monopolie' – voor zover ze dit echt had – op de veiligheidszorg heeft verloren. De politie heeft in kwantitatief opzicht geen duidelijk overwicht meer. Het aantal toezichthouders, handhavers en beveiligers nadert, zo niet overschrijdt, de politiesterke in het publieke domein. Hoeveel beveiligers daadwerkelijk zichtbaar op straat aanwezig zijn, is lastig in te schatten – velen werken ook in winkels, doen baliewerkzaamheden of zijn gestationeerd binnen het detentiewezen. In ieder geval is er een duidelijke trend zichtbaar naar de inzet van particuliere beveiligers door gemeenten en stadsdelen om 'kleine' (of 'veelvoorkomende') ergernissen op straat, zoals schreeuwen, rondhangen en alcohol drinken, in de kiem te smoren. Verder doen zich ook in kwalitatief opzicht veranderingen voor: gemeentelijke toezichthouders worden in toenemende mate opgewaardeerd tot handhavers en boa's met bekeurbevoegdheden gericht op het tegengaan van voornoemde overlast. Wellicht zien we zelfs een nieuw type gemeentepolitie ontluiken.

In dit verband spreekt Johnston (2003) beeldend over het ontstaan van een *police extended family* bestaande uit allerlei 'neven' en 'nichten' die de politie zijn gaan omringen. Zij hebben een ondersteunende taak in preventief aanwezig zijn, alsmede in het toezien op en handhaven van (plaatselijk) geldende wet- en regelgeving. Om een veilige en herkenbare stedelijke ruimte te kunnen (blijven) garanderen is, anders gezegd, 'sterk behoefte aan gezaghebbend en normerend optreden door politiemensen en andere professionals die relatief snel problemen kunnen aankaarten en interventies op gang bren-

gen' (Van Stokkom 2008, 282-283). Tot op heden is echter nooit empirisch onderzoek gedaan naar wat de percepties, verwachtingen en oordelen van burgers zijn over 'andere professionals' naast de politie – beveiligers, toezichthouders en handhavers in het bijzonder. Meestal blijven uitspraken in negatieve vooroordelen steken.

Om in deze omissie te voorzien hebben we een enquête onder inwoners van Amsterdam uitgezet. Daaruit komt, enigszins paradoxaal, naar voren dat onze respondenten 'politieachtige' professionals zeer regelmatig tegenkomen en veelal weinig moeite hebben met hun zichtbare aanwezigheid op straat, terwijl diezelfde respondenten weinig idee hebben van wat beveiligers en toezichthouders doen, hoe het met hun kwaliteit en professionaliteit staat en wat hun toegevoegde waarde in termen van veiligheidszorg is. Veel mensen weten het eigenlijk niet goed; het ontbreekt aan een duidelijke mening. 'Baat het niet, dan schaadt het niet', zo lijkt de boodschap die de in het onderzoek participerende panelleden afgeven. De vraag is of deze dubbele (ietwat laconieke en onbezorgde) houding terecht is. Eerdere publicaties laten zien dat beveiligers, toezichthouders en handhavers – gegeven hun soms strikte optreden in combinatie met matige (communicatieve) vaardigheden – aanleiding kunnen geven tot conflicten met burgers (zie onder meer Van Stokkom 2005b). Burgers gaan de aanwezigheid en het optreden van 'politieachtige' functionarissen zodoende eerder als probleem dan als oplossing ervaren. Tegelijkertijd kunnen al die functionarissen het beeld oproepen

dat toezicht en handhaving toch vooral iets van professionals is. Gedragsregulering wordt bij de overheid en bij eigenaren van semi-publieke terreinen zoals winkelcentra neergelegd. Veiligheid verwordt van een sociaal 'goed' – een goed dat ons allemaal aangaat – tot een soort consumptieartikel.

Tot besluit impliceert de haast argeloze behoefte aan beveiligers, toezichthouders en handhavers dat sociale controle en gedragscorrectie nadrukkelijk in handen van 'politieachtige' professionals komen – volgens critici met mogelijk inflatoire vicieuze cirkels als eindresultaat. Daar begrippen zoals 'overlast' en 'asociaal' gedrag erg lastig definieerbaar zijn, ontstaat de neiging tot 'hyperactief' (Crawford 2009) overheidsingrijpen: alles wat maar een beetje van de norm afwijkt, moet worden onderdrukt. Er dreigt een paternalistische 'controlecultuur' (Garland 2001) die de vrolijke chaos van steden in de kiem kan gaan smoren. Mogen dergelijke zorgen inderdaad hout snijden, ze nemen niet weg dat alledaagse ergernissen over misdragingen op straat eveneens heel reëel zijn. Mensen voelen zich onveilig en willen zich beschermd weten. Het is daarom cruciaal dat zij gesteund worden door beveiligers, toezichthouders en handhavers met inachtneming van wederzijdse taken, verantwoordelijkheden en (professionele) rollen. Kritische reflectie op 'wie, wat, waar' moet doen en tot welk punt interventie-maatregelen zouden mogen gaan, verdient daarbij constante aandacht – een debat dat tot op heden de nodige maatschappelijke urgentie en diepgang mist.

Noten

- 1 Verder kan aan een leger van toezichthouders, controleurs en inspecteurs van bijvoorbeeld de Nederlandse Mededingingsautoriteit, de Voedsel- en Warenautoriteit, de Douane en Bureau Jeugdzorg worden gedacht (Van Waarden 2006). Deze categorieën worden hier buiten beschouwing gelaten. De focus ligt primair op geüniformeerde beveiligers, toezichthouders en handhavers die zichtbaar in het publieke domein aanwezig zijn.
- 2 Deze cijfers zijn gebaseerd op jaarverslagen van de Nederlandse politie (zie: www.politie.nl).
- 3 Branchegegevens zijn beschikbaar via de Vereniging van Particuliere Beveiligers (VPB): www.vpb.nl.
- 4 Tevens heeft de minister van Justitie in 2004 beveiligingsbedrijven de mogelijkheid gegeven om handhavende functies in de vorm van boa's aan gemeenten te leveren. Zo is bijvoorbeeld Parcon, dochteronderneming van Group 4 Securicor, gespecialiseerd in parkeerwachters.

5 Zie: www.stadtoezicht.nl.

6 Zie op internet: www.g4s.com en www.securitas.com. Dat Securitas met minder beveiligers meer omzet dan Group 4 Securicor weet te creëren, kan verklaard worden uit het feit dat het laatste bedrijf relatief veel in lagelonenlanden groot is.

7 Ofschoon het Verenigd Koninkrijk een lange traditie van gemeentelijke veiligheidsfunctionarissen kent, zijn de experimenten met stadswachten en politieursveillantanten in Nederland volgens Johnston (2003) van invloed geweest op het Britse beleid inzake 'auxiliary police patrols'.

8 Het aantal winkelcentra in Nederland is vanaf de jaren tachtig nagenoeg verdubbeld van een 400 tot een kleine 800 in 2004 (Van Steden 2007, 80). Nochtans is het lastig om precieze causale relaties tussen dit soort semi-publieke locaties en de expansie van particuliere beveiliging. De eerste moderne winkelcentra dateren van ver voor deze groei (jaren

vijftig) en van shopping malls zoals we deze bijvoorbeeld in de Verenigde Staten tegenkomen, is in ons land nauwelijks sprake. Toch kan in het algemeen worden gesteld dat de financiële belangen binnen semi-publieke ruimten (winkelcentra, voetbalstadions, pretparken, etc.), onder invloed van de stijgende welvaart, zijn toegenomen. Ook is de bedrijfsvoering commerciëler geworden. In een 'beleveniseconomie' willen ondernemers klanten het zo veel mogelijk naar hun zin maken, waarmee regulering van 'goed gedrag' een belangrijke beleidscomponent is geworden (Bryman 2004).

9 De gepresenteerde schattingen van het aantal politieagenten, gemeentelijke veiligheidsfunctionarissen en particuliere beveiligers in Amsterdam zijn gebaseerd op een inventarisatieonderzoek van de Dienst Onderzoek en Statistiek (O+S) en een expertmeeting met beleidsmakers. Luchthaven Schiphol is niet in deze inventarisatie meegenomen.

10 Zie voor meer informatie: www.onderzoekenstatistiek.nl.

11 Het percentage man/vrouw is voor beide groepen 60/40. Tevens komt de leeftijdsopbouw overeen (75% is tussen de 35 en 64 jaar oud) en geldt er dat circa 87 procent autochtoon is. Rondom 70 procent van de twee groepen is hoger opge-

leid (HBO/WO). Ook vallen inkomens voor 85 procent in de categorieën 'midden' of 'hoog' (1.001 tot 2.051 euro netto per maand of meer). Ten slotte leven de respondenten in beide groepen redelijk goed over de stadsdelen verspreid.

12 Dit inzicht is, zoals gezegd, gebaseerd op twee respondentengroepen met een zelfselectiebias richting de hoger opgeleide middenklasse van Amsterdam – een bias die onvermijdelijk is, gegeven de samenstelling van het ondervraagde O+S-panel. Ter nuancering moet echter worden opgemerkt dat resultaten niet zonder meer generaliseerbaar zijn naar bredere populaties. Het zou kunnen zijn dat mensen in bijvoorbeeld achterstandswijken een heel ander beeld van gemeentelijke toezichhouders en particuliere beveiligers schetsen. Zij hebben wellicht vaker direct contact met deze functionarissen. Tegelijkertijd zou frequenter contact een laconiekere houding juist kunnen bevorderen. Tevens mag van de ondervraagde respondentengroep worden aangenomen dat zij vrij goed geïnformeerd zijn over allerlei maatschappelijke vraagstukken (zoals veiligheid en de organisatie hiervan), wellicht beter dan lager opgeleide burgers in een relatieve achterstandssituatie.

13 Zie: www.vilavie.nl.

Literatuur

- Blokland, T., 2009, *Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Boomkens, R., 2004, 'Towards the capsular city? Public safety and public fears'. In: C.D. van der Vijver en J. Terpstra (red.), *Urban safety: Problems, governance and strategies*, Enschede: IPIT, 17-26.
- Boutellier, J.C.J., 2002, *De veiligheidsutopie. Hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Bryman, A., 2004, *The Disneyization of society*. Londen: Sage.
- Button, M., 2007, *Security officers and policing: powers, culture and control in the governance of private space*. Aldershot: Ashgate.
- Cachet, A., 1990, *Politie en sociale controle: Over het effect van politie-optreden. Een vergelijkend onderzoek naar verkeersdelicten, gezinsgeweld en drugsgebruik*. Arnhem: Gouda Quint.
- Caldeira, T.P.R., 2000, *City of walls: Crime, segregation, and citizenship in São Paulo*. Berkeley: University of California Press.
- Crawford, A., 2009, 'Governing through anti-social behaviour: Regulatory challenges to criminal justice'. *British Journal of Criminology*, nog te verschijnen.
- Crawford, A., S. Lister, S. Blackburn en J. Burnett, 2005, *Plural policing: The mixed economy of visible patrols in England and Wales*. Bristol: Policy Press.
- Davis, M., 1990, *City of quartz: Excavating the future in Los Angeles*. Londen: Verso.
- Engbersen, G., E. Snel en A. Weltevrede, 2005, *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam: een verhaal over twee wijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press (WRR-rapport).
- Garland, D., 1996, 'The limits of the sovereign state: Strategies of crime control in contemporary society'. *British Journal of Criminology*, 36: 445-471.
- Garland, D., 2001, *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goffman, E., 1983, 'The interaction order'. *American Sociological Review*, 48: 1-17.
- Harcourt, B.E., 2001, *Illusion of order: The false promise of broken windows policing*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hauber, A., B. Hofstra, L. Toornvliet en A. Zandbergen, 1996, 'Some new forms of functional social control in the Netherlands and their effects'. *British Journal of Criminology*, 36: 199-219.
- Jacobs, J., 1961, *The life and death of great American cities*. New York: Random House.
- Johnston, L., 2000, 'Transnational private security: The impact of global commercial security'. In: J.W.E. Sheptycki (red.), *Issues in transnational policing*, Londen: Routledge, 21-42.
- Johnston, L., 2003, 'From "pluralisation" to the "police extended family": Discourses on the governance of community policing in Britain'. *International Journal of the Sociology of Law*, 31: 185-204.
- Johnston, L., 2007, 'Keeping the family together: police community support officers and the police extended family in London'. *Policing & Society*, 17: 119-140.
- Jones, T. en T. Newburn, 2002, 'The transformation of policing? Understanding current trends in policing systems'. *British Journal of Criminology*, 42: 129-146.
- Jones, T. en T. Newburn, 2006, *Plural policing: A comparative perspective*. Londen: Routledge.
- Kakalik, J. en S. Wildhorn, 1977, *The private police: Security and danger*. New York: Crane Russak.

- Kubrin, C. en R., 2005, 'New directions in social disorganization theory'. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 40: 374-402.
- Landry, C. en F. Bianchini, 1995, *The creative city*. Londen: Demos.
- Leeuw, F., 2006, 'Over de sociologie van toezicht, handhaving en inspectie'. *Mens & Maatschappij*, 81: 2-4.
- Livingstone, K. en J. Hart., 2003, 'The wrong arm of the law? Public images of private security'. *Policing and Society*, 13: 159-170.
- Loader, I., 1997, 'Policing and the social: Questions of symbolic power'. *British Journal of Sociology*, 48: 1-18.
- Loader, I., 1999, 'Consumer culture and the commodification of policing and security'. *Sociology*, 33: 373-392.
- Lofland, L.H., 1973, *A world of strangers: Order and action in public space*. New York: Basic Books.
- Merry, S.E., 1981, *Urban danger: Life in a neighborhood of strangers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Newman, O., 1973, *Defensible space: Crime prevention through urban design*. New York: MacMillan.
- RMO, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2004, *Sociale veiligheid organiseren: Naar herkenbaarheid in de publieke ruimte*. Den Haag.
- Sennett, R., 1977, *The fall of public man: On the social psychology of capitalism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Shearing, C.D., 2001, 'Punishment and the changing face of the governance'. *Punishment and Society*, 3: 203-220.
- Shearing, C.D. en P.C. Stenning, 1983, 'Private security: Implications for social control'. *Social Problems*, 30: 493-506.
- Steden, R. van, 2002, 'Politietaken geen exclusief bezit van het openbaar bestuur'. *Openbaar bestuur*, 9:12-15.
- Steden, R. van, 2007, *Privatizing policing: describing and explaining the growth of private security*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Steden, R. van en R. Sarre, 2007, 'The growth of private security: Trends in the European Union'. *Security Journal*, 20: 211-221.
- Steden, R. van, M. Roelofs en M. Nalla, 2009, 'Burgers over beveiligers: een kwantitatief onderzoek naar percepties, verwachtingen en oordelen'. *Tijdschrift voor Veiligheid*, nog te verschijnen.
- Stokkom, B. van, 2005a, *Beledigd in Amsterdam: verbaal geweld tussen politie en publiek*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Stokkom, B. van, 2005b, 'Zero tolerance in de praktijk: Handhaving van de "kleine norm" door politie of boa's?'. *Justitiële verkenningen*, 31 (6): 44-59.
- Stokkom, B. van, 2008, 'Voorbij de retoriek van zelfredzaamheid'. In: H. Boutellier en R. van Steden (red.), *Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 267-289.
- Sztompka, P., 2002, 'On the decaying of moral space: Is there a way out?'. *European Review*, 10: 63-72.
- Terpstra, J., 2006, 'Veiligheidszorg als publiek goed bij een gedeelde verantwoordelijkheid'. In: L. Gunther Moor en R. Johannink (red.), *Gedeelde verantwoordelijkheid voor veiligheid*, Dordrecht: SMVP, 63-80.
- Terpstra, J., 2007, 'Nieuwe toezichthouders in de publieke ruimte: geruststelling, fragmentering, vermarkting'. In: P. Ponsaers en L. Gunther Moor (red.), *Reassurance policing: concepten en receptie*, Brussel: Politeia, 129-152.
- Terpstra, J. en T. Havinga, 2005, 'Gemeenten, boetes en kleine ergernissen'. *Justitiële verkenningen*, 31 (6): 10-22.
- Terpstra, J. en R. van Steden, 2008, 'Private veiligheidszorg: een onderzoeksterrein'. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 7: 3-8.
- Terpstra, J. en W. Trommel, 2009, 'Police, managerialization and presentational strategies'. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*, 31: 128-143.
- Vijver, C.D. van der, A.J. Meershoek en D.F. Slobbe, 2001, *Kerntaken van de politie: Een inventarisatie van heersende opvattingen*. Zeist: Kerckebosch.
- Waard, J. de, 1999, 'The private security industry in international perspective'. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 7: 143-174.
- Waarden, F. van, 2006, 'Werk in een wantrouwende wereld: Omvang en oorzaken van een uitdijende controle-industrie'. *Beleid en Maatschappij*, 33: 232-251.
- Wakefield, A., 2003, *Selling security: The private policing of public space*. Cullompton: Willan.
- Wesselink, L., M. Schuilenburg en P. van Calster, 2009, 'De collectieve winkelontzegging'. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 8: 6-19.
- Young, J., 1999, *The exclusive society: Social exclusion, crime and difference in late modernity*. Londen: Sage.

Openbare ruimte als symbolische orde: de Haagse Nieuwjaarsvuren

Maarten Hajer, Maarten Poorter, Arnold Reijndorp en Mara Schoots¹

Correspondentiegegevens:

Prof. dr. M.A. Hajer
Universiteit van Amsterdam
Afdeling Politicologie
Oudezijds Achterburgwal 237
1012 DL Amsterdam
m.a.hajer@uva.nl

Inleiding

Door de openbare ruimte te benaderen als symbolische orde hopen wij bij te dragen aan het inzicht in de dynamiek van vertrouwde en verdringing. We speuren naar de mechanismen die maken dat een gebeurtenis of bepaald gedrag tot onrust leidt, terwijl ander gedrag die negatieve effecten niet heeft. In dit artikel gaan wij daartoe in op het fenomeen van de Haagse nieuwjaarsvuren. Deze vuren zijn van oudsher object van controverse en conflict. In Nederland komt Den Haag de plaats toe waar het 'traditioneel' onrustig is rond de jaarwisseling. Maar wanneer we inzoomen op de nieuwjaarsvuren zien we dat het niet zozeer het 'vuur' is dat de vertrouwde doorbreekt, als wel de veranderende symbolische orde rond deze vuren. Dit maakt dat het ene conflict rond de vuren hanteerbaar is en het andere conflict veel minder.

We bespreken eerst de idee 'symbolische orde', daarna geven we een beknopte geschiedenis van de 'Haagse vuren'. Het artikel is een eerste publicatie van een doorlopend onderzoek naar conflicten in de openbare ruimte waarbij het identificeren van handelingsopties voor lokale beleidsmakers centraal staat.²

Maarten Hajer is hoogleraar bestuur en beleid aan de afdeling Politicologie van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen, Universiteit van Amsterdam; en directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving.

Maarten Poorter is werkzaam als docent, onderzoeker en trainer aan de afdeling Politicologie en het Amsterdams Centrum voor Conflictstudies.

Arnold Reijndorp is bijzonder hoogleraar sociaal-economische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

Mara Schoots is werkzaam als docent aan de afdeling Politicologie en algehele coördinator van het Amsterdams Centrum voor Conflictstudies.

Openbare ruimte als symbolische orde

Het publieke gebied van de Nederlandse stad toont onze collectieve wensen en ambities, maar is daarnaast getekend door verdringing en verdrijving tussen groepen uit de samenleving. Openbare ruimte is altijd het toneel van conflict. Verschillende groepen leggen claims op de openbare ruimte; soms door hun gedrag (geren, geschreeuw), soms al door hun wijze van kleden, of het vasthouden aan een bepaalde ruimtelijke inrichting. Daarbij geldt: hoe machtiger een groep in de samenleving, hoe minder zij zich actief op hoeft te stellen. Overlast is wat dat betreft een bekende uitlaatklep voor groepen zonder sterke machtspositie. Verdringing en verdrijving is vaak passief vastgelegd in de inrichting van een gebied: het Haagse Lange Voorhout is dusdanig ruim en deftig ingericht dat recalcitrant gedrag er al bijna door wordt uitgebannen. Het is er 'zin-loos'. De ruimtelijke inrichting normeert ons bij voorbaat.

Openbare ruimte is stedelijke ruimte. Dat wil zeggen dat het een schouwtoneel is van de stadsbewoners, waar ook passanten, bezoekers en migranten gebruik van maken. De openbare ruimte vervult als zodanig een belangrijke maatschappelijke functie: het is een van de plekken waar de veranderende

samenleving erfahrbaar wordt. Dat is soms positief, bijvoorbeeld als we geconfronteerd worden met creativiteit of vernieuwing. Veel buitenlanders zullen perplex staan van de diversiteit aan fietsen waarmee Nederlandse ouders hun kinderen CO₂-neutraal door het drukke stadsverkeer loodsen. Maar soms is die ervaring negatief: de openbare ruimte is ook het domein van de zakkenrollers, de pestkopen, zinloos geweld, de intolerantie tegen expressieve andersdenkenden zoals homo's. Het is ook de plek waar nieuwe gebruikers van de Nederlandse stad zichtbaar worden zoals recentelijk de Polen en Roemenen.

In dit artikel benaderen wij de openbare ruimte dan ook niet als fysieke ruimte, maar als geleefde ruimte. Wij analyseren de openbare ruimte als een symbolische orde in de traditie van Erving Goffman en Joseph Gusfield (Goffman 1959; Gusfield 1981). Een benadering in termen van symbolische orde of geleefde ruimte corrigeert een benadering van de openbare ruimte als puur fysieke plek. In eerdere publicaties hebben wij aangetoond hoezeer een fysieke benadering van de openbare ruimte dominant is in beleidscircuits: herinrichting, sloop/nieuwbouw, architectuur. Maar wij hebben daar tevens laten zien dat openbare ruimte beter kan worden begrepen in termen van ervaringen. Daartoe introduceerden wij het onderscheid tussen 'openbare ruimte' (verwijzend naar het fysieke gebied) en 'publiek domein'. Die laatste term verwijst naar die plekken waar een ervaring van uitwisseling en interesse in interactie kan worden beleefd (Hajer en Reijndorp 2001).

Dit begrippenpaar kunnen we toepassen op de stad Den Haag. Het voornoemde Haagse Voorhout is in die zin eerder een succesvolle openbare ruimte dan publiek domein. Vanuit publiek domein perspectief vinden wij plekken als de boulevard van Scheveningen echter juist weer spannend en interessant. Terwijl beleidsmakers steeds maar pleiten voor een fysieke 'upgrade' van het meubilair en nu zelfs bereid zijn om grootschalig gebouwen te slopen, kijken wij vanuit dit perspectief eerder naar de reëel bestaande interactie. We constateren dat dit een van de plekken is waar de grootste diversiteit aan gebruikers kan worden gesignaleerd en waarbij deze gebruikers de plek in hoge mate lijken te waarderen zonder dat hier één bepaald gedrag (qua kledingcode of beweging) aan anderen wordt opgelegd. Dat maakt deze plek

van bijzonder belang voor een stad als Den Haag, een stad gekenmerkt door de hoge sociale segregatie op het niveau van buurt en wijk. De Scheveningse boulevard combineert een hoge mate van stedelijkheid met publieke vertrouwdheid. Het is publiek domein in de zin dat deze plek wordt gewaardeerd door een mengeling van mensen uit tal van Haagse wijken. Mensen die deze plek beleven als flaneur (per auto, fiets of wandelend), als badgast, restaurant- of theaterbezoeker, kite-surfer, wielrenner, passant, museumbezoeker of visser.

Het bijzondere van de Scheveningse boulevard is, dat chique en shabby, ordinair en trendy, massa en niche elkaar op een opmerkelijke manier in evenwicht houden. In de termen van Sharon Zukin (1995) kent de symbolische economie ter plekke geen duidelijke winnaars of verliezers. Elke groep uit de samenleving vindt er voldoende symbolen die overeenkomen met de eigen levenswijze of leefstijl om zich vertrouwd te voelen, en ziet net genoeg van anderen om het interessant te maken. Dat is wellicht kenmerkend voor een badplaats: de ongeschreven regels en normen die elders het openbare reguleren en die pas duidelijk worden op het moment dat ze niet (meer) worden nageleefd en er dus conflicten over ontstaan, zijn in een badplaats even buiten werking gesteld. De badplaats maakt deel uit van de 'antistructuur' van de stad (Turner 1969; Reijndorp 1993).

De Haagse voorbeelden maken al duidelijk dat de term 'stedelijke openbare ruimte' niet precies genoeg is om inzicht te krijgen in het subtiele functioneren van die openbare ruimte als symbolische orde. Meestal wordt die openbare ruimte afgezet tegen de private ruimte van de woning. Als men in de stad achter de voordeur vandaan komt en de private sfeer verlaat, betreedt men de wereld van talloze onbekenden, van wie men de waarden, geschiedenis en bedoelingen niet kent. Dat is precies wat de stad onderscheidt van andere omgevingen als het dorp, de kleine stad en de suburb. Toch is die tegenstelling tussen de publieke en de private sfeer te simpel om de symbolische orde van het publieke domein te doorgronden. Lofland (1989) onderscheidt in navolging van Hunter (1985) nog een derde sfeer: het parochiale domein. Deze wordt gekenmerkt door een gevoel van gezamenlijkheid onder kennissen en burens. Zij vormen interpersoonlijke netwerken die zijn gelokaliseerd in 'communities'. Lofland laat

zien dat ook de openbare ruimte van de stad op veel plaatsen eerder een parochiaal dan een publiek domein is. Voor de hand liggende voorbeelden zijn de straten, cafés en markten van een buurt met een uitzonderlijke sociale cohesie, de traditionele volksbuurt, of juist de straten, trottoirs en plantsoenen van een buitenwijk. Met een verwijzing naar een onderscheid dat Anselm Straus (1961) maakt tussen 'location' en 'locale', maakt Lofland duidelijk dat parochiaal domein niet per se samenvalt met een in de ruimte afgebakend gebied, zoals een straat of een buurt. In een 'location' zijn de aanwezigen vermoedelijk gelijkgestemden en bekenden van elkaar (de stamkroeg is daarvan het voorbeeld), terwijl deze in een 'locale' waarschijnlijk niet gelijkgestemd zijn en vreemden voor elkaar of slechts in categorale zin 'bekenden', bijvoorbeeld als herkenbare beroepsgroep (een trendy restaurant is een voorbeeld). Een parochiaal domein kan verspreid zijn over een reeks van voorzieningen die het stempel dragen van een bepaalde groep, maar gelegen in verschillende delen van de stad. Deze onderscheidingen binnen de stedelijke openbare ruimte maken het mogelijk conflicten die optreden over het gebruik en de betekenis van die ruimte beter te begrijpen.

Parochialisering kan worden begrepen als het resultaat van de manier waarop verschillende groepen zich delen van de stad toe-eigenen, of – vriendelijker geformuleerd – zich delen van de stad eigen maken. Dat is een proces dat voortdurend plaatsvindt in alle delen van de stad, zowel in zuivere woonwijken als in meer gemengde centrumgebieden. Voormalige volksbuurten veranderen in nieuwe parochiale domeinen van de creatieve klasse, waarin de overgebleven 'locations' (stamkroegen) van de oorspronkelijke bevolking nog voor wat 'couleur locale' zorgen in een verder gemonialiseerde omgeving. In wijken die enkele decennia geleden nog model stonden voor de emancipatie van de arbeidersklasse en de 'kleine luyden', vestigen zich groepen immigranten. Die nieuwe groepen eigenen zich die wijk op hun beurt toe; hun aanwezigheid is zichtbaar op straat en manifesteert zich in een groeiend aantal 'etnische' winkels, bedrijven en andere voorzieningen. Hun 'locations' vormen nieuwe parochiale domeinen in de buurt, die het oude, ongedifferentieerde parochiale domein in omvang terugdringt. De vertrouwdheid voor de nieuwe groepen neemt daarmee toe, die van de oudere bewoners juist af. (Reijndorp 2004; Nio e.a.

2008). Die vertrouwdheid in de openbare ruimte hangt samen met de dagelijkse routines, ingesleten routes, ongeschreven omgangsvormen en evenzeer met rituelen die het parochiale domein van tijd tot tijd weer bevestigen.

Omgaan met stedelijke conflicten

Wanneer we de symbolische orde van de openbare ruimte proberen te reconstrueren betekent dit niet dat we een gefixeerde 'orde' veronderstellen. Conflict maakt onlosmakelijk deel uit van de grootstedelijke leefomgeving. In een dynamische, stedelijke samenleving worden politici, beleidsmakers, buurtbewoners, belangenbehartigers en andere betrokkenen steeds geconfronteerd met onverwachte gebeurtenissen waar vaak direct op gereageerd moet worden. Juist de interactie, waarin de aard en interpretatie van gebeurtenissen wordt bepaald, is een cruciaal onderdeel van de dagelijkse realiteit van de stedelijke bestuurder.

Er is echter een belangrijk verschil tussen conflicten die zich binnen de breed gedeelde symbolische orde afspelen, en conflicten die daar niet in passen, of die deze orde op losse schroeven lijken te stellen (zie Hajer 2009). De toegenomen diversiteit van de bewoners van de stad stelt wat dat betreft ook de symbolische orde op de proef.

Kimberlyn Leary heeft gewezen op het feit dat er in conflicten vaak 'kritische momenten' zijn waar de verhoudingen opnieuw worden bepaald. De interactie van actoren op die kritische momenten kan aanleiding zijn voor de bevestiging of aanpassing van zelfbeelden of percepties van anderen, afhankelijk van hoe die interactie verloopt. De uitkomst van deze 'critical moments' (Leary 2004) hangt af van de omstandigheden waaronder en de manier waarop de interactie tussen actoren in dergelijke situaties plaatsvindt. De moord op Theo van Gogh was een voorbeeld van zo'n kritisch moment: de weken die volgden op de moord waren aantoonbaar een moment waarop de kaders van het integratiedebat opnieuw werden gesteld. Overigens met een andere uitkomst dan vaak is gesuggereerd (zie Hajer en Uitermark 2008; Boomgaarden en De Vreese 2007).

Bij 'critical moments' is de juiste aanpak van cruciaal belang. Hier worden verhoudingen op de proef gesteld en opnieuw bepaald. Wij zien de Haagse nieuwjaarsvuren als een voorbeeld van een (terugkerend) 'critical moment'. De vraag is hierbij hoe

deze vuren zich tot de symbolische orde verhouden, welke aanpak wordt gevolgd door het openbaar bestuur bij de poging de openbare orde te handhaven, en ten slotte, in hoeverre een bepaald idee van de symbolische orde hierbij een rol speelt.

In dit artikel presenteren wij slechts een eerste benadering van het antwoord op deze vraag. Het laat echter zien hoezeer de symbolische orde en de omgang met de nieuwjaarsvuren samenhangt.

Vertrouwd geweld: de geschiedenis van de Haagse vuren

‘Uitdagens komen omstanders op de hoek Wellingtonstraat-Westenbergstraat op enkele ME’ers [Mobiële Eenheid] toegelopen. Op het moment dat agenten met hun knuppel en schild naar voren neigen, deinzen de uitdagers terug. Schaterend en dansend. De ME’ers beschermen brandweerlieden die zojuist zijn begonnen met het blussen van drie in brand gestoken auto’s. Links en rechts klinken harde knallen van zwaar vuurwerk. Omwonenden hangen uit het raam of slaan het schouwspel gade vanuit hun voordeur. Welkom op oudejaarsavond in Den Haag.’³

Den Haag kent een lange traditie van nieuwjaarsvuren. Na een paar jaren van relatieve rust lijkt deze traditie de laatste jaren plotseling weer opgeleaid. Tijdens de jaarwisseling 2007-2008 worden in Den Haag 109 auto’s in brand gestoken. Nooit eerder gingen zoveel auto’s in één nacht in vlammen op tijdens de jaarwisseling. Alleen al in de Schilderswijk zijn zo’n 50 auto’s uitgebrand, met name aan de Hoefkade en in de Veemstraat. Naast de autobranden waren er die nacht vijf ‘gedoogvuren’, vuren die in overleg met de gemeente in wijken zijn gestookt. Verder ontstonden 200 tot 300 ‘spontane vuren’ (vuilnisbakken, winkelwagentjes, plantsoenen, etc.). Volgens tellingen van de gemeente houden zich dat jaar zo’n 30.000 jongeren actief bezig met vuurtje stoken. De 109 autobranden hebben de jaarwisseling van 2007-2008 tot een van de zwaarste ooit gemaakt. Tijdens de jaarwisseling van 2008-2009 is alles plots anders: de ME hoeft niet één keer uit te rukken; een ongewoon gegeven voor de hofstad. Is dit het gevolg van beleid?

Het stoken van vreugdevuren is een befaamd en berucht fenomeen in Den Haag. Sinds de jaren vijftig is het ‘kerstbomenrausen’ een jaarlijks terugkerend verschijnsel. Vooral Laak, de Schilderswijk, Duin-

dorp en Scheveningen staan bekend om hun vuren. De geschiedenis van deze verbintenis begint vlak na de Tweede Wereldoorlog. Door gebrek aan geld werd het zogenoemde ‘kerstbomenrausen’ voor veel gezinnen geliefd, want het is goedkoop vertier. Vlak na kerst en in de aanloop van het Oud en Nieuwfeest gaan Hagenaren op zoek naar kerstbomen om daarmee op oudejaarsavond grote vuren te maken. De eerste tien jaar na de oorlog verlopen deze vuren rustig en worden ze nauwelijks als overlast ervaren (Adang en Van der Torre 2007).

Midden jaren vijftig verandert dit beeld. De branden bestaan niet meer uit kerstbomen alleen, maar worden uitgebreid met ander brandbaar materiaal (Adang en Van der Torre 2007). Daarnaast worden jongeren strijdlustig en het harde politieoptreden dat hier de reactie op is, leidt tot gewelddadige confrontaties tussen de jongeren en de politie. De eerste rel ontstaat in 1956 en daarbij raken tien mensen gewond. De jaarwisseling van 1960 wordt ook gekenmerkt door een hevige rel in de Schilderswijk die de landelijke media haalt (Adang en Van der Torre 2007). Het Algemeen Dagblad van 2 januari 1960 beschrijft het incident als volgt:

‘Het nieuwe jaar was nauwelijks vijf uur oud toen de beruchte Schildersbuurt er uit zag als na een burgeroorlog: opgebroken bestratingen, smeulende vuren, kapotgeslagen straatlantaarns, verbrijzelde ruiten, kromgebogen verkeerspalen en beschadigde auto’s. De wegen lagen bezaaid met stenen, stokken, kapotte flessen, half verbrande meubelen, planken en meubilair.’

De rel wordt omschreven als een slagveld. De politie treedt in de daaropvolgende jaarwisselingen steeds harder op, wat als kolen op het vuur lijkt te werken. Tijdens de jaarwisseling van 1961 raakt Wim Scholte, een zestienjarige scholier, gewond door hard politieoptreden. Hij overlijdt op weg naar het ziekenhuis (Brendel 1998). Als reactie hierop krijgt de politie felle kritieken. De rellen worden veelal verklaard als asociaal gedrag van groepen mensen, wat een ‘andere aanpak’ vereist. Zo illustreert het volgende citaat uit *De Handelingen* van de Haagse gemeenteraad (1960).⁴

Onze fractie spreekt haar afkeuring uit over de manier van optreden van een bepaalde groep burgers, die zowel politie als brandweer belemmerde in haar taak, de orde te herstellen op oudejaarsavond en bij het begin van 1960. Het komt ons voor, dat het beter en gewenst is een nieuwe regeling te treffen voor wat betreft het verbranden van kerstbomen en het afsteken van vuurwerk door particulieren. Wanneer op

Maar een traditie is geboren. De reellen keren jaarlijks terug en groeien uit tot een grootschalig kat-en-muisspel tussen burger en politie. Veel Hagenaren omschrijven dit inmiddels enigszins vergoelijkend als een ‘volkstraditie’. Deze volkstraditie zet zich in de jaren zeventig door en de ongeregelde heden nemen toe. Er ontstaan niet alleen confrontaties tussen jongeren en politie, maar ook tussen groepen jongeren onderling. Groepen jongeren raken verwickeld in een prestigieuze strijd tussen verschillende buurten over de grootte van hun lokale vreugdevuren. De wijk met het grootste vuur krijgt het meeste aanzien (Adang en Van der Torre 2007).

In onze termen speelt deze ‘volkstraditie’ zich af in het parochiale domein. De vuren worden gestookt door groepen uit de eigen buurt en markeren daarmee sferen van vertrouwdheid en onderlinge solidariteit. In een ‘buurt tegen buurt’-competitie gaat het erom wie het grootste vuur weet te maken. Hoogtepunt was het voortijdig aansteken van het vuur van een andere buurt. Hierbij werd stevig gevochten. De rivaliteit tussen de buurten ging vergezeld van een grote mate van solidariteit binnen de buurt. Oud en Nieuw was een groot buurtfeest waarbij overigens in de eigen buurt wel serieuze schade ontstond, bijvoorbeeld door het in brand steken van grote partijen autobanden (‘Voor die autobanden rookten fijn’, heet het dan ook in het bekende ‘Oh, oh Den Haag’ van Harry Jekkers). Naast het verbranden van kerstbomen, pallets, autobanden en ander materiaal werden in het verleden ook al complete auto’s in brand gestoken. Dit betrof dan meestal daags van tevoren speciaal aangevoerde sloopauto’s die om twaalf uur ’s nachts naar het midden van het kruispunt werden geduwd. Een belangrijk symbolisch element is ook, dat de brandplekken nog tijdenlang zichtbare herinneringen vormen aan wat werd aangericht.

Tot in de jaren tachtig zijn er tal van vuren en wordt er een verbeterde strijd uitgevochten met de politie. Jongeren verstoppen autobanden onder riool-

deksels om die banden vlak voor twaalf plots te voorschijn te toveren. Het kat-en-muisspel is op zijn hoogtepunt. De politie heeft moeite om personeel bereid te krijgen om tijdens Oud en Nieuw te werken. Om de nieuwjaarsrellen een halt toe te roepen slaat de politie in de jaren tachtig een andere weg in. Er wordt een vandalismeteam opgericht en de politieaanpak wordt meer lokaal uitgevoerd (wijkgericht). De wijkvuren worden door de gemeente gedoogd, wanneer er afspraken zijn gemaakt over de locatie en omvang van de vuren. Buurtwerkers organiseren feesten met livemuziek, later worden notoire raddraaiers voor Oud en Nieuw naar Spanje op vakantie gestuurd. De traditie wordt gereguleerd.

Eind jaren tachtig komen de gemeente, politie en brandweer met een multidisciplinaire langetermijnaanpak. Gezamenlijk zoeken de partners naar oplossingen. Bij agenten zelf ontstaat een mentaliteitsverandering: agenten zijn meer bereid te werken tijdens de jaarwisseling en lijken een groter verantwoordelijkheidsgevoel te hebben ontwikkeld. Er wordt geïnvesteerd in de persoonlijke veiligheid van agenten en bouwlocaties – waar vaak veel loszittend brandbaar materiaal te vinden is – worden voorzien van heldere verlichting en bewaking om te voorkomen dat jongeren materialen ‘rausen’ voor hun nieuwjaarsvuren. Hiermee zijn de spanningen nog niet verdwenen. In de Schilderswijk, Spoorwijk en Scheveningen blijft het tijdens de jaarwisseling onrustig. De politie heeft weinig controle over deze gebieden en staat op zo’n gespannen voet met de bewoners ervan, dat het hen niet lukt de dialoog met de buurtbewoners aan te gaan (Adang en Van der Torre 2007). Deze hardnekkige wijken worden repressief benaderd en de ME wordt ingezet.

In de jaren negentig wordt dit beleid geïntensiveerd en gecontinueerd. De politie pakt problemen niet meer centraal, maar decentraal aan. Om wijkgebonden problemen aan te pakken worden wijkbureaus ingezet. Door lokaal te opereren hoopt de politie dat zij meer kennis krijgt van lokale wijkcul-

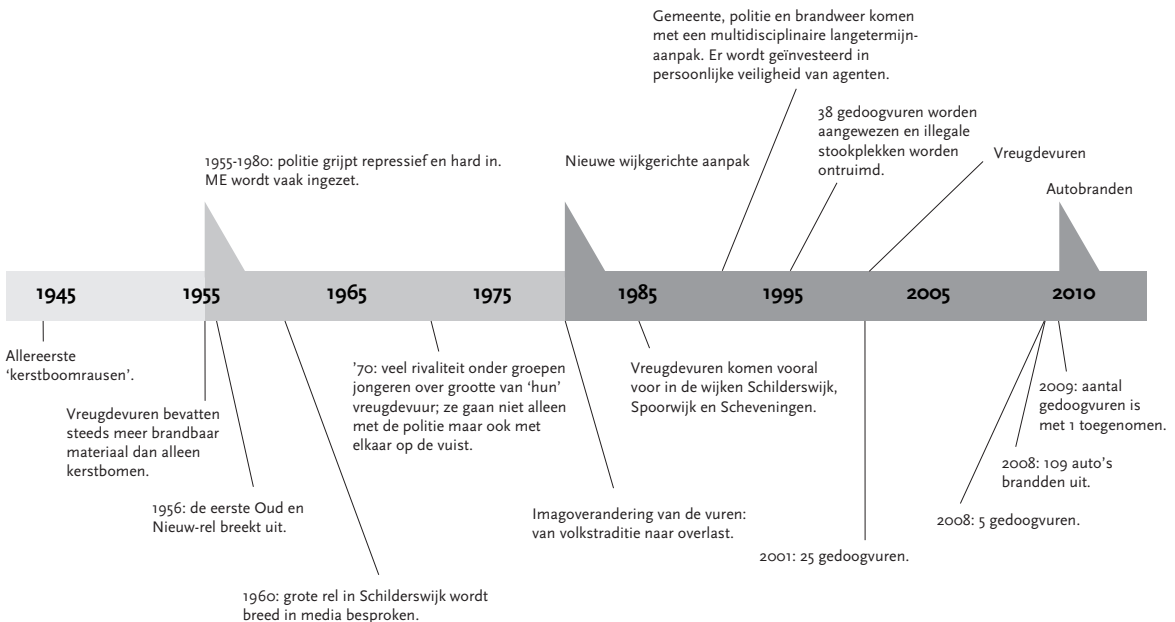
tuur zodat hier adequaat op ingespeeld kan worden. Er kunnen direct afspraken worden gemaakt met de stadsdelen over de lokale aanpak van de overlast rondom Oud en Nieuw. Het overkoepelende Haagse beleid blijft leidend, maar kan steeds meer lokaal worden ingevuld. Ook verandert de repressieve aanpak 'van slaan naar praten' naar 'van praten naar slaan'.

Eind jaren negentig voert de gemeente een beleid in dat de vreugdevuren moet reguleren en ontmoedigen. Er worden stookplaatsen aangewezen en illegale stookplekken worden ontruimd. Dit beleid wordt door veel Hagenaren gesteund (Adang en Van der Torre 2007). Er lijkt een imagooverandering plaats te hebben gevonden. Hagenaren wijzen deze 'volkstraditie' steeds vaker op grond van veiligheidsredenen af. Het beleid lijkt succes te hebben. Halverwege de jaren tachtig werden nog 36 vuren aangevraagd, in 2007-2008 waren dit er nog slechts vijf. Het vuur was gereguleerd, maar de betekenis van de vuren voor de afbakening van de bestaande parochiale domeinen in de stad was daarmee uiteraard ook verdwenen. Sterker nog: het afnemen van de vuren duidt op het inkrimpen, zelfs verloren gaan van deze parochiale domeinen, waarin buurt en groep nog samenvielen.

Nieuwe vuren: onbegrepen geweld?

In de eerste jaren van de 21ste eeuw wordt het aantal legale stookplekken teruggedrongen (van 25 in 2001/2002 naar 5 in 2006/2007). De politie treedt hard op tegen raddraaiers. Er worden alcoholverboden opgelegd wat door de politie zelf als succesvol wordt beschouwd (Adang en Van der Torre 2007). De politie beseft dat jongeren de politie bewust uitdagen. In een poging het kat-en-muisspel te doorbreken wordt de ME niet meteen ingezet. De politie tracht zoveel mogelijk op te lossen door de inzet van verkenningseenheden (VE) (Adang en Van der Torre 2007). Deze eenheden verkennen de buurt en grijpen daarbij niet direct in bij ongeregeldeheden. Ze werken voornamelijk preventief en houden aanhoudingseenheden en ME op de hoogte van de lokale situatie. De ME en aanhoudingseenheden grijpen wel in als dat nodig blijkt (Marsman 2008). De nieuwjaarsvuren komen terug; nu niet op de beleidsmatig afgesproken plekken, maar als spontane, 'wilde' vuren op onafgesproken plaatsen.

Wijkagenten worden tussen 22.00 en 7.00 uur uit de wijk gehaald om hun geloofwaardigheid voor de rest van het jaar te behouden. Tijdens de jaarwisseling van 2007/2008 brandden er relatief weinig gereguleerde 'vreugdevuren', maar des te

Figuur 1.5

meer ‘wilde vuren’. Maar liefst 109 auto’s brandden uit, voornamelijk in de Transvaalbuurt en de Schilderswijk.

Een nieuwe benadering lijkt nodig te zijn. De positie van de gemeente ten opzichte van gedoogvuren verandert. Waar deze vuren voorheen tot het minimum werden beperkt, lijken ze tegenwoordig, onder toezicht weliswaar, weer mondjesmaat toegelaten. In Ypenburg verbood oud-burgemeester Deetman de vreugdevuren, burgemeester Van Aartsen besloot het vuur tijdens de jaarwisseling van 2008/2009 bij wijze van proef weer toe te staan (TV-West 2009). De ooit zo afgekeurde vreugdevuren worden nu zelfs gezien als uitkomst. Als gedoogvuren passen zij in het rijtje van jeugdactiviteiten. Als de jeugd bezig is met een gedoogvuur, dan steken ze geen auto’s in de brand. Beleidsmakers zien de vuren als een alternatief voor geweld en andersoortige onacceptabele activiteiten van de jeugd (Interview Jaap de Jong).

De aard van de nieuwjaarsvuren is ondertussen veranderd. De gemeente constateert dat het aantal vreugdevuren in de afgelopen decennia is afgenomen en dat er tegelijkertijd een toename is van het aantal ongecontroleerde vuren, zoals autobranden. In de tijdslijn hierna staat de hierboven beschreven historie uitgetekend.

Maatschappelijke ‘framing’ van de Oud en Nieuw-escalaties

De oorzaken van de geweldsuitbarsting blijven voor de bestuursdienst onduidelijk. Een verklaring voor het succes van het afgelopen jaar hangt daarmee

evenzeer in het luchtledige. Wie de naoorlogse geschiedenis in ogenschouw neemt, constateert dat dit niets nieuws is. Terwijl de onrust in de vorige eeuw werd geduid in termen van de individualisering, worden de onlusten tijdens de jaarwisseling nu vaak gezien in het licht van het integratiedebat. Slecht geïntegreerde, jonge ‘nieuwe Nederlanders’ zouden het Oud en Nieuw-feest – de nacht waarop alles lijkt te kunnen – gebruiken om hun frustraties te uiten.

Niet alleen Oud en Nieuw-vuren en escalaties ervan blijken een terugkerend fenomeen, ook de roep om een nieuwe aanpak keert steeds terug. De escalaties werden in de politiek dikwijls verklaard vanuit de onderwerpen die op dat moment in de maatschappij speelden. In de jaren tachtig spraken men over asociaal groepsgegedrag, in de jaren tachtig lag de nadruk op individualisering en vandaag de dag wordt de Oud en Nieuw-problematiek verweven met het integratiedebat. Het bewijst maar al te zeer hoe problemen gezien en geconceptualiseerd worden in hun maatschappelijke context. Interessant is dat een lokaal verschijnsel (in andere steden speelt geweld tijdens de jaarwisseling veel minder) wordt geduid in termen van diverse macrosociologische ontwikkelingen. Geconstateerd kan worden dat deze analyse kwetsbaar is en slechts zeer ten dele de handvatten biedt voor een goede aanpak. Hiermee wordt overigens niet gesuggereerd dat deze verklaringen volledig onjuist zouden zijn. Maar wanneer iets in Den Haag wel gebeurt en elders niet, moeten er in ieder geval aanvullende redenen worden geïdentificeerd.

Tabel 1.

	1950s–1980s	1980s–2006	2007–2009
Typering	Vreugdevuren	Gedoogvuren	Wilde vuren
Organisatie	Buurten in concurrentie met elkaar	Buurten in overleg met gemeente	Niet nader geïdentificeerde groepen jongeren
Materiaal	Kerstbomen, autobanden, sloopauto’s	Kerstbomen, pallets	Nieuwe auto’s, bankstellen, winkelwagentjes
Sociale verhoudingen	Solidariteit in buurt; onderdeel buurtfeest; rivaliteit tussen buurten	Welzijnswerk relatie jongeren en gemeente	
Verhouding tot gezag	Kat-en-muisspel met politie en hulpdiensten	Overleg met buurtwerkers	Kat-en-muisspel met politie en hulpdiensten
Vertrouwdheid	Conflictlijnen vertrouwd, actoren gekend	Conflictlijnen vertrouwd en gereguleerd, actoren gedomeesticiseerd	Conflictlijnen onhelder, actoren ten dele gekend, achtergronden onduidelijk

Uit de vorige alinea's blijkt ook dat de aanpak van de politie is veranderd van een repressieve, naar een meer preventieve en integrale aanpak waarbij contact gezocht wordt met de wijkbewoners.

De vuren van 2007-2008

Bij de jaarwisseling van 2007-2008 blijkt de openbare ruimte opeens een schouwtoneel van een nieuw conflict. Den Haag wordt opgeschrikt door een golf van geweld. 109 auto's vliegen in de brand en in totaal 13 mensen worden opgepakt op verdenking van autobrandstichting. Daarnaast zijn tientallen mensen aangehouden wegens vernieling, andersoortige brandstichting, baldadigheid, het afsteken van verboden vuurwerk, mishandeling en openlijke geweldpleging. Op sommige plaatsen werd met vuurwerk naar de politie en hulpdiensten gegooid.⁶

In een poging om te komen tot een beter begrip van deze ongeregelde heden hebben wij gekeken naar de dynamiek in de Schilderswijk.⁷ Meer in het bijzonder hebben wij gekeken naar de verklarings- en handelingstheorieën die maatschappelijke organisaties en andere actoren zelf hanteren. Het gaat ons in deze fase van het onderzoek niet om verklaringen uit de omvattende sociologische, politicologische en criminologische literatuur. Verklarings- en handelingstheorieën beschouwen wij als het geheel van aannames, achterliggende opvattingen en probleemanalyses van een actor(groep) waarop vervolgens handelingen en beleid worden gebaseerd (Hoppe e.a. 1998, 71). We zijn op zoek naar de verklaringen die de betrokken actoren, gemeentelijke overheid, politie, jongerenwerkers, woningcorporaties en actieve bewoners aandragen en die hun handelen sturen.

Onze analyse volgt drie bestuurlijke lijnen. In de eerste plaats hebben we gekeken naar het handelen van de ACONs. De gemeente Den Haag heeft halverwege de jaren tachtig de Ambtelijke Commissie Oud en Nieuw (ACON) ingesteld voor de centrale stad en per deelgemeente. In deze commissie komen vertegenwoordigers van onder meer de gemeente, politie en brandweer samen om hun handelen op elkaar af te stemmen. Het functioneren van de ACON is interessant omdat in deze commissie de belangrijkste afwegingen en analyses worden gemaakt. Wij hebben in onze studie de maatregelen en de achterliggende handelingstheorieën van de centrale ACON

en van de decentrale ACON Schilderswijk in beeld gebracht.

In de tweede plaats hebben we een analyse gemaakt van het optreden van de burgemeester. Jozias van Aartsen is sinds januari 2008 burgemeester van Den Haag. In zijn eerste jaar als burgemeester heeft Van Aartsen het managen van de vuren hoog op de agenda gezet. Van Aartsen heeft zich in de media persoonlijk geprofileerd als de burgemeester die de vuren wil aanpakken. Daarnaast heeft hij in de aanloop naar de jaarwisseling van 2008/2009 zo'n 40 brandstichtende jongeren persoonlijk een brief gestuurd, waarin hij aankondigt deze jongeren in de gaten te houden.

In de derde plaats hebben we bestudeerd hoe overheden samen met groepen uit de samenleving heeft onderhandeld en samengewerkt. Vlak na de jaarwisseling van 2007/2008 heeft de politie enkele avonden georganiseerd met bewoners. Het doel van deze bewonersavonden was aanvankelijk het verzamelen van gegevens over de daders van de autobranden, maar door het succes van deze bijeenkomsten (hoge opkomst en grote betrokkenheid) is later besloten om vaker de interactie en samenwerking met buurtbewoners op te zoeken.

Het onderzoek laat zien dat een eenduidige verklaring van de problematiek ontbreekt.

Verklaringen

Volgens de ACON zijn er de laatste jaren een aantal veranderingen opgetreden die de beheersing bemoeilijken. Zij ziet vier samenhangende redenen voor de intensivering van de problemen:

1. individualisering van de vuren;
2. het in de fik steken van andere zaken dan kerstbomen;
3. betrokkenheid van allochtone jongeren;
4. belagen van de hulpdiensten.

De ACON zoekt een verklaring hiervoor vooral in de veranderende samenleving. We geven die verklaringen hieronder kort weer, aangevuld met verklaringen aangedragen door andere instanties (woningcorporaties, jongerenwerk, Marokkaanse organisaties) en bewoners.⁸

Vroeger waren georganiseerde (buurt)groepen verantwoordelijk voor de vuren. De vreugdevuren werden sinds de jaren tachtig gedoogd op basis van afspraken met initiatiefnemers uit de buurten. In

onderhandelingen werden afspraken gemaakt over de locatie, grootte van de vuren (vijf bij vijf bij drie meter, met uitzondering van de twee locaties op het strand bij Duindorp en Scheveningen) en er werden gezamenlijk maatregelen getroffen om escalatie te voorkomen. Dergelijke onderhandelingen worden tot op heden nog steeds gevoerd met groepen in een kleiner aantal buurten, zoals Scheveningen, Duindorp, Laak en ook de nieuwe wijk Ypenburg. Het afnemen van de animo voor gereguleerde vuren wijst de ACON voor een deel aan de strengere eisen die worden gesteld. Daarnaast ziet zij als belangrijke reden de individualisering van de samenleving. Dat betekent dat families of groepjes burens hun eigen kleinere vuren stoken. Zij regelen dat gewoon zelf, ad hoc, en hebben helemaal geen behoefte aan onderhandeling met de bestuursdienst hierover. Dit is de laatste jaren een meer algemeen verschijnsel aan het worden. De ACON ziet dat als volgt: het traditionele kerstbomenrausen heeft plaatsgemaakt voor het in de fik steken van pallets, bankstellen en ander huishoudelijk afval. Voorheen waren groepjes jongeren dagenlang in de weer om een hele grote stapel te bouwen om die met groot vertoon met Oud en Nieuw in de fik te steken. Dat was volgens de ACON te controleren. Die jongens waren bezig en je wist waarmee en uiteindelijk pakt dat dan goed uit. Op het moment dat steeds meer andere materialen worden gebruikt, krijgen de vuren een ongecontroleerd karakter. Vroeger gingen er ook wel auto's op het vuur, maar dat waren sloopauto's die de jongens ergens hadden klaarstaan en op een bepaald moment op het vuur werd gereden. Daar was de ACON niet blij mee, maar het liep niet uit de hand. Later werd de trend, om gewoon een auto in de fik te steken, maakt niet uit hoe oud en zeker geen sloopauto. Ook deze trend hangt volgens hen samen met de geconstateerde individualisering van de samenleving. Er is geen samenwerking meer, iedereen – families, groepjes burens, groepjes jongeren – gaat zijn eigen gang.

Naast de individualisering wijst de ACON op de veranderingen in de bevolkingssamenstelling van buurten waar traditioneel de vuren plaatsvonden. Vroeger waren de vuren overwegend een autochtone aangelegenheid. De laatste jaren zijn steeds meer jongeren van Marokkaanse en Turkse afkomst actief. De aanstichters van de autobranden komen niet van buiten; het zijn jongeren uit de wijk, 'Haagse

jeugd', is de algemene mening. Maar wel voorname-lijk jongens van Marokkaanse afkomst.

Die demografische veranderingen brengen ook andere culturele opvattingen over het vieren van Oud en Nieuw met zich mee, aldus de ACON. Met de komst van migranten nam het afsteken van vuurwerk af. Dat hebben ze niet van huis uit meegekregen, terwijl het in Nederland bijna een onderdeel is van de cultuur. Het hoort bij het feest. Hetzelfde gold altijd voor de vuren. Maar nog steeds gaan heel veel mensen midden in de nacht de straat op en de stad in om Oud en Nieuw te vieren. Daardoor ontstaat het risico, dat er bijvoorbeeld groepen tegenover elkaar komen te staan en dat mensen gebruikmaken van de gelegenheid om bijvoorbeeld auto's in de fik te steken (Interviews met bestuursdienst en politie).

In de verklaringen die uitgaan van de demografische veranderingen gelden de autochtonen nog vaak als de gevestigden en bewoners van Marokkaanse en Turkse afkomst als de nieuwkomers. Volgens een medewerker van de bestuursdienst is de situatie inmiddels al totaal anders. Hij haalt een Marokkaanse jongen aan, die tegen hem zei: 'Mijn eigen vader voelt zich hier niet meer veilig!' De Marokkaanse families die al tientallen jaren in een wijk als de Schilderswijk wonen, voelen zich volstrekt eigen en thuis in de buurt. Die beginnen nu te vervreemden, aldus de betrokken medewerker. De redenen daarvoor zijn niet helemaal eenduidig. Verklaringen die worden gegeven, wijzen zowel op de negatieve houding tegen Marokkanen in de publiciteit, als op de doorgaande demografische veranderingen. Door de komst van nieuwe groepen, met name uit nieuwe EU-staten als Polen, zouden de oudere Marokkanen zich steeds minder thuis voelen in wat ze zo langzamerhand als hun eigen buurt beschouwden. Hun kinderen vinden dat een gruwel en die voelen nu ook de betrokkenheid bij de buurt veel sterker. Dat dit groeiende thuisgevoel nooit heeft geleid tot een aanvraag voor een georganiseerd vuur van een Marokkaanse groep, zoals een lid van de ACON constateert, wordt dan weer verklaard uit de gelijktijdig plaatsgrijpende individualisering.

De politie (die ook in de ACON is vertegenwoordigd) wijst op een opmerkelijke verschuiving in de opvattingen over het vieren van Oud en Nieuw: de vuren en het rotzooischoppen waren een soort Haagse traditie, en mensen waren daar nog trots

op ook. Voor veel autochtone bewoners is dat verleden tijd, waar ze hoogstens met wat nostalgie op terugkijken. De eerste generatie migranten hebben dat ook allemaal meegemaakt, hebben kinderen gekregen en die krijgen te horen, dat je met Oud en Nieuw alles mag doen. Dat leidt tot een situatie waarin de meeste mensen rustig Oud en Nieuw willen vieren, terwijl groepjes Marokkaanse jongeren rotzooi trappen, niet gehinderd door hun ouders (Interviews politie).

Een laatste verklaring voor de spontane vuren en met name voor de autobranden zoekt de ACON in de onvrede van jongeren over de autoriteiten, wat mede tot uiting komt in het hinderen en zelfs in hinderlagen lokken van de hulpdiensten. Bij deze verklaring spelen de autobranden in de banlieus van Parijs en enkele andere Franse steden een rol. Volgens een medewerker van de bestuursdienst was het heel relevant om de relatie tussen de autobranden in Den Haag en Parijs te onderzoeken. Als dat namelijk aan de orde is, heb je te maken met een diepgeworteld probleem: onvrede en agressie tegen de samenleving. Als dat aan de hand is, moet je volgens deze medewerker heel anders met de situatie omgaan, dan als het slechts om 'stoerdoenerij' gaat. De mening van de ACON helt over naar de laatste veronderstelling: misschien dat ze Parijs zien als voorbeeld en het hen op een idee bracht, maar als het werkelijk te maken had met agressie tegen de samenleving dan zou het niet bij één of twee keer zijn gebleven. Wat niet wegneemt dat de negatieve houding tegen Marokkanen en vooral Marokkaanse jongeren een rol zou kunnen spelen in het uit de hand lopen van de vuren. Heel veel Marokkanen zijn er ziek van dat ze in pers en publiciteit negatief worden afgeschilderd, zo wordt gesteld (Interview medewerker ACON).

De politie denkt dat de vuren en andere ongeregeldheden ook een uiting van verzet zijn. Vroeger was het gewoon vertier om rotzooi te schoppen en dat speelt nu misschien ook nog wel mee. De meeste mensen willen Oud en Nieuw rustig vieren, maar er zijn er een aantal die kennelijk op dat moment iets duidelijk willen maken. Dat is volgens de politie ook een reactie naar de lokale overheid. Gevolg van de frustraties die ze ondervinden op straat en dat ze nergens binnen komen. Ze vragen aandacht en van huis uit is er geen controle: je bent vrij (Interviews politie).

Al Hadaf, een Marokkaanse organisatie die als doel heeft politie en gemeente advies te geven, bevestigt die frustraties, maar wijst ook op het grote wantrouwen tegenover autoriteiten in de Marokkaanse gemeenschap (dat ook hetzelfde treft). De voorzitter noemt 'Parijs' en 'Ghaza' en de problemen rond het Marokkaanse elftal in Utrecht als oorzaak van de ongeregeldheden, maar ook de verschillen in benadering van de jongeren door politieagenten en het gebrek aan activiteiten. De voorzitter van Al Hadaf meent dat ondanks oorlog in de Ghazastreek, er nog wel een leuk feest met Oud en Nieuw mogelijk moet zijn. Volgens hem is dat geen gefundeerde beweegreden van de jongeren (Interview voorzitter Al Hadaf).

Woningcorporaties, jongerenwerkers en bewoners zien het gebrek aan activiteiten voor jongeren in de voorgaande jaren als de belangrijkste oorzaak voor de autobranden. Er zou ook te weinig met de jongeren zelf worden gesproken of ze worden meteen agressief aangesproken. Autochtone bewoners grijpen daarbij terug op oude verklaringmodellen, waaruit enerzijds begrip spreekt voor de jongeren en anderzijds kritiek op de overheid: activiteiten moeten de jeugd van de straat houden, anders krijg je rottigheid, vooral als er jongeren van andere buurten komen. Ze wijzen ook op de discriminatie waarvan bewoners van de Schilderswijk altijd al slachtoffer waren, en op de 'thuissituatie': als die niet goed is, komt de agressie ergens anders tot uiting. Die bewoners uiten ook kritiek op de aanpak van de radraaiers door de bestuursdienst. Zij verzetten zich tegen de brief die de burgemeester heeft gestuurd naar de probleemjongeren. Volgens hen heeft dat totaal geen impact. De jongeren moet daarentegen duidelijk gemaakt worden dat het in de fik steken van iemands auto verregaande (emotionele) consequenties heeft voor de eigenaar (Interviews buurtbewoners). Zij zoeken de verklaring ook in het verbod op de traditionele vuren. Als ze die weer zouden toelaten, dan zouden er veel minder problemen zijn met de jeugd.

O oplossingen

De verschillende verklaringen zien we slechts voor een deel terug in de maatregelen die de ACON heeft ontwikkeld.

Ten eerste richt zij zich op het betrekken van de burgers. Het oude stramien van afspraken met

buurtgroepen is, met name in de Schilderswijk, verdwenen. De politie en bestuursdienst zelf organiseren een aantal bewonersavonden, specifiek over Oud en Nieuw en de autobranden. Niet met het doel om de oude onderhandelingscultuur te doen herleven, maar om duidelijk te maken dat de gemeente en de politie het anders willen gaan doen en om informatie en aangiften los te krijgen. Een belangrijk discussiepunt is, hoe je de mensen als je eenmaal contact hebt, vasthoudt: probeer je ze toe te voegen aan het 'gestaalde kader' of blijf je ze incidenteel benaderen op het moment dat ze daar meer door geraakt worden? Er is ook een speciale uitzending geweest op TV-West. De hoofdofficier van justitie, de hoofdcommissaris en de burgemeester riepen daarin de mensen op om mee te denken en mee te doen, omdat men elkaar nodig heeft (TV-West december 2008).

Ten tweede richt de bestuursdienst zich op de aanpak van de jongeren. Die aanpak bestaat uit twee lijnen: de persoonsgebonden aanpak en de preventieve. Jongeren die eerder problemen veroorzaakten, worden persoonlijk benaderd, dit jaar ook door een brief van de burgemeester. De benadering is: we houden je in de gaten, maar we willen ook wat met je. Doe mee, of we pakken je aan. De preventieve aanpak is gericht op meer activiteiten voor jongeren, door extra openstelling van buurthuizen en andere geschikte locaties.

Of het door de nieuwe aanpak komt of niet, de medewerkers van de bestuursdienst en de politie zijn over het algemeen te spreken over de afgelopen Oud en Nieuw-viering. Dit keer gingen er 40 auto's in de fik, maar slechts weinig daarvan in de Schilderswijk. En de ME is geen enkele keer ingezet. Dat is uniek in de Haagse geschiedenis.

Conclusie

De Haagse 'traditie' van nieuwjaarsvuren wordt nu vaak met enig invoelen en weemoed besproken. Dit is op zich opmerkelijk omdat in termen van geweld en objectieve schade de 'traditionele' vuren (ook) voor zeer substantiële overlast zorgden. Jaarlijks was de ME nodig om de orde te handhaven rondom de vreugdevuren en er werd zeer veel schade aangericht. Het grote verschil schuilt in het feit dat deze vuren prima konden worden begrepen in de symbolische orde waar zij deel van uitmaakten. De vuren waren de expressie van buurtcultuur, van onderlinge buurtsolidariteit en rivaliteit tussen buur-

ten. De vuren markeerden de parochiale sferen in de stad. Daar zaten elementen in van verzet en achterstelling, maar ook van solidariteit en rivaliteit. De aanstichters waren op groepsniveau bekend, de achtergrond van het aanleggen van de vuren werd door alle partijen op dezelfde manier begrepen.

Dit is niet langer het geval. Wij verklaren de onrust over de vuren in de 21ste eeuw door het ontbreken van een gedeeld kader ('frame') van waaruit de vuren kunnen worden geduid. Uit de door ons gevoerde interviews blijkt dat er geen eenduidig beeld bestaat over de redenen waarom de nieuwjaarsvuren in de afgelopen jaren zo uit de hand zijn gelopen. Hiermee is het ook veel lastiger om op de juiste wijze op te treden tijdens deze 'critical moments'. Volgens een medewerker van de politie is de aanpak veranderd. In 1979 liep hij nog als ME'er door de wijk met een helm op en een lange lat in de hand. Nu gebeurt dat niet meer, maar is de problematiek groter.

Het blijkt echter heel lastig om die veranderingen ook te verklaren. Soms wordt het verleden geïdealiseerd, om duidelijk te maken dat de achtergrond van de vuren nu een hele andere is. Er wordt gewezen op de afspraken die er toen waren tussen vertegenwoordigers van de buurt en het gezag. Die buurt was toen kennelijk nog een eenheid. Er was competitie tussen buurten, niet tussen groepen binnen buurten. Een bevredigende verklaring voor het ook in het verleden excessieve geweld, zowel in de confrontaties tussen buurten als met de ordehandhavers ontbreekt.

Ook in het verleden werden verklaringen gezocht in maatschappelijke verandering, zoals de toenemende individualisering. Die verklaring bestaat ook nu nog waar het de autochtone bevolking betreft. De daders voor de autobranden worden eerder gevonden onder jongeren van Marokkaanse afkomst. De verklaringen schuiven daarmee op naar het integratiedebat. De demografische veranderingen in de betreffende wijken van Den Haag voeden die theorie. Onduidelijk blijft echter hoe het uit de hand lopen van de vuren hiermee samenhangt. Is het verzet tegen de autoriteiten geïnspireerd door 'Parijs'? Of is het een uiting van frustraties, voortkomende uit discriminatie en de negatieve houding in de publiciteit over Marokkanen? Zijn de Marokkaanse bewoners eveneens het slachtoffer van de de-

mografische veranderingen in de buurt? Gaat het om vervreemding of gewoon verving?

Daarnaast is opvallend dat de geïnterviewden zeer afwijzend staan tegenover de suggestie dat het fenomeen autobranden misschien een soort verschuiving van de traditie is. Dat is volgens hen absoluut niet het geval. Je kunt de vroegere branden niet met de nieuwere vergelijken. Dat bewijst dat er op een heel andere manier naar beide fenomenen wordt gekeken. Maar hoe valt dan te verklaren waarom die autobranden juist bij Oud en Nieuw uitbreken en niet op andere momenten?

Er bestaat geen eenduidig idee van de achtergrond van de incidenten. Maar ook de maatregelen die voorafgaand aan de laatste jaarwisseling zijn genomen, lijken nauwelijks gebaseerd op de verklaringen die de ronde doen. Het betrekken van de bevolking bij de oplossingen, laat in het midden op wie men zich richt. Vroeger was het duidelijk: de bevolking was de groep waarmee afspraken te maken waren. Die groep bestaat niet meer. De bevolking wordt enerzijds om hulp gevraagd, maar anderzijds strenger aangepakt. Ouders moeten hun verantwoordelijkheid nemen. Jongeren worden streng toegesproken. De bewoners worden niet meer als een groep buurtbewoners aangesproken, maar als verantwoordelijke burgers. Daarmee blijven sentimenten die nog steeds verbonden zijn met de buurt buiten beschouwing.

In de meeste verklaringen overheerst het contrast met het verleden. Er zijn ook geluiden die laten zien dat het wellicht zinvoller is om de parallellen

onder ogen te zien. Autochtone bewoners zien de verschillen, maar ook de overeenkomsten in de maatschappelijke posities van de Schilderswijkers toen en nu. Ze hebben tegelijk begrip voor de relschoppers, maar vragen ook om een hardere aanpak van de autobranden die ook hen treffen. Een auto-wrak is niet een willekeurige auto, maar een auto van een méde-buurtbewoner. De buurt is echter niet meer die ene parochiale sfeer, waarin dat argument telde. De parochiale domeinen van groepen lopen nu dwars door buurten heen. Voor alle groepen geldt dat de vanzelfsprekendheid waarmee het gedrag en de intenties van anderen in de openbare ruimte kunnen worden begrepen, sterk is afgenomen. Er heerst bij tijden een symbolische wanorde. Niet alleen zijn de parochiale domeinen verspreid geraakt en lopen ze in bepaalde buurten door elkaar. Dat geldt nog meer en op een grotere schaal voor de symbolen die verbonden zijn met de levenswijze en de alledaagse cultuur van verschillende groepen. De nieuwe professionele middenklasse vindt die wereldwijd in de hippe wijken van New York, Sydney en Milaan, de voormalige volksbuurtbewoner vindt zijn wereld nog maar op een paar verspreide plekken als een kroeg of de Haagse markt, terwijl veel jongeren van Marokkaanse afkomst terecht komen bij de beelden van de Parijse banlieus en de Palestijnse intifada. Tegelijk hebben de oudere bewoners de neiging het verleden te idealiseren. Ergens ligt in die parallellen de sleutel om de betekenis van de vuren in de veranderde symbolische orde van de Schilderswijk te ontsluiten.

Noten

1 Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van het project 'Buurten, Spanningen en Conflicten', dat een samenwerking is tussen de UvA (ASSR), het Nicis Institute en de vier grote steden.

2 Met dank aan onderzoeksstagiaires Amanda Beugeling, Mart Scheepers en Daniel Hoogendoorn die een bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek naar de Haagse vuren.

3 Opnieuw veel autobranden in feestvierend Den Haag - Zwaar vuurwerk last voor brandweer', AD/Haagsche Courant, 2 januari 2008.

4 *De Handelingen* is een bundeling van verslagen van de Haagse gemeenteraad.

5 Gemaakt door Amanda Beugeling, onderzoeksstagiaire UvA.

6 Evaluatie jaarwisseling 2007-2008 (Stadsdeel Centrum).

7 In onze analyse hebben we vooral gekeken naar de aanpak van de vuren in de Schilderswijk, aangezien in deze wijk in de jaarwisseling van 2007/2008 de meeste auto's in brand zijn gestoken en omdat deze wijk een lange traditie van Oud en Nieuw-vuren kent. We hebben negentien interviews gehouden, onder meer met ambtenaren, buurtbewoners, politiefunctionarissen, jeugd- en welzijnswerkers en woningbouwcorporaties. Daarnaast is een studie gedaan naar de historie van de Haagse vuren, de demografische ontwikkelingen in de Schilderswijk en een analyse van de bestuurlijke aanpak van de vuren in de afgelopen decennia.

8 We zijn op zoek naar verklaringen die een rol spelen in de beleidsdiscussie over de nieuwjaarsvuren. We geven deze hierna geanonimiseerd weer. Slechts waar we dat relevant achten, is een functie vermeld. De genoemde verklaringen worden niet noodzakelijk gedragen door de gehele organisatie waarvan onze respondenten deel uit maken.

Literatuur

- Adang, O. en E. van der Torre, 2007, Hoezo rustig?! Een onderzoek naar het verloop van jaarwisselingen in Nederland, Politieacademie Apeldoorn.
- Boomgaarden, H.G. en C.H. De Vreese, 2007, 'Dramatic Real-world Events and Public Opinion Dynamics: Media Coverage and its Impact on Public Reactions to an Assassination'. *International Journal of Public Opinion Research*, 19: 354-366.
- Brendel, C., 1998, De mythe van het rustige Nieuwjaar. *Keerpunt*, 12 januari 1998.
- Goffman, E., 1959, *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday Anchor.
- Goffman, E., 1963, *Behaviour in Public Places*. New York: Free Press.
- Gusfield, J.P., 1981, *The Culture of Public Problems: drinking-driving and the symbolic order*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hajer, M., 2009, *Authoritative Governance – Policy Making in an Age of Mediatization*. Oxford: Oxford University Press.
- Hajer, M. en A. Reijndorp, 2001, *Op zoek naar nieuw publiek domein*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Hajer, M. en J. Uitermark, 2008, 'Performing Authority: discursive politics after the Assassination of Theo van Gogh'. *Public Administration*, 86: 5-19.
- Hoppe, R. e.a., 1998, *Beleidsnota's die (door)werken*. Bussum: Coutinho.
- Hunter, A., 1985, 'Private, parochial and public social orders: the problem of crime and incivility in urban communities'. In: G.D. Suttles en M.N. Zald (red.), *The Challenge of Social Control: Citizenship and Institution Building in Modern Society*, Norwood, NJ: Ablex, 230-242.
- Leary, K., 2004, 'Critical Moments as relational moments'. *Negotiation Journal*, 20: 311-338.
- Lofland, L., 1989, 'Social Life in the Public Realm'. *Journal of Contemporary Ethnography*, 17: 453-482.
- Marsman, 2008, Rapportage verloop EK 2008 en specifiek de wedstrijd Nederland- Rusland op 22 juni 2008, Politie Haaglanden.
- Nio, I., A. Reijndorp en W. Veldhuis, 2008, *Atlas Westelijke Tuinstede. De geplande en de geleefde stad*. Amsterdam: SUN-Trancity/EFL Stichting.
- Reijndorp, A., 1993, 'No Slaughterhouse without a Fair: the Anti-Structure of a Dutch City'. In: H. de Mare en A. Vos (red.), *Urban Rituals in Italy and The Netherlands*, Assen: Van Gorcum, 144-160.
- Reijndorp, A., 2004, *Stadswijk. Stedenbouw en dagelijks leven*. Rotterdam: NAI publishers.
- Straus, A., 1961, *Images of the American City*. New York: Free Press.
- Turner, V., 1969, *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Chicago: Chicago University Press.
- Zukin, S., 1995, *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell.

Het belang van publieke familiariteit in de openbare ruimte

Talja Blokland

Talja Blokland is hoogleraar stad- en regionale sociologie aan de Humboldt Universität in Berlijn, en tevens verbonden aan het Onderzoeksinstituut OTB van de TU Delft.

Correspondentiegegevens:

Prof. dr. T. Blokland
Humboldt Universität
Institut für Sozialwissenschaften
Unter den Linden 6
10099 Berlin
talja.blokland@sowi.hu-berlin.de

Inleiding

De buurt is in. De openbare ruimte trouwens ook. Al is het maar in discussies over kledingstukken die het straatbeeld ‘verzieken’ en daarom belast moeten worden als ware het overlastkwesitie nummer één. Beleidsmakers storten zich op de buurt als het niveau van interventie waar iets krachtigs of prachtigs geschapen moet worden, daar waar de burger zich vervreemd en eenzaam zou zijn gaan voelen. De openbare ruimte wint als thema aan populariteit in de sociale wetenschappen, en in het denken over openbare ruimte in de grote stad lijken de twee nu ook elkaar te vinden. Ernstige ‘kritische’ theorieën die teruggrijpen op soms onnavolgbare teksten als die van Walter Benjamin over openbaarheid en openbare ruimte schieten, in Nederland en daarbuiten, als paddestoelen uit de grond, maar het empirisch onderzoek blijft daarbij achter. En beleidsmakers en mediaproducten maken geen onderscheid tussen een essay, een column, of empirisch onderzoek en leggen nauwelijks een lat van wetenschappelijke maatstaven langs het onderzoek dat er wel gedaan wordt.

En dus komt men met de verbijsterende claim dat hoofddoeken het straatbeeld verzieken, zelfs nog

weg zonder dat de wetenschappers deze empirische claim kunnen bevestigen of verwerpen, of tenminste kunnen *verstehen*. Je zou vanuit de wetenschap toch onmiddellijk een grote hoeveelheid lawaai verwachten. Maar de wetenschappers zijn misschien te weinig bezig met empirisch theorievormend onderzoek en veel te veel met Grote Theorie, Kritische Essays of weliswaar min of meer empirisch onderzochte te kleine, door beleidsmakers bepaalde, mini-vragen. Terwijl een deel van de beoefenaars van de sociale wetenschappen zich welhaast hautain kritisch opstelt, laat een ander deel de onderzoeksagenda bepalen door de vraag uit de markt. Het levert allebei punten door publicaties, reputaties zelfs, en veelal geld in het laatje van het bedrijf dat de Nederlandse universiteit geworden is.

Toch kunnen we eerst verder komen met de vraag die in dit themanummer centraal staat, te weten welke sociale kwaliteiten een stad nodig heeft om mensen blijvend het gevoel te geven – of het gevoel te blijven geven – dat ze er thuis zijn, wanneer we ons vooral empirisch *en* theorievormend met de vraag naar de betekenis van de openbare ruimte voor het alledaagse bezighouden. De notie van ‘pu-

blieke familiariteit', die inmiddels in vele varianten in het Nederlands debat gebruikt wordt, is typisch een voorbeeld van een notie die uit empirische bevindingen en literatuurstudie (in het bijzonder het werk van Claude Fisher en Lyn Lofland) is voortgekomen. Uitgewerkt is de notie nauwelijks, en het empirisch werk op basis waarvan ik mijn denken erover de laatste jaren heb ontwikkeld, is nog altijd te summier, maar het is, mijns inziens, een richting voor het oppakken van een maatschappelijk belangrijk vraagstuk van het samenleven die het verder uitwerken waard is. Doel van dit stuk is dan ook primair de lezer daarvan te overtuigen – en van de noodzaak die uitwerking primair empirisch bij de kop te pakken.

Ik schets daartoe hier de onderzoeksvraag en de empirische context waarin de notie van publieke familiariteit ontwikkeld is, de relevantie van de notie voor alledaagse stedelijkheid en stedelijk beleid, en ga ik in op de wijze waarop publieke familiariteit als kenmerk van een sociale context met vertrouwen en wantrouwen als oriëntatie van het handelen van mensen is verbonden.

Veiligheid en sociale controle

Dat er aan het gevoel van mensen thuis te zijn in hun alledaagse leefomgeving in de Nederlandse grote steden een en ander schort, is in de vele statistieken op gemeentelijk en landelijk niveau afdoende vastgesteld. Terwijl men vanuit de 'kritische' theorie onmiddellijk kan aanvoeren dat van een gecontroleerde sociale omgeving enorme repressieve krachten uitgaan, al dan niet met Foucault in de hand, blijken mensen zich daar waar de omgeving als schoon, heel en veilig wordt ervaren aanmerkelijk beter te voelen dan in buurten die ze vuil, verloederd en onveilig vinden (Rainwater 1966 geciteerd in Newman 1973; St. Jean 2007, 85-86; zie ook Wilson en Kelling 2003). Het gaat er blijkbaar niet om of er van sociale controle sprake is, maar *welke vorm* die sociale controle aanneemt.

De politie is daarbij niet per se de aangewezen partij; in de twee Rotterdamse wijken waar politie-aanwezigheid geïntensiveerd was om veiligheidsgevoelens door 'blauw op straat' te vergroten vond men significant minder vaak dat de politie de boel in de hand had dan in de andere twee wijken. Zomaar meer formele sociale controle betekent bovendien, dat men de rafelrand van de stedelijke samenleving

niet serieus neemt. Het jagen op mensen aan de rafelrand is niet nieuw. De intensiteit waarmee dat thans in Nederland gebeurt (en het ronduit racistische jargon waarmee dit beleid wordt omgeven) laat zien dat de Nederlandse samenleving zich in een periode van maatschappelijke transformatie bevindt die de definities van toelaatbaar gedrag op scherp stelt. Immers, zoals de historici Lis en Soly (1993) empirisch laten zien, sociale, demografische en culturele veranderingen verhogen de intolerantiedrempels van het 'ongeregeld leven' van mensen in de woonomgeving.

Tegelijk moet gezegd dat het feit dat sociale controle niet bij uitstek van de politie komen moet, in beleidskringen goed is doorgedrongen. Het gaat veeleer om informele sociale controle of toezicht. Dit informeel toezicht, zoals het ingrijpen bij criminaliteit in een winkelstraat door toevallige passanten, of het letten op elkaars woning bij afwezigheid staat naast *functioneel toezicht* (zoals het inzetten van stadswachten en tramconducteurs) en *formeel toezicht* (beveiligingspersoneel en politie) (Wittebrood en Van Beem 2004, 291).

Mede gestuurd door de kreet dat de burger meer verantwoordelijkheid moet krijgen of nemen, zijn er initiatieven te over om de burger bij zijn buurt te betrekken en hem 'mede-probleemeigenaar' te maken van het wel en wee van die buurt. Zij moeten samen stoepen poetsen, elkaar leren kennen en dan elkaar op gedrag kunnen aanspreken, zo lijkt vaak de (impliciete) redenering. Of het samen poetsen moet het signaal afgeven dat men om de woonomgeving geeft, en dat mensen die zich deviant willen gedragen dat daarom beter elders kunnen gaan doen. Zo'n redenering volgt dan de bejubelde, maar weinig empirisch getoetste these van de *broken windows* (Wilson en Kelling 2003). Maar willen we werkelijk blauwe straten met gezamenlijk geпоetste stoepen?

Veel woonkazernes in Oost-Berlijn voor 1989 hadden, volgens de verhalen, een uitstekende sociale cohesie: er doen verhalen de ronde van kinderen die eenvoudig een paar weken alleen in huis verbleven, omdat de burens voor ze zorgden en ze op toerbeurt bij een buur een vork meeprikten. Die sociale cohesie werd op peil gehouden door de Partijgenoot in elke woonkazerne, die ervoor zorg te dragen had dat

men solidaire kameraden was. Criminaliteitsloze straten met keurige stoepen werden zo de norm.

Velen van ons genieten bij uitstek van de vrijheid door anonimiteit van de stedelijke omgeving waarin ze (denken dat ze) ongehinderd optimaal zichzelf kunnen zijn. Ze worden niet graag gecorrigeerd, en corrigeren al helemaal niet – soms, maar zeker niet per definitie, uit angst voor de reacties. Goeie burens houden zich immers op d'r eigen (Blokland 2003). Dat het nog niet erg wil vorderen met het veranderen van de mores op straat zou zowaar kunnen samenhangen met de invalshoek waarop zowel politierepressie als correctie-door-cohesie zijn gebaseerd. Die invalshoek is immers, dat het bij je veilig voelen op straat primair gaat om de vraag of je er gevrijwaard bent van ongeregeld leven. Dat ongeregeld leven betreft haveloze alcoholisten zonder vaste woonplaats, jachtige druggebruikers, jonge mannen in groepjes en anderen als deviant gedefinieerden, en van 'overlast' dat zich in uiteenlopende enquêtes in allerlei dimensies uiteen laat leggen – dimensies, overigens, die op zichzelf historisch zo veranderd zijn, dat zij de stelling van Lis en Soly onderschrijven.

Vermoedelijk niet. Mensen uit een wijk met de grootst mogelijke extreme overlast, tot schietpartijen toe (vergelijk Blokland 2009) blijken zich veiliger te voelen in hun eigen buurt dan in andere, van overlast vrijwel gevrijwaarde, wijken in de stad. Rotterdamse wijken die objectief veiliger worden, brengen bij bewoners geen grotere veiligheidsgevoelens teweeg. Kortom, de beleving van veiligheid van de openbare ruimte en ongeregeld leven van de rafelrand hangen niet direct causaal met elkaar samen, alsof we eenvoudig een afhankelijke en een onafhankelijke variabele met een prachtige pijl verbinden. Natuurlijk bestaat er wel enig verband, maar zoals gewoonlijk begint het pas interessant te worden als we ons af gaan vragen wat er te zeggen valt over de *onverklaarde* variantie.

Zo komen we dan bij de onderzoeksvraag: wat kenmerkt het sociaal weefsel van een stedelijke woonbuurt die maakt dat mensen hun buurt als een relatief, dat wil zeggen in vergelijking met andere buurten, veilige woonbuurt definiëren? Ik zal nader op de vraag ingaan aan de hand van het voornoemd onderzoek in Rotterdam. Voor ik dat doe, ga ik eerst kort in op de onderzoekslocaties en de gehanteerde onderzoeksmethode.

Onderzoekslocaties en methode

Het onderzoek naar beleefde veiligheid en vertrouwen in de sociale controle van anderen is uitgevoerd in vier Rotterdamse wijken: twee met naoorlogse bouw en twee vooroorlogse buurten, twee met relatief redelijke scores op de gemeentelijke meetlat van veiligheid en twee met scores van onveiligheid. Daar hebben we¹ 400 (4 × 100) willekeurig gekozen bewoners over hun veiligheidsbeleving en hun buurtgebruik ondervraagd. Vervolgens hebben we in elke buurt nog met twintig van hen in een diepte-interview verder gesproken. We zijn daarmee twee zaken nagegaan. In de eerste plaats hebben we ons afgevraagd, of er een samenhang bestaat tussen beleefde informele controle en ervaringen van veiligheid. In de tweede plaats hebben we de vraag bij de kop gepakt, hoe winkelstraten en schoolpleinen hierbij een rol spelen. Zulke plekken zijn bijzondere vormen van openbare ruimtes. Ze combineren uiteenlopende rollen van mensen op straat en omvatten de openbare ruimte als zowel doorgangs- als verblijfsruimte.

Tussendijken is gebouwd vanaf 1910, onder meer met sociale woningbouw, ontworpen door architect J.J.P. Oud. Rond 1930 was de aanleg van de wijk voltooid. Op 31 maart 1943 trof een geallieerd vergissingsbombardeement het westelijk deel, waarbij 326 doden vielen. In de jaren vijftig is de wijk herbouwd. Sinds de jaren tachtig zijn veel oude woningen gesloopt en vervangen door nieuwbouw.

Ook *Hillesluis* is een vooroorlogse wijk – gebouwd tussen 1890 en 1930. De naam van de wijk is ontleend aan de Hillepolder. Aanvankelijk begon de opbouw van de wijk in de meest noordelijke hoek met de inmiddels uit het stratenplan verdwenen Laantjes, die als de slechtste woningen werden beschouwd en waar grote arbeidersgezinnen uit Zeeland en Brabant onderkomens vonden. Sociale woningbouw was belangrijk, maar een groot deel van Hillesluis kwam aanvankelijk als particulier bezit tot stand (in het bijzonder subbuurt 20), om in de jaren van de stadsvernieuwing door het gemeentelijk woningbedrijf te worden overgenomen.

IJsselmonde, waar *Lombardijen* gelegen is, was een zelfstandige gemeente totdat Rotterdam het gebied in 1941 annexeerde. In de jaren 1960 tot 1968 werd

Lombardijen geheel volgens de stedenbouwkundige principes van die tijd gebouwd als zelfstandige stadswijk. Ontwerper Peter van Drimmelen plaatste de buurten in een krans om het wijkcentrum met veel groen. Sinds 1991 behoort de wijk tot de deelgemeente IJsselmonde. De bebouwing bestaat voornamelijk uit rijtjeshuizen met eigen tuintjes en flats met vier woonlagen. Oorspronkelijk was er ruimte gepland voor verschillende wijkparken; bij de uitvoering werden deze echter vervangen door het Spinozapark en verschillende groenstroken langs de bredere straten. Tussen de woningen zijn wel plantsoenen aangelegd. Een groot deel van de goedkope eengezinswoningen is in de afgelopen jaren gerenoveerd of vervangen door nieuwbouw.

Pendrecht ligt in het zuiden van deelgemeente Charlois. Pendrecht was een van de wijken gebouwd in de jaren vijftig om de woningnood op te vangen. De stedenbouwkundige Lotte Stam-Beese ontwierp de wijk volgens het concept van de wijkgedachte, waarin centraal stond dat afgegrensde wijken met een eigen centraal punt de sociale samenhang bevorderen. Kleine buurten van 70 à 80 huishoudens, met elk een eigen stempel en eigen voorzieningen, vormden de basiseenheden van de wijk. Rondom de woningen was veel ruimte voor groen. Pendrecht werd voorgesteld als een wijk waar verschillende bevolkingsgroepen naast elkaar zouden wonen en alle voorzieningen waren – en waar Plein 1953 en directe omgeving met (nu) 61 winkels en een horecavoorziening de spil moest vormen. In de jaren negentig vergrijsde de wijk sterk. De gemeente Rotterdam probeert door nieuwbouw en renovatie de bevolkingssamenstelling ‘in evenwicht’ te brengen. De woningen rond het Plein 1953 zijn inmiddels gerenoveerd en er zijn duurdere eengezinswoningen bijgebouwd.

Met uitzondering van Lombardijen neemt elk van de buurten een slechtere positie in op de gebruikelijke lijstjes dan de gemiddelde buurt in Rotterdam.

Het sociale weefsel van de stad: interacties, niet relaties

Veel van de pogingen het vertrouwen in buurten te vergroten, de cohesie te bevorderen, gemeenschap tot stand te brengen of andere variaties op dit thema hebben ingezet op de een of andere vorm van de

contacthypothese: mensen moeten elkaar leren kennen, dat kennen moet tot duurzame relaties leiden, en veel buurtcontacten maken een buurt veilig. Echter, in relatief onveilige buurten ontbreekt het niet aan burenccontacten (vergelijk Flap en Völker 2005, 61). Buurten met veel armoede blijken *meer* gemeenschap te hebben dan andere buurten, maar *niet* meer informele controle. Meer dan op de verknopingen in de samenleving (ofwel de netwerken van burens, familie, vrienden, collegae en kennissen) lijkt het weefsel van de samenleving, dat wil zeggen de kortstondige, soms herhaalde interacties tussen mensen die vreemden voor elkaar blijven in vergelijking althans met de mensen die zij tot hun netwerk rekenen, van veel belang voor de beleving van de openbare ruimte. Is men geïnteresseerd in de sociale kwaliteiten van een buurt die maken dat deze als veilig wordt beleefd.

Het belang van het fysieke voor het sociale weefsel: vuil en verloedering als signalen

Het sociale weefsel bestaat niet alleen uit alledaagse interacties, maar krijgt ook vorm in de interpretaties die mensen geven aan wat men de ‘restanten’ van de aanwezigheid van anderen zou kunnen noemen. Mensen ontlenen signalen aan zowel het fysieke als het sociale, en geven daaraan contextgebonden interpretaties. Met zulke signalen maken we inschattingen van wat we van anderen in de openbare ruimte kunnen verwachten. Vervuiling en verloedering zijn zulke restanten die signalen afgeven. Immers, als men niks van anderen weet, zijn sporen van de manieren waarop anderen zich gedragen alles waarmee men het moet doen. Veel van onze respondenten zagen vervuiling als een signaal dat anderen zich niet identificeerden met de openbare ruimte, en derhalve ook niet met de *mensen* daar. Dat bemoeilijkte het positief inschatten van anderen. Uit signalen van vervuiling leidden mensen af, al dan niet terecht, dat die *gedeelde* verwachtingen niet bestonden (maar vergelijk ook Ross en Joon Jang 2000, die wel een verband tussen burenccontacten en het ontbreken van vertrouwen constateerden). Lokale netwerken doen er alleen toe, zo constateerden Morenoff e.a. (2001), in zoverre deze de ‘collective efficacy’ promoten: in de buurten Tussendijken en Hillesluis was dat niet *meer* het geval dan in Pendrecht of Lombardijen.

De discrepantie tussen de eigen normatieve normaliteit en de beleefde situationele normaliteit was

vaak groot. Tegelijk verschilden de opvattingen over de manier waarop de dingen zouden moeten nauwelijks. Niemand wilde vuil en vies, kapot en onveilig. Iedereen steunde een schone, hele en veilige buurt. Niemand vond dat je zomaar van alles op straat kon gooien, met uitzondering van de provocerende jongere die vond van wel in reactie op de vraag van een bewoner of hij het 'normaal' vond zijn patat op straat te gooien. Niemand vond dat je anderen maar aan hun lot moest overlaten. De normen en waarden liepen, met andere woorden, met betrekking tot sociale controle en sociale veiligheid niet zo gek ver uiteen. Maar de sociale omgeving gaf andere signalen af.

Zo'n situationele normaliteit, een term ontleend aan Misztal (2001), leidt tot reacties van distantie en aanpassing (hetzelfde doen als 'iedereen', ook als je dat eigenlijk afkeurt (normatieve normaliteit)). Zo neemt dan het vertrouwen van anderen ook weer verder af. En het maakt dat men zelf anderen niet denkt te kunnen vertrouwen. Vuil op straat zagen sommige bewoners voorts als een signaal dat buitenstaanders niets om hun buurt gaven. Prachtige wijken, in de zin van uitstekend onderhouden wijken waar intensief en uiterst responsief beheer wordt uitgevoerd, kunnen belangrijk bijdragen aan vertrouwen. De *common sense*-redenering is vaak dat mensen die goed met elkaar omgaan voor een schone buurt zullen zorgen. Maar een buurt die schoon en heel gehouden wordt door *derden*, helpt bewoners de situationele normaliteit te doorbreken. Het schoonhouden van wijken verdient daarom meer prioriteit dan 'zero tolerance' in veiligheidsbeleid. Schoon en heel zijn belangrijke elementen van sociale kwaliteit van de openbare ruimte, elementen waarvan de betekenis verder reikt dan de fysieke omgeving.

Sociale signalen

Maar ook andere, sociale signalen en de interpretaties ervan doen ertoe: interpretaties van criminaliteit, en van de sfeer in de buurt als 'rustig' of 'druk'. Allereerst zagen we in onze studie dat mensen die onveiligheid gelijkstelden aan criminaliteit, al gauw teruggrepen op algemene verhalen en beelden uit de media. Sommige bewoners wensten die beelden te relativiseren en over te brengen dat hun buurt minder slecht was dan de reputatie deed geloven. Anderen gebruikten zulke representaties, in combinatie met eigen ervaringen of dingen die ze van anderen had-

den gehoord, juist als vrij ongedifferentieerde signalen van onveiligheid.

Net zoals vuil op straat kunnen ervaringen met en berichten over criminaliteit signalen worden voor een algemener idee dat de buurt niet (meer) 'normaal' is. Men hoeft niet bang te zijn om slachtoffer te worden van criminaliteit om de buurt toch als onherbergzaam te ervaren, en niet te weten wat men er van anderen kan verwachten.

De typering van mensen van hun buurten als 'druk' of 'rustig' lieten voorts de uiteenlopende belevingen zien van het alledaagse verkeer op straat dat functiemenging tweebreedt. Verscheidene bewoners van de 'drukke' buurten Hillesluis en Tussendijken zagen de overlast van de rafelrand van de stedelijke samenleving als eigen aan hun soort buurten. Een 'leuke' buurt was niet hetzelfde als een 'veilige' buurt. In de naoorlogse wijken Pendrecht en Lombardijen, die in hun stedenbouwkundig concept op groen, rust en ruimte waren gestoeld, hadden bewoners meer dan elders moeite met de rafelrand. Kees was een uitzondering. Hij vond de verandering van Pendrecht in een multiculturele samenleving mooi. De levendigheid van de stad was naar Pendrecht gekomen, zodat hij er niet meer voor naar de stad hoefde. In het algemeen leken bewoners van Hillesluis en Tussendijken afwijkingen van wat zij zelf 'normaal' vonden in normatieve zin gemakkelijker te accepteren als onderdeel van de huidige stedelijkheid. Dat betekent dat zij gebeurtenissen en verhalen over normatief van hun eigen kader afwijkend gedrag ook minder snel zullen aangrijpen als signalen van een beperking van hun 'thuis', en daarom minder als een reden tot ervaring van onveiligheid.

Mensen ontleenden ook signalen aan oppervlakkige observaties van mensen die anders waren dan zichzelf. Zulke sociale signalen, of stereotype categorisering, betroffen de interpretaties van wie volgens bewoners 'de macht op straat' had – een kwestie die mensen zelf veelal toespitsten op de positie van autochtonen en allochtonen. Zonder dat vreemden bekenden worden, komen we in het algemeen niet verder dan stereotypering: indelingen op uiterlijkheden, incidentele gebeurtenissen of uit de media opgepikte algemeenheden (vergelijk Coyle 1930, 16-18). Cynthia beschreef dat concreet voor de Beijerlandse laan: 'Er zijn veel allochtone winkels en ontzettend veel buitenlanders. Wij vallen bij wijze van

spreken op als we buiten lopen (...) Ik voel me wel thuis. Ik heb er geen problemen mee.' Vergelijking is de basis voor het sociaal plaatsens van anderen, maar de anderen in deze publieke ruimten blijven anoniem (zie onder).

Omgeven zijn door mensen die we *niet* kennen, maar die erg op onszelf lijken, kan het vanzelfsprekender maken om ergens thuis te zijn. Het 'lezen' van anderen in de openbare ruimte moeten we doen met informatie. Maar zulke informatie is gecodeerd – in de huidige stedelijkheid in Nederland vooral langs etnische lijnen. Wie geen mogelijkheden heeft om te ontdekken *hoe* anders de ander is, kan weinig anders doen dan categoriseren op basis van stereotypen. Dat is een gegeven van alle tijden. Maar de mate van publieke anonimiteit en de omvang van etnische diversiteit zijn *wel* zonder historisch precedent.

Publieke familiariteit als context voor vertrouwen en wantrouwen

Of we aan zulke categorisering op basis van grove generalisaties voorbij kunnen, hangt af van de informatie die we over anderen hebben – hier in het bijzonder anderen in de openbare ruimte.

Observeren, categoriseren en inschatten is standaard onderdeel van onze alledaagse interacties. Voor een groot deel, zo hebben symbolisch interactionisten als Goffman en Garfinkel wel gesteld (zie bijvoorbeeld Goffman 1968), ontleent het sociaal verkeer voorspelbaarheid aan onze mogelijkheden tot het inschatten in de openbare ruimte. Dat geldt zeker in de territoria van de 'stedelijke flaneur' als winkelstraten en pleinen (voor een uitvoerig overzicht van de relevante literatuur over het sociaal verkeer in de openbare ruimte zie Lofland 1998). Maar alleen *herhaalde* observaties van dezelfde mensen leveren ons kennis van anderen die in de buurt komt van kennis opgedaan in persoonlijk contact. Stanley Milgram (1977, geciteerd in Lofland 1998, 60) noemt zulke anderen 'bekende vreemden' (*familiar strangers*): '(...) the person who is not "personally known" but, because of a shared daily path or round (...) is recognizable.' (Lofland 1998, 60). Lofland hecht vooral waarde aan de bekende vreemden en de alledaagse routines en routes waar zulke vreemden bekend(er) worden om de sociaal-psychologische betekenis (vergelijk Lofland 1998, 66-67). Voor het vraagstuk van de sociale kwaliteiten van buurten is het belangrij-

ker welke betekenis het straatleven heeft voor vrouwen in anderen en sociale controle.

Zo komen we uit op de notie van publieke familiariteit. Hoe we ons sociaal identificeren, hangt onder meer af van een continuüm van toegang (in hoeverre ruimtes voor ons toegankelijk zijn, met publiek versus privaat als de twee ideaaltypische uitersten) en een continuüm van privacy (in hoeverre we kunnen bepalen wanneer, hoe en welke informatie we over onszelf geven, met intiem en anoniem als uitersten), die men wellicht het beste als twee vlakken die elkaar overlappen, voorstellen kan – elke poging om ze te visualiseren in een diagram loopt echter op misverstanden uit.

De meeste kennis, en de beste basis om te bepalen of we anderen al dan niet kunnen vertrouwen, hebben we in bijvoorbeeld de *private intimiteit* van onze eigen vriendenkring. We komen echter ook geregeld dezelfde mensen op dezelfde plekken tegen, zonder dat we over hen persoonlijke kennis hebben. Dat gaat met gradaties. Op het werk is de ruimte meestal niet helemaal privaat, maar ook niet voor iedereen willekeurig toegankelijk. We werken daar elke dag met dezelfde mensen, maar hoeveel kennis we van collega's hebben, varieert. Op straat is de variatie in hoeveel kennis we hebben van de mensen om ons heen nog gevarieerder. Een zekere mate van herkenning vanuit eerdere ontmoetingen, hoe oppervlakkig ook, kan bijdragen aan je thuis voelen, en aan veiligheid, een verbinding die Aysun bijvoorbeeld legde.

'[Hillesluis] is een bekende buurt voor me. Het is belangrijk voor me om te weten wat voor mensen wonen hier. Ik weet dat hier heel veel normale mensen wonen. Als ik die op straat tegenkom krijg ik niet het gevoel van wie is dat.'

Hoe vaker mensen hun kinderen van school haalden en brachten en hoe meer zij op de school kwamen, hoe hoger het rapportcijfer dat zij de veiligheid rond de school gaven. Het hebben van vaste adressen in de winkelstraat en het daar tegenkomen van mensen die men ergens anders van kende, droegen positief bij aan een waardering van de veiligheid in de buurt. Lokale netwerken (vrienden en familie in de buurt of bij bureaus over de vloer komen) hadden *geen* effect. Het gaat er voor veiligheidsbeleving niet om hoe groot je persoonlijk netwerk in de buurt is,

maar of je *in de openbare ruimte* mensen die je kent tegen het lijf loopt.

Uit statistische analyses bleek dat scholen mensen bijeenbrachten, die zo bekendheid met elkaar en met de omgeving ontwikkelden. Dat betekende niet per se dat zij daar significant hogere cijfers voor de veiligheid gaven, maar wel dat zij die plekken prefererden boven plekken waar ze niet vanzelfsprekend terecht kwamen. Familiariteit met winkeliers, niet de winkels op zichzelf, bleek er eveneens toe te doen. Net zoals het hebben van vaste stekken op de winkelstraat droeg dit bij aan groter vertrouwen van bewoners in de sociale controle door winkeliers.

Het sociaal weefsel, het geregeld langs elkaar schuiven van mensen, beïnvloedt, kortom, het je thuis voelen bij andere mensen als over het je thuis voelen in een gebouwde omgeving. Die 'kunst van het thuis zijn' is eenvoudiger uit te oefenen in een context waarin mensen enige 'publieke familiariteit' met elkaar hebben.

*Vertrouwen in de ander in de openbare ruimte:
het maken van inschattingen*

Wanneer de eigen normatieve normaliteit en de codes van wat situationeel normaal lijkt te zijn in de buurt waar men woont ver uiteen liggen (of dat, bij publieke anonimiteit, lijken te liggen), kan men moeilijk 'thuis' raken in de openbare ruimte. Mensen gedragen zich normerend naar anderen vooral wanneer ze zich *wel* thuis weten. Is dat niet het geval, dan verwacht men niets meer van anderen (wantrouwen) of weet men niet meer wat te verwachten (*mistrust*). Dat kan de veiligheidsbeleving aantasten, maar ook de drang om zelf sociale controle uit te oefenen doen afnemen.

We operationaliseerden 'vertrouwen in sociale controle van buurtbewoners' en 'vertrouwen in sociale controle door voorbijgangers' met een vijftal enquêtevragen. Ongeacht de buurt waar men woonde, bleek er een direct verband tussen positieve inschattingen van sociale controle door buurtbewoners en de cijfers die men gaf aan de veiligheid van de buurt, de omgeving van de school en de winkelstraat. Datzelfde gold voor de inschattingen die men van voorbijgangers maakte. Mensen zagen, zo bleek uit de interviews, een algemene daling in betrokkenheid van mensen op elkaar die losstond van hun buurt of die inherent was aan stedelijkheid. Toch verwachtte een kleine meerderheid van de mensen dat ande-

ren hen bij zouden staan (57,3%). Velen twijfelden (34,6%), omdat er aan ingrijpen tegenwoordig te veel risico's zaten of omdat ze dachten dat het anderen niets kon schelen.

Als respondenten vertelden dat zij zelf wel een helpende hand uitstaken, maar anderen dat niet deden, verwoordden zij opnieuw de discrepantie tussen de eigen normatieve normaliteit en de situationele normaliteit die zij in hun buurt meenden waar te nemen: 'Helaas denk ik dat het gros inderdaad zal doorlopen' (Yaamina) en 'Mensen bekommeren zich niet om anderen' (Karim).

Zelf ingrijpen bleek ook lastig. Hulp bieden bij een ongeval vonden veel mensen voor zichzelf vanzelfsprekend, hoewel ze *niet* overtuigd waren dat hun medebewoners en voorbijgangers dat vonden. Maar zelf vreemden aanspreken bij fout gedrag deden maar weinig mensen. Vaker deden ze dat bij bekenden in de buurt, en bij (soms onbekende) kinderen. Men vond veelal dat men het eigenlijk wel zou moeten doen. Maar opnieuw konden bewoners niet inschatten wat zij van anderen konden verwachten. Daarom oefenden zij zelf maar zeer beperkt sociale controle uit, ook al hadden zij hun ogen 'op de straat'. Liever niet ingrijpen, omdat je er dan alleen voor komt te staan, draagt bij aan een verdere situationele normaliteit van 'je er niet mee bemoeien'. Wist men van andere omwonenden hoe zij tegenover bepaalde overlast gevende situaties stonden, of kende men de overlastgevers van gezicht en kon men ze plaatsen (*publieke familiariteit*), dan bleek het uitoefenen van sociale controle gemakkelijker. Kennis hebben over anderen in de openbare ruimte leidde weliswaar niet altijd tot sociale controle in de zin van aanspreken, maar leek wel te resulteren in geringere *mistrust*. Al was men niet met alles in de buurt gelukkig, men kon er in ieder geval mee uit de voeten en wist wie er te vertrouwen en te wantrouwen was.

**Naar het stedelijk beleid:
valt er ook nog wat te doen?**

Maar kun je met beleid zulk vertrouwen wel bevorderen? Kan het sociaal weefsel van de stad wel met beleid worden beïnvloed?

Morele campagnes voor betere alledaagse interacties en de voor het afdwingen daarvoor benodigde 'zedepolitie' zijn duidelijk niet de richting – daarvoor hecht de hedendaagse burger (met uitzon-

dering misschien van de 15% die Wilders serieus neemt en van de parlementsleden die hem nauwelijks tegenstand bieden) veel te veel aan de moderne bewegingsvrijheid. Laat ik daarom tot besluit twee suggesties formuleren voor beleid.

1. Prachtige wijken zijn schoon en heel. Maak de openbare ruimte prachtig, van kwalitatief hoog niveau en optimaal onderhouden. Investeer in de fysieke omgeving, ook omdat daaruit het respect voor bewoners blijkt. Wie respect geeft, kan niet alleen respect verwachten, maar straalt ook naar bewoners uit dat hun wijk ertoe doet. Die uitstraling kan hen weer sterken in het idee dat zij er in hun zorgen voor hun buurt niet alleen voorstaan. Zonder woningen te slopen en met behoud van de huidige bewoners grootschalig investeren in de kwaliteit van de openbare ruimte geeft een ander signaal aan bewoners dan een herstructureringsingreep of het zoveelste sociaal gerichte project waarin bewoners worden aangezet tot meer of beter sociaal contact. Dit geldt zeker in wijken die, zoals Hillesluis, reeds vanaf begin jaren negentig in de beleidsaandacht hebben gestaan, maar toch nog niet van allerlei lijstjes afgeklommen zijn.
2. Zorg voor openbare ruimtes waar het optimaal verblijven is, en waar mensen de meeste vrijheid hebben om elkaar op geregelde basis te observeren en langs elkaar heen te schuiven, zodat publieke familiariteit kan groeien. Dat betekent bijvoorbeeld experimenteren met mooi vormgegeven ijscokarren, permanente carroussels, verplaatsbare bistrostoelen en kiosken en straathandelaren. Die blijven in Nederlandse steden beperkt: kramen met loempia's en patatwagens zijn al gauw een doorn in het oog van wie overzichtelijkheid mooi vindt. Maar strakheid en schoonheid in architectonische zin kunnen, vanuit de sociale veiligheid bezien, beter ondergeschikt zijn aan optimalisering van het *intensief gebruiken en verblijven* in de openbare ruimte. Verblijf en geregelde doorgang in de openbare ruimte leiden niet direct tot publieke familiariteit, tot sociale controle of tot sociale veiligheid, maar schept wel de voorwaarden waarbinnen deze zich kunnen ontwikkelen. En ook wanneer dat alles niet tot stand komt, zijn zulke investeringen het proberen waard. Gaat het immers om de vrijwaring van als overlast

ervaren gedrag, dan staat men voor een onhaalbare taak. Wel haalbaar is het de normaliteit van de openbare ruimte door de aanwezigheid van intensief gebruik door zoveel mogelijk diverse groepen zo te beïnvloeden, dat buurten komen tot een groter absorptievermogen van de rafelrand, en tot minder kansen op exclusieve claims op de ruimte van door anderen 'ongewenste' gebruikersgroepen.

Wat er verder moet gebeuren, is vooral dat het onderzoek naar het sociaal weefsel van de stad een centralere plaats in de sociologie van de stad verdient, zonder alleen maar de route van de kritische theorie en de veelal magere empirische casestudies die daaraan worden opgehangen te volgen. De dominantie van kritische theorie die zich richt op uitsluiting van marginale groepen en het Project van de Staat, het Neoliberalisme of de Revanchisten om de gemarginaliseerden verder weg te drukken doet ons begrip van de betekenis van de alledaagse interacties van mensen voor hun samenleven met elkaar tekort. De te veel op de *haut culture* van de sociale theorie, veelal Frans en essayistisch geïnspireerd, gebaseerde schrijfsels met ogenschijnlijk progressieve insteek dragen niet bij aan een empirisch sterk verankerd begrip van wat gewone mensen in gewone levens bedoelen als ze zeggen dat de wereld verandert en dat het zo niet langer kan. En in lijn daarmee in toenemende mate uitzichtloze en verwerpelijke politieke keuzes maken. Daar begrijpen wij sociale wetenschappers goedbeschouwd nog geen hout van.

Nu de openbare ruimte het toneel wordt van oppervlakkige observaties die leiden tot uitspraken als dat 'hoofddoekjes het straatbeeld verzieken' wordt het echter hoog tijd voor sociale wetenschappen als *werkelijk* politiek project. Daarvoor moeten we de boeken uit en systematisch, grootschalig en gestructureerd het *kwalitatief onderzoek naar de onverklaarde variantie* in. Het startpunt daarvoor ligt niet bij de statistiek van de leefbaarheidsindicatoren noch bij de categorisering van mensen op basis van ogenschijnlijk heldere kenmerken die uiteenlopende meningen gillen over het een of ander. Het startpunt daarvoor ligt ook niet bij het onderzoek naar de sterke relaties van de netwerken. Het startpunt daarvoor, zo suggereert dit onderzoek mijns inziens afdoende, ligt bij uitstek bij de korte contacten in de

openbare ruimte: het sociaal weefsel dat de sociale kwaliteit van het alledaagse zo sterk bepaalt.

Noot

1 Aan de dataverzameling van de tweede fase van dit project nam een groep zeer gemotiveerde student-assistenten deel: Zeren Aslan, Chanti Avila, Wouter den Blanken, Saskia Binken, Albertje Breitsma, Gabrielle Hessel, Marsha Jacobs, Deborah de Jong, Gerdien de Kam, Maureen Khan, Devika Kharagjitsing, Marieke de Kogel, Vanessa Meijer, Martin Selsig, Fred Sepp, Evita Sips, Linda Zuiderwijk en Maaïke Zwijnenburg. Michel de la Vieter zorgde voor een vlekkeloze organisatie van het veldwerk. Deborah leverde een geweldige

bijdrage aan de statistische analyses en toonde zich daarin zeer precies. Saskia deed datzelfde bij de omzetting van de transcripties naar analysesoftware, en Deborah, Saskia en Marsha bemoeiden zich ook elk op eigen wijze met de inhoud van het stuk, waarvoor dank. Annemarie Ruijsbroek hielp bij het verzamelen van literatuur, en Gwen van Eijk las het manuscript door op al te grote blunders. Dit onderzoek werd financieel mogelijk gemaakt door het ministerie voor Wonen, Wijken en Integratie.

Literatuur

Blokland, T.V., 2003, *Urban bonds*. Cambridge: Polity Press.
Blokland, T.V., 2009, *Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
Coyle, G.L., 1930, *Social process in organized groups*. New York: Richard R. Smith.
Flap, H. en B. Völker, 2005, 'Gemeenschap, informele controle en collectieve kwaden in de buurt'. In: B. Völker (red.), *Burgers in de buurt*, Amsterdam: Siswo, 41-70.
Goffman, E., 1968, *Behavior in public places*. New York: Free Press.
Lis, C. en H. Soly, 1993, 'Neighborhood Social Change in Western European Cities'. *International Review of Social History*, 38: 1-30.
Lofland, L., 1998, *The public realm: Exploring the city's quintessential social theory*. New York: Aldine de Gruyter.
Misztal, B., 2001, 'Normality and Trust in Goffman's theory of interaction order'. *Sociological Theory*, 19: 312-324.

Newman, O., 1996, *Creating defensible space*. Washington, DC: HUD.
Ross, C.E. en S. Joon Jang, 2000, 'Neighborhood disorder, fear and mistrust: The buffering role of social ties with neighbors'. *American Journal of Community Psychology*, 28, 401-420.
St. Jean, P.K., 2007, *Pockets of crime: Broken windows, collective efficacy, and the criminal point of view*. Chicago: Chicago University Press.
Wilson, J.Q. en G.L. Kelling, 1982, 'Broken windows: the police and neighborhood safety'. Reprinted in: E. McLaughlin e.a. (red.), 2003, *Criminological perspectives: Essential readings*, Londen: Sage, 400-411.
Wittebrood, K. en M. van Beem, 2004, *Vergroten van sociale veiligheid: Wat werkt en wat niet?* Den Haag: RMO/Sdu Uitgevers.

Publieke ruimte: tussen anonimiteit en publiciteit

Willem Schinkel

Willem Schinkel is universitair hoofddocent theoretische sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Correspondentiegegevens:

Dr. W. Schinkel
Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Capaciteitsgroep Sociologie
Postbus 1738
3000 DR Rotterdam
Schinkel@fsw.eur.nl

Inleiding: publieke ruimte en de lege plaats van de democratie

Publieke ruimte is in Nederland in kwalitatieve zin een 'probleem' geworden toen het er in kwantitatieve zin minder was. Een luchtfoto van Rotterdam uit 1967 laat bijvoorbeeld zien: veel publieke lege ruimte, veel parkeerplaatsen midden in de stad. En een foto uit 2007 laat zien: steeds meer bebouwde ruimte, meestal privaat of semi-privaat, en veel minder publieke ruimte, hoewel meer terrassen. Dus wanneer er in kwantitatieve zin minder publieke ruimte is, wordt de kwaliteit van de publieke ruimte een thema. De publieke ruimte is in Nederland herontdekt op het moment dat de burger herontdekt is. Dat gebeurt in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Burgerschap is dan ineens terug van weggeweest (zie Van Houdt en Schinkel 2009), en datzelfde geldt voor de publieke ruimte (zie Boomkens 2008). De burger, dat was ooit de inwoner van de stad, *bourgeois* of *Bürger*, de inwoner van de *bourg* of *burcht*. De *citoyen* of de *citizen* in de *cité* of de *city*. De burger was, tegen het eind van de Middeleeuwen en het begin van de moderne tijd, degene die zich kon onttrekken aan de soevereine claims van de koning. De burcht ofwel de stad vormde een relatieve vrijplaats.

De democratie heeft die situatie omgedraaid door als sluitstuk van de soevereiniteit de burger zelf te maken. En waar de openbaarheid ooit de plaats van de productie van dissensus was – tegen ieder koninklijk decreet een pamflet – heeft de democratie zich die dissensus toegeëigend door alle dissensus tot consensus om te dopen. Want kenmerkend voor de democratie is de acceptatie van meningsverschil. Denk je anders, dan hoor je er toch bij. Je moet in een democratie moeite doen met een mening te komen die je buiten de democratie plaatst.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw wordt de burger herontdekt, en niet in de laatste plaats omdat de burger op een te grote afstand van de politiek zou staan. Tussen politiek en burger ligt een lege ruimte en via de thematisering van de publieke ruimte moest die ruimte vormgegeven worden. De lege ruimte tussen politiek en burger – die in termen van een 'kloof' werd gediagnosticeerd – moest een substantiële ruimte worden, een *publieke ruimte*. Het publiek zou zich in de publieke ruimte moeten vormen, en wel liefst volgens republikeins model geheel op eigen initiatief. Hannah Arendt werd herontdekt (zie Arendt 1994), evenals Habermas' minder bekende proefschrift *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (Ha-

bermas 1962). Bij Arendt is de publieke ruimte (hier bedoeld als openbaarheid) altijd politiek. Habermas heeft een ruimere opvatting, maar reduceert openbaarheid uiteindelijk, ook in de *Theorie des Kommunikativen Handelns*, tot sfeer van publieke politieke wilsvorming. Zo maken Laermans en Geldof duidelijk dat de grens tussen politieke openbaarheid of invloed en het politieke subsysteem of de macht niet een feitelijke is, zoals Habermas suggereert, maar een gewenste (Laermans en Geldof 1994, 82). De 'civil society' bleek echter met name vanaf 1980 een vruchtbaar ideaal voor de autonome ontwikkeling van een openbaarheid die ruimte gaf aan publieke wilsvorming binnen de 'burgerlijke maatschappij'. Maar daarmee werd in zekere zin een moderne opvatting van democratische politiek verruild voor een meer populistische opvatting. De moderne opvatting van democratische politiek behelst dat het essentieel is voor de democratie dat de macht een lege plaats bezet en dat er geen één op één overlap bestaat, mag bestaan, tussen burger en politiek. Beide moeten op gecontroleerde en controleerbare afstand van elkaar staan. Dus een kloof tussen burger en politiek? Ja graag! De lege plaats van de politiek is echter nooit de publieke ruimte geweest in de zin van een fysieke ruimte. Het populistische idee van democratische politiek hecht sterk aan het belang van publieke ruimte.

Op dat idee wil ik hier allereerst wat verder in gaan. Ik wil bespreken hoe zowel het politieke als het klassieke economische aspect van publieke ruimte minder relevant geworden zijn en hoe tegelijkertijd de juridische en esthetische aspecten van de publieke ruimte innig verbonden zijn geraakt. Daarna wil ik stilstaan bij de noodzaak tot een scherpere conceptualisering van 'publieke ruimte' te komen.

De postpolitieke publieke ruimte

Het populistische of postpolitieke model van democratische politiek is een politiek-filosofisch model dat nog steeds ruime aanhang geniet, zij het met name onder denkers die ernaar terug verlangen en die vrij pessimistisch gestemd zijn over de mogelijkheid dat dat verlangen ingelost wordt. Publieke ruimte is in de politieke filosofie vaak opgevat als ruimte waar een politiek publiek, een *populus*, bijeenkomt en *zich pas vormt*. Omdat publieke ruimte een *voorwaarde* is voor dat publiek om zich te vormen, is het niet zo dat er een publieke ruimte is waarop een reeds

bestaand politiek publiek bijeenkomt. Het is veeleer zo dat de ruimte het publiek vormt. Dat is een idee dat zowel politiek als ruimtelijk van te sterk vereenvoudigde premissen uitgaat. Politiek gezien betreft het een aanwezigheidsmodel zoals in de Atheense directe democratie. Vandaar dat daarin, bijvoorbeeld al bij Pericles, de *actieve participatie* centraal staat (Thucydides 1954, 119). Activiteit behelst in die situatie fysieke *aanwezigheid*. Ruimtelijk gezien betreft het premoderne model van de publieke ruimte een *leegtemodel*. De publieke ruimte is een plein (*agora*) in het centrum van de stad, een lege plaats die betekenis krijgt doordat hij, anders dan in een rudimentaire zin, niet-bebouwd is. Robert Venturi is één voorbeeld van een architect die het *piazza*-ideaal van een afgesloten, maar lege ruimte heeft bekritiseerd (Venturi 1977, 6). Je zou kunnen zeggen dat hij de *piazza* vervangt door een bonte, veelkleurige pizza. Maar wat hij signaleert, lijkt me terecht: dat Atheense of Renaissance-ideaal is achterhaald. Venturi stelt mijns inziens terecht dat de fascinatie voor dat oude ideaal te maken heeft met het feit dat omsloten ruimte het best hanteerbaar is. Dat is één reden waarom in de filosofie van de ruimte het containermodel sinds Aristoteles zoveel krediet heeft gehad. Ruimte was altijd ofwel omvattende en begrensde ruimte – zoals bij Aristoteles – of omvattende en onbegrensde ruimte – zoals bij Newton. Dat zien we gespiegeld in een hedendaagse filosoof als Peter Sloterdijk, voor wie ruimte bestaat uit psychosociale contracties die hij 'sferen' noemt (Sloterdijk 1998). Ik denk dat er een zekere waarde ligt in dat containermodel, maar het behoeft aanpassing. Want het publiek, dat bestaat niet meer in enkelvoud en het vormt zich niet meer in de openbaarheid die de republikeinen zo moreel overbelasten (zie bijvoorbeeld Sennett 1974).

Een modern politiek systeem moet binding weten te organiseren onder de conditie van *afwezigheid*. Daartoe wordt lijfelijke aanwezigheid en face to face communicatie vervangen door lijfelijke afwezigheid en communicatie op afstand door complexe symbolsystemen. Tegenwoordig is voor de vorming van een politiek publiek geen aanwezigheidsruimte nodig. De hedendaagse ruimte van het politieke publiek is die van de massamedia. Het collectief ziet en hoort zichzelf daar, het consumeert zijn eigen mening bijvoorbeeld via wekelijks herhaalde opiniepeilingen van 'serieuze journalisten' die aan 'objectieve

verslaggeving' doen. Feitelijk produceren de massamedia niet alleen het nieuws, ze produceren ook het publiek. Want het is in de virtuele ruimte van de massamedia dat het publiek over zichzelf leert en zichzelf observeert. Het is in die ruimte dat het politieke publiek zich tot zichzelf verhoudt. Dat verklaart het afnemend belang van grote demonstraties: niet-gemediatiseerde massale demonstraties kunnen weinig effect hebben, en gemediatiseerde kleine demonstraties kunnen grote veranderingen teweegbrengen. Als publieke ruimte dus in de oud-Europese *politieke* zin bezien wordt, moeten we concluderen dat publieke ruimte haar functie verloren heeft. De ruimte die voor de democratie zo van belang is omdat er dissensus – niet: consensus – geproduceerd wordt, is de ruimte van de massamedia (vergelijk Sloterdijk 2000, 16).

Kortom: voor zover ze die ooit gehad heeft, heeft publieke ruimte niet langer de politieke functie van het ruimte bieden aan een politieke collectiviteit en aan collectieve wilsvorming of, realistischer, de productie van politieke dissensus. Nog fundamenteeler kunnen vraagtekens gezet worden bij de relatie tussen democratie en publieke ruimte. De democratie is te vatten als een territoriaal gelegitimeerd kastensysteem. In die zin is publieke ruimte in de democratie altijd al private ruimte.

Privatisering van publieke ruimte

Dat brengt me bij een tweede en inmiddels even bekend fenomeen. Publieke ruimte biedt niet langer plaats aan economie anders dan in infrastructurele zin. Dat wil zeggen: voor zover ze dat doet, is publieke ruimte geprivatiseerd. En dan is het de vraag of het nog zinvol is te spreken van 'publieke ruimte'. Het Griekse ideaal van de agora kende in de praktijk plaats voor de economie, de markt, aan de rand van de agora. Maar de 'tragedy of the commons' mondt uiteindelijk uit in ofwel privatisering ofwel staatsregulering. De afgelopen decennia hebben een groot-schalige privatisering van publieke ruimte gezien, van winkelcentra tot 'gated communities', van privatisering van parken tot vormen van 'zoning' (Low 2006). Economische modernisering behelst doorgaans bijvoorbeeld het tegengaan van straathandel (Stoller 1996). De privatisering van publieke ruimte is feitelijk het verdwijnen ervan. Maar wanneer daarbij een al te politiek model van het 'publieke' wordt gehanteerd, moet ook het potentieel van 'publieke

ruimte' tot het creëren van dat publieke niet overdreven worden. Veel 'publieke ruimte' is niet in staat om dat te creëren wat 'openbaarheid' of (in het Duits en met meer politieke connotatie) 'Öffentlichkeit' genoemd kan worden (Schroer 2006, 234).

De private toe-eigening van publieke ruimte in de *fenomenologische* zin (zie voor een mooie analyse Augoyard 2007) is iets anders dan die privatisering. Een economische invulling van de publieke ruimte is nog geen privatisering. Wanneer privatisering van publieke ruimte plaatsvindt, wordt die ruimte geleegd van een van de meest levendige functies. Elites hebben publieke ruimte ofwel willen privatiseren, ofwel willen afgrenzen van private ruimtes door alle economische functies te beperken tot private ruimtes. Echt publieke ruimte heeft geen directe economische functie meer, anders dan, soms, een indirecte logistieke functie.

De spektakularisering van de publieke ruimte

Het politieke model van de publieke ruimte heeft feitelijk wel het *publieke*, maar nooit het *ruimtelijke* van de publieke ruimte serieus genomen. Het leegtemodel van de ruimte dat er impliciet in gehanteerd is, is een privaat model waarin het publieke alleen in oppositie tot het private vormgegeven kon worden. Het niet-private in de stad – liefst in het centrum – was publiek. De stad was in de politieke theorie ook nooit echt de bebouwde stad. Filosofie is geboren uit de stad, maar vervolgens is de stad (als *polis*) in de filosofie vooral als politiek verband gezien. Op een enkele uitzondering na (zie Schmitt 2003) is het ruimtelijke aspect van het politieke op de achtergrond geweest.

Publieke ruimte kon voor het overige eigenlijk alleen betekenis gegeven worden langs de assen publiek/privaat en centrum/periferie. Beide hebben aan betekenis verloren of zijn in rap tempo hun betekenis aan het verliezen. Het ouderwetse idee van de stad met, in horizontale zin, een centrum en een periferie behelsde tegelijk een verticale waardering van centrum als hoogst gewaardeerd en periferie als laagst gewaardeerd. De publieke ruimte was dan altijd te lokaliseren in het centrum van de stad. Maar juist dat stadscentrum is veelvuldig geprivatiseerd en is tot semi-private ruimte veranderd: 'het centrum', dat is waar je winkelt. Maar voorbij het Griekse agora-model, en nog los van de privatisering van openbare ruimte die sinds de jaren zeventig van de

vorige eeuw drastisch is toegenomen, is de publieke ruimte vooral een transitruimte, een ruimte die instrumenteel ingezet wordt en die ondergeschikt is aan private ruimtes die door het doorkruisen van het publieke domein bereikt worden. Met enige nostalgie is ze daarom tot een verzameling van ‘non-plaatsen’ geworden (Augé 1995), maar zo’n label herhaalt niet alleen de traditionalistische kritiek op de (super)moderniteit; het sluit ook bij voorbaat de productieve kanten van zulke publieke ruimte uit (vergelijk Hajer en Reijndorp 2001).

Nu publieke ruimte noch een politieke, noch een echt economische functie meer heeft, zijn we in toenemende mate getuige van een tweeledig proces van *spektakularisering van de publieke ruimte*. De publieke ruimte wordt meer en meer tot spektakel, tot esthetische ruimte in plaats van politieke ruimte of economische ruimte in de klassieke zin. Na het verdwijnen van het politieke (de publieke *sfeer* als massamedia) en het economische (de private of geprivatiseerde ruimte) uit de publieke ruimte, blijven het juridische (in de vorm van surveillance) en het esthetische (city marketing) over. In beide gevallen wordt de stad gespektakulariseerd.

De stad als spektakel – esthetisering

Publieke ruimte wordt geïnstrumentaliseerd door staat en stad, enerzijds door buurtactiviteiten in het kader van opbouwwerk en het bevorderen van de sociale cohesie, anderzijds door het substantie geven aan de publieke ruimte voor ‘city marketing’. De publieke ruimte wordt in beide gevallen instrument. In het laatste geval – en daar gaat het me hier met name om – wordt die ruimte een *teken* dat verwijst naar het imago van de stad die die ruimte vorm geeft. Rotterdam ‘is’ bijvoorbeeld een ‘festivalstad’. De publieke ruimte in de stad wordt daarom geregeld gereguleerd, afgezet en inhoud gegeven voor festiviteiten die uiteindelijk verwijzen naar de kwaliteit van de stad – als ruimte waar ‘diversiteit’ en ‘creativiteit’ hand in hand gaan. Door zo geplande substantie te geven aan de publieke ruimte verliest die ruimte zijn ‘lege’ karakter niet alleen in fysieke, maar ook in sociale zin. Publieke ruimte is dan geen ruimte van potentialiteit, maar een ruimte van actualiteit. En het is een sterk gespektakulariseerde ruimte – een ruimte die tot spektakel getransformeerd is. Niet het spektakel waarin Haussmann Parijs transformeerde, maar een permanent roulerend circusspek-

takel. Natuurlijk krijgt publieke ruimte hier weer een sterk economische functie, maar meer als instrument dan als plaats van economisch handelen. Het is het spektakel dat de ruimte vult (zie ook Hajer en Reijndorp 2001). Dat heeft allerlei sociale gevolgen. Belangrijk is dat spektakularisering in deze zin bijvoorbeeld leidt tot een zich afsluiten van de middenklasse voor alles wat afwijkt. De wereld als ‘variatie op een themapark’ (Sorkin 1992) of als ‘fantasy city’ (Hannigan 1998) betekent een nooit gepolitiiseerde segregatie. In de woorden van Sharon Zukin, mét republikeinse nostalgie: ‘shopping centers have replaced political meetings and civic gatherings as arenas of public life’ (Zukin 1991, 51) (‘was it ever so?’ of is dit een onvervalst staaltje nostalgisch-arrogante geschiedvervalsing? – dat is een vraag waarop mijn antwoord inmiddels duidelijk moge zijn). Dat is één manier waarop de publieke ruimte gespektakulariseerd wordt, en daarmee is de stad eenvoudigweg onderdeel van een veel bredere esthetisering van het leven (Welsch 1996, 9-10).

De stad als spektakel – surveillance

Publieke ruimte is tegenwoordig niet alleen dat wat door staat en stad inhoud wordt gegeven en daarmee geïnstrumentaliseerd en zo gespektakulariseerd wordt. Het is ook dat wat door staat en stad *geobserveerd* wordt. En ook dat is een vorm van spektakularisering van de publieke ruimte. Het publieke is het gevaarlijke en daarmee het permanent bewaakte, geobserveerde en gesurveilleerde. En hier verliest de publieke ruimte zijn identiteit ten opzichte van de private ruimte, want ook die wordt meer en meer onderworpen aan surveillance. Surveillance maakt het gesurveilleerde tot spektakel. Een spektakel dat, bijvoorbeeld middels het teken ‘veiligheid’ het negatief vormt van het spektakel van het ‘nationaal bewustzijn’, van het identiteitsstigma van het collectief. In de Verenigde Staten bestaan sinds ‘11 september’ herhaalde pogingen te komen tot megalomane projecten van ‘Total Information Awareness’ (Whitaker 2006). In Europa heeft surveillance al lang niet meer alleen betrekking op de publieke ruimte. Het gedrag van consumenten wordt gesurveilleerd door bedrijven, en mijn bonuskaart-koopgedrag kan worden gecorreleerd met mijn openbaar vervoer gedrag, waardoor een effectievere marketing op mij afgestemd kan worden die mij máákt conform de gemarkete lifestylegroep waar ‘ik’ in pas.

Surveillance is niet meer panoptisch, maar synoptisch. Het geobserveerd worden heeft de publieke ruimte met de private ruimte gemeen. En als het individu zelf ingeschakeld wordt in zijn of haar controlerende observatie – zoals bij het inchecken voor de metro met een chipkaart – is sprake van *zelfveiligheid* (Schinkel 2008). Daarin controleert iemand zichzelf, maar wordt dat zelf pas geconstrueerd met en in de zelfcontrole. In virtuele ruimtes als archieven en databases bevinden zich stukjes van mij. Voor die databases ben ik geen individu, maar een dividu. Op het moment dat ik mijzelf controleer, worden enkele stukjes uit die databases geactualiseerd en wordt mijn zelf geassembleerd. Waar ik ga en wat ik doe, wordt vrijwel geheel ergens opgeslagen (Schinkel 2008; Sofsky 2008).

Als observaties en surveillance allerhande oude Europese ruimtelijke grenzen doorkruisen, is de vraag wat de relevantie van het onderscheid publiek/privaat nog is. Bovendien is deze juridisering van de publieke ruimte in de naam van ‘veiligheid’ een vorm van spektakularisering. Ditmaal zorgt de staat niet voor het spektakel, maar observeert de staat het spektakel van de straat – een spectaculair spektakel, zoals in 2008 bleek toen ‘Gouda’ negatief in het nieuws kwam (wat erg slecht was voor de *merknaam* van de stad). Het spektakel van de straat is dus het negatief van het spektakel van de stad. Het straat-spektakel bevult het blazoen van de stad als teken, als drager van een ‘imago’, zoals het tegenwoordig wijd verbreide en dus weinig creatieve pathos van de ‘creatieve stad’.

Ten opzichte van deze twee vormen van spektakularisering zijn twee idealen hoog te houden die paradoxaal aandoen. Ten eerste een relatieve anonimisering van publieke ruimte, waarmee ik hier bedoel een versterking van het vermogen van publieke ruimte om anonimiteit en onpersoonlijkheid te waarborgen. Ten tweede een publicitering van publieke ruimte, waaronder het vermogen van publieke ruimte tot het creëren van publieken verstaan kan worden.

De anonimisering van publieke ruimte

Publieke ruimte in een hoogcomplexiteit maatschappij moet eerst en vooral in staat zijn relatieve anonimiteit te waarborgen. In een dergelijke maatschappij is anonimiteit voorwaarde voor de afstemming van handelen en communicatie binnen de kaders van

de *snelheid* van het sociaal verkeer. Anonimiteit als grootstedse conditie, dat is waar de vroege moderne denkers over de stad mee in het reïne probeerden te komen. De vreemdeling was voor Simmel praktisch een veralgemeeniseerd sociaal type geworden, hetgeen zich uitte in de gereserveerdheid (de ‘blasé-attitude’) van grootstedelingen onderling (Simmel 1995a, 122). Walter Benjamin had, met Baudrillard, oog voor de flâneur (Benjamin 1999, 10). De flâneur is degene die de stad als spektakel op zich waardeert, degene die zich om autotelische redenen in de stad begeeft en die daarmee de economie van de stad bevestigt: ‘the flâneur takes the concept of marketability itself for a stroll’ (Benjamin 1999, 448). Maar het is tegelijkertijd iemand die op eigentijdse wijze omgaat met zijn of haar anonimiteit, door uit de anonimiteit een identiteit te trekken.

Wat voor een filosoof als Pascal gold in een tijd waarin de aarde haar centrale plek in de kosmos had verloren – een nabij ervaren nietigheid – gold voor de observeerder van de moderne stad van rond 1900: de mens dreigde erin ten onder te gaan. Maar juist observeerders als Simmel en Benjamin wisten de anonimiteit van de moderne stadsmens op waarde te schatten, in weerwil van allerhande conservatieve en wat we nu ‘communitaristische’ critici van de stad zouden noemen. Voor beiden bleef een kritiek op de economisering van het leven (voor Simmel: de overwoekering van de subjectieve cultuur door de objectieve cultuur in de geldeconomie; voor Benjamin: de dominantie van ruilwaarde boven gebruikswaarde). Maar daar doorheen verschenen tegelijkertijd de contouren van een persoon die in staat was in het publieke privaat te blijven. Zoals Richard Sennett heeft laten zien bestonden daarvoor al langer meer of minder uitgebreide codes die de afstandelijkheid in het dagelijks leven reguleerden (Sennett 1974). Sennetts these in *The Fall of Public Man* is dat de moderne mens geregeerd wordt door de tyrannie van de intimiteit – een these die door Eva Illouz (2007) op andere terreinen ondersteund wordt – en dat het onpersoonlijke, dat zo belangrijk is in de publieke ruimte, daarbij in de verdrukking raakt. Iets soortgelijks lijkt aan de hand te zijn in hedendaagse planningsidealen omtrent ‘mengen’ (vergelijk voor het Franse equivalent van de ‘mixité sociale’ Donzelot 2006). Een zekere communitaristische verwachting (die ook Sennett overigens duidelijk kenmerkt) gaat uit van het samenbrengen

van individuen in ‘de wijk’. Bordjes op straat die de Rotterdammer vertellen ‘wij, de bewoners van de Van der Poelstraat, groeten elkaar’ moeten tegengif zijn tegen een anonimiteit die een hedendaags ‘responsabiliseringsideaal’ in de weg staat: dat burgers, als ‘ogen op de straat’ (Jacobs 1961, 35), ook ‘ogen van de staat’ zijn. Anonimiteit heeft, kortom, een slechte naam.

Waar voor Sennett codes van expressie in het dagelijks verkeer mede de functie hadden sociale verschillen soepel te verwerken op straat, hebben hedendaagse planningsidealen al te vaak de neiging sociale verschillen te willen nivelleren door niet het onpersoonlijke, maar het persoonlijke, het ‘contact’, te stimuleren. Maar als de hedendaagse en toekomstige urbane conditie die van het einde van centrum/periferie onderscheidingen is, die van de ‘Zwischenstadt’ (Sieverts 2003; vergelijk Mongin 2005) of van de hybride tussen stad en platteland waarin beide termen aan betekenis verliezen (Burdett en Sudjic 2007), dan blijft voor de publieke ruimte de anonimiteit in onverminderde mate als eis gelden. Publieke ruimte moet een medium van anonimiteit kunnen zijn, omdat bij een dusdanige veralgemenisering van het urbane het tegendeel, familiariteit, veel te hoge eisen zowel aan het sociale leven als aan de publieke ruimte stelt. Alleen al vanwege de snelheid van hedendaags sociaal verkeer en dus vanwege de omgang met *tijd* is publieke ruimte niet in staat het zonder relatieve anonimiteit te stellen.

De publicitering van publieke ruimte

Een afdoende mate van anonimiteit is dus een vereiste voor een goed functionerende publieke ruimte. Maar aan publieke ruimte wordt tegelijkertijd een tegengestelde eis gesteld. Die zou de *publicitering van publieke ruimte* genoemd kunnen worden. Daaronder versta ik de wederzijdse constitutie van publieken en sociale ruimte. In de rest van deze bijdrage sta ik bij deze eis, of misschien deze functie van publieke ruimte langer stil, zij het steeds in het licht van de hiervoor besproken altijd geldende anonimiteitseis.

In tegenstelling tot wat het onderscheid publiek/privaat doet vermoeden, is publieke ruimte een proces. Het is een proces van de wederzijdse vorming van publieken en ruimtes. Alle ruimte heeft kenmerken van lagen van publiciteit en van privacy. Ruimte wordt toegeëigend en opengesteld. Publieke

ruimte wordt gekenmerkt door een eis van publiciteitspotentie, van vorming van publiek. Publiciteit, dat is de naam voor de mogelijkheid om in de publieke ruimte sociale collectiviteiten te ontwikkelen. Ieder ‘sociaal systeem’ (Luhmann 1997), iedere ‘sociale formatie’ (White 2008) of iedere conflictie (iedere fictie van een samen-zijn) (Schinkel 2007) die zich vormt mede op basis van aanwezigheid en openbaarheid is een publiek. De term publiek gebruik ik daarmee in de zin waarin John Dewey (1954) spreekt over de zelfconstitutie van publieken rond transacties (Dewey’s term voor wat doorgaans interacties heet). Voor Dewey is een publiek altijd politiek, maar mij gaat het hier om de vorming van zelfobserverende sociale collectiviteiten – van het praatje met de buurman tot de nieuwe sociale beweging – in de publieke ruimte. Publieke ruimte en publiek domein (openbaarheid) kunnen overlappen – en dan hebben publieken een politieke rol (vergelijk Habermas 1962; 1989), maar dat hoeft niet. Publiekvorming is zo één vorm van informele privatisering van publieke ruimte – privatisering in de fenomenologische, niet in de economische zin. Omdat publiciteit in staat moet zijn meerdere publieken ruimte te bieden op dezelfde plaats, moet publieke ruimte complex in plaats van simplex zijn. Dezelfde ruimte moet uit vele plaatsen kunnen bestaan.

Ik gebruik met opzet de terminologie van plaats die een wat slechte, want regressieve naam heeft (vergelijk Casey 1997), maar het gaat me daarbij theoretisch gezien om een voortdurende uitdifferentiatie van ruimte en plaats, waarbij ik *ruimte als medium* begrijp en *plaats als vorm* binnen het medium ruimte. Zoals het medium licht pas vorm krijgt wanneer objecten belicht worden, wanneer dus lichte vormen zichtbaar worden, zo krijgt het medium ruimte pas vorm wanneer zich plaatsen vormen. Ofwel: wanneer een *verplaatsing van ruimte* plaatsvindt. Met het concept ‘verplaatsing van ruimte’ doel ik – aansluitend bij onder meer Simmel (1995b) en Giddens (1984) – op het feit dat ruimte in een abstracte zin steeds toegeëigend wordt en gevormd wordt tot relatief begrensde plaatsen die als symbolische settings gezien kunnen worden. Dezelfde fysieke ruimte kan plaats bieden aan meerdere plaatsen. Een straat kan een demonstratie plaats bieden, een verzameling mannen die op zondagochtend hun auto en hun ego wassen, een groep jongeren die door anderen tot ‘hangjongeren’ omgecodeerd worden, et cetera.

Dat maakt het mogelijk voor publicitering om een tegenwicht te vormen tegen de spektakularisering van ruimte. Ruimte kan namelijk door meerdere publieken bezet worden en kan dus in meerdere plaatsen verplaatst worden.

Wanneer Marc Augé (1995) de in onze tijd woekerende productie van 'non-plaatsen' bekritiseert, spreekt daaruit een niet zo zeer antropologische, maar een archeologische nostalgie naar historische plaatsen van het type container. Want zijn kritiek op de non-plaats komt op het moment dat die het meest drukst bezochte type plaats wordt – dat is waarom de non-plaats Augé aanzet tot het schrijven van een cultuurkritisch boek erover. Een soortgelijke nostalgie naar plaats, die bijvoorbeeld door mondiaal kapitalisme ontworteld raakt, is te vinden bij kritische sociaal-geografen als Zukin, Harvey en Smith (zie voor een kritiek Massey 1994). Maar de geschiedenis leert dat allerhande publieken maar weinig tijd nodig hebben om van onbestemde plaatsen symbolische bestemmingen te maken, om *lieux de mémoire* te creëren. Als 'mémoire' is wat een publiek bindt, is 'histoire' snel vergeten – of aangepast (Nora 1989). In de sociologie heeft Loïc Wacquant bijvoorbeeld laten zien hoe bewoners van getto's ruimte toe-eigenen en daarmee vormgeven (Wacquant 2008). Een publiek, dat kan daadwerkelijk iedere conflictieve identiteit behelzen (Schinkel 2007). Iedere collectiviteit, van pratende burens tot nieuwe sociale bewegingen. Dat is waarom publiciteitseisen voortdurend aan het individu opgelegd worden: hou je je buiten de straatbarbecue om je anonimiteit te handhaven, dan heb je te maken met een straatpubliek dat je onwelgevallig gezind is. Of: een korte uitwisseling bij een ontmoeting tijdens het wegbrengen van het vuilnis wordt vaak geprefereerd ter garantie van voorspelbaarheid van gedrag dan een zwijgen.

Publieke ruimte moet voldoen aan tegengestelde eisen. Ze moet toegankelijk zijn voor diversiteit en moet plaats bieden aan een variëteit aan publieken, moet bezetbaar zijn door die publieken, maar moet tegelijkertijd in voldoende mate aan anonimiteitseisen voldoen. Die eisen worden niet accuraat verwoord door de term *neutraliteit*. Geen ruimte is 'neutraal' omdat alle ruimte altijd al verplaatste ruimte is – met een bepaald economisch, politiek, juridisch en esthetisch stigma. Een betere term dan de neutraliteit lijkt mij de publiciteit van de publieke ruimte. Publiekvorming moet mogelijk zijn en dat

betekent een verre van neutrale publieke ruimte (wat zou dat ook moeten zijn?). Maar het moet tegelijk mogelijk zijn je te onttrekken aan publieken. Dat is een spanning tussen twee schijnbaar tegengestelden, en in het sociale leven zijn manieren gevonden daar mee om te gaan.

Tussen anonimiteit en publiciteit: publieke familiariteit?

In het laatste deel van dit artikel wil ik daarom stilstaan bij een poging die paradox van publieke ruimte – het tegelijk moeten garanderen van anonimiteit en publiciteit – te verwerken of uit te houden. Die poging behelst de notie van publieke familiariteit, zoals die door Talja Blokland gebruikt is (zie bijvoorbeeld Blokland 2009). Zich baserend op auteurs als Lofland en Goffman ziet Blokland publieke familiariteit als een door persoonlijk contact op basis van herhaalde observatie van anderen opgedane kennis over en vertrouwdheid met die anderen (Blokland 2009, 27-28). Of ook: 'publieke familiariteit resulteert uit geregelde ontmoetingen tussen vreemden die daardoor 'ontvreemd' raken. Zij ontstaat wanneer interdependente anonieme mensen elkaar tegen het lijf lopen' (Blokland 1998, 156). Het is goed in te zien waarom de notie van publieke familiariteit beschrijvende waarde heeft in bepaalde situaties. Daarin functioneert het als medium van paradoxverwerking in de publieke ruimte. En dat betekent dat zowel op anonimiteit als op publiciteit concessies gedaan moeten worden. Daarom kan juist publieke familiariteit een beklemmend effect hebben, zoals de hogere middenklasser ervaart die in een wijk gaat wonen die bij zijn of haar stand past: ineens treffen de observaties van de burens doel, kunnen ze hem of haar inschatten of 'lezen' en is hij of zij quasi-verplicht tot minstens korte conversaties. De anonimiteit die bestond in de wijk waar relatief veel personen uit lagere klassen wonen, is verdwenen. Anderzijds is het hedendaagse individu er veelal veel aan gelegen anonimiteit te handhaven, omdat gebrek aan anonimiteit eenvoudigweg te veel tijd kost. Alvast één reden af te zien van een straatbarbecue is voor mijzelf dat ik liever werk – dat wil zeggen: schrijf over straatbarbecues – dan barbecue op straat.

Bloklands notie van publieke familiariteit is opgebouwd uit twee assen die beide een continuüm voorstellen. De eerste is die tussen het publieke en het private en wordt door Blokland, mijns inziens

terecht, een ‘continuüm van toegang’ genoemd. Daaraan voegt ze een ‘continuüm van privacy’ toe dat conceptueel problematischer is. Dat heeft namelijk betrekking op de vraag ‘in hoeverre we kunnen bepalen wanneer, hoe en welke informatie we over onszelf geven, met intiem en anoniem als uitersten’ (Blokland 2009, 27). Het lijkt me cruciaal om duidelijk te maken dat ‘intimiteit’ niet het uiterste is van een continuüm met ‘anonimiteit’ aan het andere uiterste. Een dergelijke conceptie is in zekere zin niet goffmanniaans genoeg en kan onvoldoende alledaagse complexiteit in de interpretatie onderbrengen.

Duidelijk is dat Blokland een interactionistisch perspectief hanteert, waarbij contact tussen aanwezigen centraal staat. Dat kan bestaan uit ontmoetingen zonder verder geëxpliciteerd contact, maar juist het werk van Goffman (bijvoorbeeld rond de notie ‘civil inattention’) en van Luhmann (rond de retroactieve reproductie van communicatie in interactiesystemen) laat zien dat er altijd een wederzijdse interactionele aanpassing is, ook wanneer die niet als zodanig reflexief gecommuniceerd wordt. Het interactieperspectief heeft op zich ernstige beperkingen als beschrijving van sociaal leven, maar is bruikbaar voor de settings die Blokland onderzoekt (de buurt, de wijk). Wanneer ik het in deze bijdrage over anonimiteit in de publieke ruimte heb, hanteer ik eenzelfde interactionistisch perspectief. In de publieke ruimte an sich is anonimiteit echter nooit gewaarborgd. ‘Face recognition’-camera’s en ‘voice recognition’-technologie maken het potentieel mogelijk iedereen in de publieke ruimte te identificeren. Daarmee staat iedere anonimiteit potentieel onder druk. En daarmee is ook duidelijk dat het tegendeel van anonimiteit niet ‘intimiteit’, maar ‘identiteit’ (hier in de smalle zin van het technologisch geïdentificeerd worden; niet in de bredere sociologische zin) is. Je zou ook kunnen zeggen: het tegendeel van anonimiteit is ‘nonimiteit’. Want ook voor de ontmoeting tussen quasi-vreemden geldt: wanneer ik minder anoniem ben in de publieke ruimte, betekent dat niet dat ik meer intiem ben. Juist afstandelijkheid kan gewaarborgd worden door af te zien van anonimiteit.

Afstand door nabijheid

Met andere woorden: juist *afstand* kan door *nabijheid* gecommuniceerd worden. Daarom maak ik

een praatje waarin ik het liefst zo min mogelijk over mezelf vertel en dus wel in zekere zin een deel van mijn anonimiteit prijsgeef, maar niet ten koste van de exclusiviteit van mijn intimiteit. Kort gezegd weet je in de publieke ruimte wanneer iemand anoniem is, maar je weet nooit wanneer iemand intiem is – en juist dat betekent dat iemand in zekere zin op een meer fundamentele manier anoniem kan blijven. Dat is wat publieke familiariteit kan doen: het stelt in staat om de schijn te wekken van intimiteit om juist daardoor exclusiviteit van intimiteit te verzekeren. Dat is waarom Goffman zo’n centrale rol toedichtte aan het wekken van schijn (Goffman 1959). Het wekken van de schijn van het intiem zijn is echter alleen mogelijk onder acceptatie van het deels opgeven van anonimiteit. Daarom kan publieke familiariteit jarenlang sociale relaties structureren totdat de zwemleraar die in de straat woont een pedofiel blijkt te zijn, of totdat de buurman zijn gezin afslacht – situaties waarin het gebruikelijk is in interviews te horen: ‘het was een heel gewone man; we hebben niets gemerkt’. En natuurlijk niet: publieke familiariteit is het wekken van een schijn van intimiteit waarin alleen anonimiteit deels prijsgegeven wordt. Daarom weet je wel over *wie* het gaat (de zwemleraar in de straat), maar had je nooit kunnen weten *wat* hij voor voorkeuren had.

Dat is waarom publieke familiariteit bemiddelt tussen anonimiteit en publiciteit. Juist het gevoel krijgen dat iemand intiem met je is, kan een gebrek aan intimiteit betekenen onder opoffering van anonimiteit. In de publieke ruimte is dat een acceptabele ruil: ik geef deels mijn anonimiteit op, zodat ik mijn intimiteit voor mezelf (en voor diegenen met wie ik publiciteit deel) houd. Ik ben eerder bereid mijn anonimiteit prijs te geven dan de exclusiviteit van mijn intimiteit. Want intimiteit is wat nodig is voor publiciteit; een publiek is immers te vatten als een ‘Intimsphäre’ in termen van Sloterdijk (1998). Publieke familiariteit is een compromis tussen de tegengestelde eisen van anonimiteit en publiciteit in de publieke ruimte. Zonder in een publiek op te gaan en dus zonder intimiteit te delen, geef ik een deel van mijn anonimiteit prijs. Met de nabijheid die ik daardoor aanga, win ik zowel een afstand ten opzichte van de ander als ten opzichte van mogelijke andere publieken die zich in de publieke ruimte vormen. Dus ik maak een praatje met de autowassende mannen om *niet* bij ze te hoeven horen, om niet *echt*

intiem in hun publieke bubbel op te gaan. Ik begeef me dan ruimtelijk op dezelfde locatie, maar toch niet op dezelfde plaats (als ver-plaatste ruimte).

Onder publieke familiariteit zou ik dus de rituele omgang met de paradox van het private in het publieke willen verstaan. Publieke familiariteit is een manier om in publieke ruimte via private, maar gestandaardiseerde contacten (bijvoorbeeld een gesprek over 'het weer') tegelijk relatieve anonimiteit en voorspelbaarheid te waarborgen. Het veronderstelt dat gedrag het meest voorspelbaar is onder condities van genormaliseerde opheffing van anonimiteit. En die voorspelbaarheid, stelt ook Blokland, is een eis die in sociale systemen hoog gewaardeerd wordt. In een publieke ruimte waar personen elkaar vaak tegenkomen en daarmee publiciteitsneigingen immanent zijn, is publieke familiariteit een goed alternatief voor een moeilijk vol te houden volledige anonimiteit. Maar publieke familiariteit is daarmee zeker wel een functioneel equivalent voor volledige anonimiteit. Want juist ook die volledige anonimiteit waarborgt sociale voorspelbaarheid.

Ik verlies mijn anonimiteit dus deels door te communiceren in publieken op straat en in de buurt. Maar juist door die concessie van nabijheid win ik de afstand die past bij mijn overige rollen. Die overige rollen zijn aangepast op een functioneel gedifferentieerd sociaal systeem (zie Luhmann 1997). Dat wil zeggen dat ze sterk in de tijd gereguleerd zijn. Ik kan mij niet te veel intimiteit op straat veroorloven – en wil dat ook niet – vooreerst omdat mijn tijdsritme aangepast is aan een moderne verzorgingsstaat die onderdeel is van een mondiale economie. De snelheid daarvan en de regulering van de tijd (vergelijk Veltz 1996, 242-249) staan weinig intimiteit toe. Naast alle schizofrene posities in allerhande sociale systemen die dat met zich meebrengt, woon ik ergens en dat brengt een contactlast met zich mee die via publieke familiariteit bemiddeld wordt. Dat is de hedendaagse urbane conditie voor de grote meerderheid in een land als Nederland. Dat is ook waar-

om de spektakularisering van de publieke ruimte aantrekkelijk is: ook die bemiddelt op voorgekookte wijze de contacten met andere bewoners. Maar waar de publicitering van ruimte een tegenwicht vormt tegen die spektakularisering door ruimte in door verschillende publieken bezette plaatsen om te vormen, biedt ook de anonimisering van ruimte zo'n tegenwicht. Want anonimisering biedt een standaardisering die ook productief is onafhankelijk van de spektakularisering van ruimte. Wanneer Transvaal tot 'Little India' gedoopt wordt, biedt dat een spektakularisering die het leven in Transvaal kan ordenen. Maar aan die orde kan ik me onttrekken door een parallelle ordening op basis van anonimisering.

Onderzoek naar 'de mensen in de wijken' lijkt zich vaak te veel te richten op 'achterstandswijken' en lijkt dan te veel te verwachten van communicatie onder aanwezig. Zulke wijken zijn feitelijk overbelast niet, omdat velen die er wonen te weinig 'met de wijk hebben', maar omdat ze er te veel mee moeten. Het overgrote deel van de bevolking van een laatkapitalistische maatschappij hangt niet een groot deel van de dag in 'de wijk' of op straat rond, zoals ook in de Jane Jacobs romantiek van Greenwich Village of Boston in de jaren vijftig (Jacobs 1961) die nog zo vaak als voorbeeld wordt aangehaald. Voor een bepaling van de staat van de publieke ruimte is het belangrijk stadssociologie niet exclusief te laten verworden tot wijksociologie of nog sterker tot achterstandswijksociologie. Dat lijkt me óók noodzakelijk om niet de focus al te zeer tot 'de wijk' of 'de buurt' te beperken, waarbij de bredere (economische) context van de situatie aldaar uit het oog verloren wordt (vergelijk Donzelot 2006). Want daarmee wordt feitelijk legitimatie verleend aan hedendaagse stadspolitiek: het investeren in middenklasse ('creativiteit'), het spektakulariseren van de publieke ruimte en het ruimtelijk lokaliseren, isoleren en liefst individualiseren van sociale problematiek in enkele emblematisch aangeduide 'wijken'.

Literatuur

- Arendt, H., 1994, *Vita Activa. De mens: bestaan en bestemming*. Amsterdam: Boom.
- Augé, M., 2003, *Non-places: Introduction to an anthropology of supermodernity*. Londen: Verso.
- Augoyard, J-F., 2007, *Step by Step: Everyday Walks in a French Urban Housing Project*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Benjamin, W., 1999, *The Arcades Project*. Cambridge: Belknap Harvard.
- Blokland, T., 1998, *Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandsbuurt*. Kampen: Kok Agora.
- Blokland, T., 2009, *Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Boomkens, R., 2008, 'The Continuity of Place: From the Socially Engineered City to the Global City'. *Open: Cahier on Art and the Public Domain*, 15: 6-17.
- Burdett, R. en D. Sudjic (red.), 2007, *The Endless City*. Londen: Phaidon.
- Casey, E.S., 1997, *The Fate of Place: A Philosophical History*. Berkeley: University of California Press.
- Dewey, J., 1954, *The public and its problems*. Athens: Swallow Press.
- Donzelot, J., 2006, *Quand la ville se défait: Quelle politique face à la crise des banlieues?* Parijs: Seuil.
- Giddens, A., 1984, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Goffman, E., 1959, *De dramaturgie van het dagelijks leven: Schijn en werkelijkheid in sociale interacties*. Utrecht: Bijleveld.
- Habermas, J., 1962, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied/Berlijn: Luchterhand.
- Habermas, J., 1989, *De nieuwe onoverzichtelijkheid*. Amsterdam: Boom.
- Hajer, M. en A. Reijndorp, 2001, *In Search of New Public Domain*. Rotterdam: Nai Publishers.
- Hannigan, J., 1998, *Fantasy City: Pleasure and profit in the postmodern metropolis*. Londen: Routledge.
- Houdt, F. van en W. Schinkel, 2009, 'Aspecten van burgerschap. Een historische analyse van de transformaties van het burgerschapsconcept in Nederland'. *Beleid en Maatschappij*, 36: 50-58.
- Illouz, E., 2007, *Cold Intimacies: The Making of Emotional Capitalism*. Cambridge: Polity.
- Jacobs, J., 1961, *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage.
- Laermans, R. en K. Geldof, 1994, 'De vreemde (in)actualiteit van het begrip *civil society*: over openbaarheid, burgerlijke maatschappij en Habermas'. In: SCP, *Civil Society: Verkenningen van een perspectief op vrijwilligerswerk* (red. P. Dekker), Rijswijk: SCP, 67-84.
- Low, S., 2006, 'How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities'. In: S. Low en N. Smith (red.), *The Politics of Public Space*, New York: Routledge, 81-103.
- Luhmann, N., 1997, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Massey, D., 1994, 'A Global Sense of Place'. In: *Space, Place, and Gender*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 146-156.
- Mongin, O., 2005, *La condition urbaine: La ville à l'heure de la mondialisation*. Parijs: Seuil.
- Nora, P., 1989, 'Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire'. *Representations*, 26: 7-24.
- Schinkel, W., 2007, *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Klement.
- Schinkel, W., 2008, 'De nieuwe technologieën van de zelfcontrole: van *surveillance* naar *zelfveillance*'. In: M.A. van den Berg, M. Ham en C. Prins (red.), *In de greep van de technologie. Hoe we kwetsbaarder en onafhankelijker worden*, Amsterdam: Van Genneep, 171-187.
- Schmitt, C., 2003, *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. New York: Telos Press.
- Schroer, M., 2006, *Räume, Orte, Grenzen: Auf dem Weg zu einer Soziologie des Raums*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Sennett, R., 1974, *The Fall of Public Man*. Londen: Penguin.
- Sieverts, T., 2003, *Cities without Cities: An Interpretation of the Zwischenstadt*. New York: Routledge.
- Simmel, G., 1995a, 'Die Großstädte und das Geistesleben'. In: *Aufsätze und Abhandlungen 1901-1908 Band I*, Frankfurt/M.: Suhrkamp, 116-131.
- Simmel, G., 1995b, 'Soziologie des Raumes'. In: *Aufsätze und Abhandlungen 1901-1908 Band I*, Frankfurt/M.: Suhrkamp, 132-183.
- Sloterdijk, P., 1998, *Sphären I: Blasen*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Sloterdijk, P., 2000, *Die Verachtung der Massen. Versuch über Kulturkämpfe in der modernen Gesellschaft*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Sofsky, W., 2008, *Privacy: A Manifesto*. Princeton: Princeton University Press.
- Sorkin, M. (red.), 1992, *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*. New York: Hill & Wang.
- Stoller, P., 1996, 'Spaces, Places, and Fields: The Politics of West African Trading in New York City's Informal Economy'. *American Anthropologist*, 98: 776-788.
- Thucydides, 1954, *The Peloponnesian War* (vert. R. Warner). Londen: Penguin.
- Veltz, P., 1996, *Mondialisation, villes et territoires*. Parijs: Presses Universitaires de France.
- Venturi, R., 1977, *Learning from Las Vegas*. Cambridge: MIT Press.
- Wacquant, L., 2008, *Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity.
- Welsch, W., 1996, *Grenzgänge der Ästhetik*. Stuttgart: Reclam.
- Whitaker, R., 2006, 'A Faustian Bargain? America and the Dream of Total Information Awareness'. In: K.D. Haggerty en R.V. Ericson (red.), *The New Politics of Surveillance and Visibility*, Toronto: University of Toronto Press, 141-170.
- White, H.A., 2008, *Identity & Control: How Social Formations Emerge*. Princeton: Princeton University Press.
- Zukin, S., 1991, *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World*. Berkeley: University of California Press.

Te gast in (semi-)publieke ruimtes

Naar conviviale stedelijke omgangsvormen

Bas van Stokkom

Bas van Stokkom is werkzaam aan het Centrum voor Ethiek, Radboud Universiteit Nijmegen, en aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Correspondentiegegevens:

Dr. B. van Stokkom
Radboud Universiteit Nijmegen
Centrum voor Ethiek
Postbus 9103
6500 HD Nijmegen
b.v.stokkom@cve.ru.nl

1. Inleiding

In zijn pamflet *Koning Burger. Nederland als zelfbedieningszaak* gaat Jos van der Lans na hoe het publieke domein van binnensteden en andere veelgebruikte stadsdelen gerevitaliseerd kan worden. Burgers accepteren steeds moeizamer dat hun private levenswandel hinder ondervindt van ‘publieke obstakels’. Publieke normen waaraan Koning Burger zijn gedrag kan afmeten, zijn de laatste jaren verdampt. Aldus, zegt Van der Lans, is het publieke domein ‘gezichtsloos’ geworden en ‘verweesd’ achtergelaten. Een braakliggend terrein waar al te vaak het recht van de sterkste is gaan gelden en dat herontwikkeld moet worden. Het publieke domein zou opnieuw als vorm van mensenwerk georganiseerd moeten worden, met eigen regels, conventies, en gebruiken.

De laatste jaren zijn veel soortgelijke oproepen om het publieke domein te revitaliseren verwoord. Een van de strategieën daartoe is het vergroten van de overzichtelijkheid en herkenbaarheid van publieke ruimtes (RMO 2004). Een verwante strategie is het terugwinnen van publieke familiariteit, het kunnen plaatsen van anderen zodat men weet wat men kan verwachten (Blokland 2006; 2009). Ook door menging van functies en intensiever ruimtegebruik

zouden mensen zich vertrouwder en veiliger kunnen voelen. De aanwezigheid van winkels, gebruikers en activiteiten bieden ‘menselijke aanwezigheid’ en maken publieke ruimtes meer uitnodigend.

In deze bijdrage zal ik een andere weg bewandelen om de publieke vertrouwdheid te vergroten, namelijk door het creëren van gastvrije zones en het stimuleren van gastvrije omgangsvormen. Gasten worden verondersteld zich te voegen naar de regels van het ‘huis’. Kunnen regels van gastvrijheid houvast bieden in publieke ruimtes? Welke opvattingen van omgang onder vreemden worden verondersteld? Hoe verhoudt gastvrijheid zich tot uitgangspunten van het publieke leven zoals vrije toegang en wederkerigheid? Ik zal gastvrijheid benaderen als een principe van sociale afstemming en regulering. De morele aspecten ervan krijgen minder aandacht.

Lange tijd is het denken over de kwaliteit van de publieke ruimte gedomineerd door een duale analyse van privaat en publiek, waarbij privaat wordt geassocieerd met geslotenheid en selectiviteit en publiek met vrije toegang, ruimte voor debat en ontmoeting. Ik zal betogen dat domeinen van gastvrijheid – die zowel elementen van het private als het publieke in zich dragen – zich goed lenen voor ontmoetingen

tussen vreemden. Privaat beheerde locaties kunnen publiek toegankelijk zijn en een grote mate van levendigheid voortbrengen. Stedelijke ervaringen zijn niet voorbehouden aan publieke ruimtes als straat en plein. Integendeel, veel publieke ruimtes geven een doodse aanblik en in veel stadsdelen is vermijding de regel. Ook in beschouwingen over de vraag waarom de publieke ruimte haar levendigheid zou hebben verloren, is de genoemde duale denkwijze herkenbaar. De armoede van het publieke domein zou te wijten zijn aan de opkomst van intimiteit, informele omgangsvormen en personalisering, terwijl in één adem door verwacht wordt dat formele, gedistantieerde omgangsvormen het publieke leven ten goede zouden komen. Ik keer me in deze bijdrage tegen de gewoonte om de zwarte piet voor de onleefbaarheid van het publieke domein bij de 'tiranerie van het persoonlijke' te leggen (Pessers 2003). Ik meen dat informele en gastvrije omgangsvormen juist kunnen bijdragen aan de versterking van een conviviale stadscultuur.

Discussie over het publieke domein is al snel ideologisch en normatief van aard. Achter de discussie over versterken van vertrouwdheid en veiligheid gaan beladen kwesties schuil, zoals toezicht, surveillance en inperking van vrijheid. Afgesloten (semi-)publieke locaties zoals *gated communities* worden snel geassocieerd met uitsluiting en aantasting van de kwaliteit van het publieke domein. Anderen zijn juist van mening dat asociaal en ergerlijk gedrag moet worden ingeperkt. Deze spanning tussen vrijheid en sociale controle is goed zichtbaar in discussies over de benutting van de publieke ruimte.

Deze bijdrage is als volgt opgebouwd. Eerst wordt de verminderde vitaliteit van de publieke ruimte geïdentificeerd, waarbij factoren als homogenisering, beveiliging, *gated communities* en een steriele gebouwde omgeving een rol spelen (paragraaf 2). Tevens wordt aangegeven dat tolerante en weerbare attitudes van stedelingen daardoor in het gedrang kunnen komen, want die attitudes ontwikkelen zich tegen de achtergrond van 'wanorde' en 'rommeligheid'. In de volgende twee paragrafen worden kanttekeningen geplaatst bij de neiging om omsloten enclaves en *mass private properties* uitsluitend negatief te beoordelen (paragraaf 3) en wordt ook aangegeven dat stedelingen behoefte hebben aan een veilige omgeving (paragraaf 4). Dan komt de hamvraag aan de orde: hoe kan gastvrijheid bijdra-

gen aan een meer vertrouwde stedelijke omgeving? Waardoor wordt gastvrijheid gekenmerkt en wat kan dat principe toevoegen aan een vertrouwde omgang tussen vreemden? (paragraaf 5). Ten slotte passeren in paragraaf 6 enkele bezwaren tegen gastvrijheid de revue: enerzijds zou gastvrijheid voorwaarden stellen aan toegang en daarmee de bewegingsvrijheid van burgers met voeten treden, anderzijds zou een informele omgang tussen gasten niet voldoen aan de onpersoonlijkheid en distantie die vereist zou zijn in de publieke omgang. Daartegenin wordt betoogd dat enerzijds totale bewegingsvrijheid en anderzijds onpersoonlijke omgang niet altijd overtuigende principes zijn om het publieke leven vorm te geven.

2. Een minder vitale publieke ruimte

De publieke ruimte van de stad heeft lange tijd als ideaal van een democratische *res publica* gefungeerd. In de republikeinse denktraditie werd de publieke ruimte als een ontmoetingsruimte gezien, een ruimte voor debat en discussie waar burgers gestalte geven aan democratische waarden en de politiek samen vormgeven. Een ruimte ook die voor ieder beschikbaar zou zijn en als vanzelf gebruikersvriendelijk zou zijn. Ook heden ten dage klinken die ideeën nog door. Sommigen hebben de neiging het publiek domein van straat en plein te idealiseren. Volgens stadssocioloog Lyn Lofland vormt de *public realm* een rijke omgeving om te leren, is centrum van communicatie, maakt de *practice* van politiek mogelijk en vormt het podium voor sociale samenkomsten en sociale conflicten (Lofland 1998, 231 e.v.).

Dat is een overleefde visie. Lofland en verwante auteurs schetsen burgers zoals men die op straat zelden of nooit tegenkomt en niet kan tegenkomen. Het stedelijke leven op straat en plein biedt weinig aanknopingspunten voor communicatie, debat, politieke participatie, en zelfs niet voor spel en plezier. Daarvoor is die ruimte te veel geïnstrumentaliseerd. De massa's die zich door de stad heen wurmen, zullen niet snel de kwaliteit van het 'gemeenschappelijk goed' als zodanig ervaren. Op zijn best biedt het publieke domein een rommelig en levendig schouwspel, maar dat geldt voornamelijk voor sommige drukke (toeristische) stadsdelen. Het gaat dan veelal om ervaringen van toeschouwers, niet van mensen die een podium voor communicatie zoeken, laat staan politieke actie ondernemen.

Nu is het publiek domein waarschijnlijk nooit het toonbeeld van democratische waarden als gelijkwaardigheid en inclusie geweest. Maar afgaande op vele studies is zeer waarschijnlijk wel de publieke vertrouwdeheid en levendigheid van binnensteden vermindert (Blokland 2009 en 2006; Sennett 1978; Lofland 1998; Mitchell 1995). Veel van de functies die de publieke ruimte aanvankelijk in het sociale leven van de stad vervulde, zijn in de verdrukking gekomen: politieke actie, handel, werk, spel, et cetera. Door de groeiende omvang van de steden, specialisering, segregatie van locaties en ruimtes, de snelheid van transport en communicatie is de symbolische en functionele coherentie van de publieke sfeer voor een groot deel ontmanteld. Publieke plaatsen zijn vaak lege of residuale plaatsen geworden, zoals parkeerplaatsen, en ruimtes die slechts één enkele functie hebben, zoals supermarkten.

Tegelijk wordt er heden ten dage veel belang gesteld in de promotie van stedelijke publieke ruimtes, ten einde kapitaal aan te trekken, en veilige en attractieve omgevingen voor investeerders en consumenten te scheppen. Steden staan onder druk recreatieve faciliteiten te scheppen waar de dienstensector op in kan springen; de economische rationaliteit gebiedt de publieke ruimte af te stemmen op koopkrachtige groepen. Aldus is een '24-uur stad' ontstaan, met veel culturele attracties, festivals en uitgaanslocaties.

Soms wordt de hele binnenstad voor toeristische consumptie gemobiliseerd. Door toepassing van de pretparkformule lijkt de stad van zijn angel te zijn ontdaan: armoede, vuil en overlast worden aan het zicht onttrokken (Hajer en Reijndorp 2001, 24 e.v.). Optimale consumptie van publieke ruimtes en plaatsen veronderstelt het uitbannen van onverwachte confrontaties en ergernissen door storingsvrije *zero-friction*-ruimtes te scheppen. Door deze uitbanning van het niet-controleerbare is de vormgeving van de openbare ruimte in het teken van beheersbaarheid komen te staan (videobewaking, particuliere bewakingsdiensten, etc.). Privatisering en afscherming (*defensible urban space*) zijn belangwekkende ontwikkelingen waardoor bepaalde (marginale) groepen kunnen worden buitengesloten.

De afgelopen drie decennia zijn ook allerlei vormen van sociale controle verdwenen, deels door het wegsnoeien van portiers, conciërges, baliepersoneel, et cetera. Burgers lijken minder zeker wat zij van el-

kaar kunnen verwachten, en lijken wantrouwend naar elkaar te kijken. Men stelt zich erop in dat anderen zich onverwacht of onberekenbaar gedragen. Dit besef past bij wat Garland een 'high crime society' heeft genoemd, waarin de middenklassen dagelijks criminaliteit en overlast zijn gaan ervaren. Tegen die achtergrond wordt regulering van gedrag in de publieke ruimte gezien als iets onvermijdelijks, en beschouwd als begrijpelijk. Toezicht en controle kunnen op stilzwijgende steun rekenen, ook al is de opmars daarvan moeilijk te verzoenen met de wens tot privacy (Terpstra 2008; zie ook Van Steden in dit nummer).

De publieke ruimte moet dus bescherming bieden aan burgers door ongewenste personen die de 'consumerende meerderheid' zouden kunnen afschrikken, op afstand te houden. Volgens Lofland en veel andere stadssociologen komt hierdoor de vitaliteit van de stad in het gedrang. Asociaal gedrag roept eerder irritatie en ontsteltenis op, zodat angst en omzichtigheid de regel worden. Door deze ontwikkelingen is het de vraag of de stad nog wel tolerante stedelingen kan voortbrengen die vertrouwd zijn met een wanordelijk en rommelig stadsbeeld en die mensen onbekommerd kunnen aanspreken. Volgens Lofland vereist de omgang in het stadsleven robuuste individuen die de complexiteit van de stedelijke omgeving aan kunnen, en over voldoende zelfvertrouwen beschikken.

De 'schone en steriele' stad lijkt aldus een aantal contraproductieve effecten met zich mee te brengen. Sommige onderzoekers (Bannister e.a. 2006) wijzen erop dat ergerlijk gedrag sneller uit de hand loopt en escaleert wanneer de publieke angsten over wanorde en overlast toenemen. De angst voor intimiderend gedrag neemt toe naarmate we er onbekender mee zijn. Richard Sennett formuleerde die ontwikkeling al in *The Uses of Disorder* (1970): wanneer mensen weinig tolerant zijn ten aanzien van wanorde in hun eigen omgeving, en zich afsluiten voor stedelijke wanordelijke ervaringen, dan gaan voorvallen en sociale spanningen sneller gepaard met agressief gedrag en wordt dat agressief optreden ook eerder gerechtvaardigd (Sennett 1996, 44-45). Door pijnlijke confrontaties te vermijden en terug te vallen op vertrouwde en veilige sociale interactie, veroordelen we onszelf tot een labiel en overgevoelig psychisch huishouden waarin weinig plaats is voor tolerantie en het leren omgaan met deviant gedrag.¹

De onzekerheid die voortspuit uit confrontaties met bijvoorbeeld daklozen, illegalen of een aantal stoere binken, kan volgens Sennett heilzaam zijn: die ervaringen stimuleren intellectuele duiding, het herbeschouwen van eigen vooringenomenheden, en men wordt gedwongen de grenzen van wat al dan niet te tolereren is, af te tasten. Zelfs pijnlijke ervaringen en verlies van controle kunnen die weerbaarheid stimuleren. De ervaringen van angst, onzekerheid, verwarring en ongemak bieden dus emotionele stimuli en nopen creatieve en soepele antwoorden te ontwikkelen.

Kortom, het steriel maken van binnensteden, dikwijls geflankeerd met een *zero tolerance*-beleid, leidt ertoe dat burgers zich als kasplantjes gaan gedragen. De kunst om met rauwe, niet ordentelijke ervaringen om te gaan raakt verloren. We worden minder tolerant, eerder angstig, en we neigen ertoe op kleine inbreuken fel te reageren.

3. Stedelijkheid en enclaves

Binnen semi-publieke domeinen als grote warenhuizen is men meer en meer overgegaan tot uitsluiting van ongewenste personen om klanten gerust te stellen (denk bijvoorbeeld aan collectieve winkelontzegging). Uitsluiting, regulering en segregatie van ruimtes hebben volgens sommigen tot een ‘capsulaire beschaving’ geleid, gedomineerd door ‘artificiële milieus’ waardoor de openbaarheid is ‘afgeschapt’ (De Caeter 2005).² Is een gesegregeerde stad bestaande uit *mass private properties* nu zo rampzalig als door deze critici geschetst wordt? En worden burgers tegen hun zin met allerlei veiligheidsstrategieën opgescheept? In deze paragraaf en volgende gaan we nader in op die vragen.

Lofland (1998, 209) omschrijft commerciële semi-publieke lokalen als homogene *counter-locales* waarin afwijkende en storende ervaringen worden geweerd. Zij wijst er op dat *counter-locales* de ontwikkeling hinderen van een robuuste psychologische immuniteit voor het *rough-and-tumble* karakter van het alledaagse straatleven. Staan die enclaves op zo sterk gespannen voet met ‘stedelijkheid’ als Lofland suggereert?

Volgens Maarten Hajer en Arnold Reijndorp (2001, 13 e.v.) is stedelijke ervaring gebaseerd op confrontatie met verschillende betekenissen waardoor je gedwongen bent de eigen waarnemingen en ervaringen te toetsen en stereotypering te voorkomen.

De kwaliteit van stedelijke publieke ruimtes heeft in sterke mate te maken met het opdoen van nieuwe ervaringen die verwondering kunnen opwekken, zodat wisseling van perspectief mogelijk is. Plaatsen hebben stedelijke allure wanneer verschillende groepen mensen belang in die plekken stellen. Juist door het onverwachte en volgens sommigen ongewenste gebruik van een park of plein, wordt stedelijke ervaring vormgegeven. Die ervaring wordt niet bedreigd door de aanwezigheid van bijvoorbeeld hangjongeren of bedelaars, maar juist door een soms heftige ‘uitwisseling’ wordt publiek leven gecreëerd.

Volgens Hajer en Reijndorp is het feit dat een ruimte niet volledig openbaar is nog geen reden om die plek als publiek domein af te schrijven. Er is de mogelijkheid van een verstedelijking van (semi-)publieke domeinen, onder andere door het opnemen van het particuliere in de sfeer van het publieke. Zij verwijzen daarbij naar de Barcelonese stedenbouwkundige Sola-Morales die op het belang van collectief gebruikte ‘private ruimtes’ wijst. Juist massaal bezochte private of semi-publieke ruimtes worden door bezoekers als openbare ruimten ervaren omdat er een veelheid van functies en gebruikswijzen verzekerd is. Het Academisch Ziekenhuis in Groningen kan volgens Hajer en Reijndorp als een succesvol Nederlands voorbeeld dienen.

De stedelijke samenleving is in feite geworden tot een archipel van enclaves, vaak monoculturele enclaves (wooncomplexen, kantorenparken, winkelcentra, pretparken, etc.) maar ook sociaal heterogene oftewel meer ‘stedelijke’ enclaves die door mensen met verschillende achtergronden worden benut. Volgens Hajer en Reijndorp (2001, 59) hebben de afname van de kwaliteit van de gebouwde omgeving, de onveiligheid en de overlast de balans doen laten doorslaan naar een ‘individuele stad’ die is opgebouwd uit een combinatie van veelal veilige, sociaal homogene plekken. De vraag is volgens de auteurs nu niet: hoe houden we die ‘archipelisering’ tegen, maar: hoe kunnen binnen die nieuwe archipelstructuur nieuwe en interessante vormen van publiek leven worden geschapen?

Aanknopingspunt daarbij is de ambivalente houding van veel stadsbewoners: naast voorspelbare en veilige domeinen zijn ze ook op zoek naar minder voorgeprogrammeerde ervaringen en belevenissen op plekken waar de volledige regie van ruimte en gedrag ‘hapert’. Binnen enclaves zouden plaatsen

ontwikkeld kunnen worden waarvoor een grote verscheidenheid van groepen belangstelling heeft. Die plekken zouden door ontwerp en beleid kunnen uitgroeien tot levendige publieke domeinen.

De hedendaagse verschijningsvorm van 'publiek domein' is dus een heel andere dan de traditionele geïntegreerde openbare ruimte binnen het stadshart met zijn marktplaatsen en boulevards. De archipelstructuur vertaalt zich in een opdeling van de openbare ruimte: mensen gebruiken de ruimte steeds meer *à la carte*, bezoeken die winkels, festivals en scholen die passen bij hun identiteit en mijden andere plekken. Volgens Hajer en Reijndorp (2001, 87 e.v.) staat niet deze 'parochialisering' van de stedelijke ruimte de stedelijke vitaliteit in de weg, maar eerder het overspannen idee van de openbare ruimte als een ontmoetingsruimte voor alle groepen ongeacht klasse, etniciteit of levensstijl. Dit geromantiseerde idee houdt volgens de auteurs geen rekening met het feit dat sleutelervaringen van 'stedelijkheid' vaak optreden wanneer men de semi-publieke domeinen van 'anderen' betreedt waarmee men onbekend of niet helemaal bekend is. Overigens kunnen die confronterende ervaringen zich ook voordoen wanneer men als reiziger onbekende steden of stadsdelen betreedt.

Publieke levendigheid kan aldus omschreven worden als 'een ervaring op een plek waar de 'gedragscode' gedragen wordt door groepen die we niet kennen' (Hajer en Reijndorp 2001, 89). Publieke levendigheid veronderstelt dus veel meer de onderlinge nabijheid van verschillende enclaves met hun eigen sferen dan het volledig gedeelde gebruik van één en dezelfde binnenstedelijke ruimte. 'Het idee van een (...) publiek domein waar alle groepen van de samenleving gebruik van maken, moet worden losgelaten.' (Hajer en Reijndorp 2001, 92). Deze 'zuivere, politiek-correcte opvatting' van publiek domein als 'ontmoeting', als de 'Grote Verbroedering in de openbare ruimte', is volgens genoemde auteurs de grootste hindernis om hedendaagse stedelijkheid te begrijpen.

Kortom, de ontwikkeling van een stedelijke enclavestructuur is onmiskenbaar in opmars. Het ontstaan van enclaves en beschermde stedelijke werelden hoeft echter geen probleem te zijn, omdat mensen – ook vreemden – zich er vaak prettiger voelen en omdat die ruimtes wel degelijk aan 'stedelijkheid' kunnen beantwoorden. Die ontwikkeling staat nieuwe perspectieven toe zoals de introductie van

gastvrijheid in privaat beheerde ruimtes die voor het hele publiek openstaan. We komen daarop terug.

4. De behoefte aan een veilige en vertrouwde publieke ruimte

Auteurs die het excentrieke en deviant gedrag van stedelingen op prijs stellen (bijvoorbeeld Harcourt 2001), miskennen vaak de dagelijkse zorgen van stadsbewoners, vooral de onveiligheidsbeleving en de daarmee verbonden afweerreacties. Wanorde is niet altijd iets moois, zoals zij beweren, en evenmin is orde altijd iets verdachts. De behoefte aan veiligheid, voorspelbaarheid en bescherming is dan ook een reëel verschijnsel (Terpstra 2008; Blokland 2009; Roché 2002). Een gevoel van veiligheid is vaak een voorwaarde voor volwaardige participatie (Hajer en Reijndorp 2001, 117).

Onveilige gevoelens zijn sterk gerelateerd aan kwetsbaarheid, de inschatting of men al dan niet op hulp van anderen kan rekenen (Blokland 2009; Ross e.a. 2001). Die kwetsbaarheid lijkt te zijn tegenomen door anonimiteit, mobiliteit en gebrek aan toezicht. Naarmate mensen de ruimte minder als 'herkenbaar' of 'eigen' zien, ervaren zij een grotere machteloosheid.

Stadsbewoners doen veel moeite te onderscheiden tussen degenen die al dan niet vertrouwd kunnen worden. De anonimiteit van de publieke ruimte en de heterogeniteit van de bevolking zetten een premie op het herkennen van ieders betrouwbaarheid. Om die reden kunnen grote frequenties van overlastgevend gedrag angst veroorzaken en het beeld van gering sociaal toezicht of onverschilligheid bevestigen (Roché 2002; Innes 2004). Het gevoel van een 'gezamenlijke wereld' kan worden aangetaast zonder dat er bij wijze van spreken iemand een haar wordt gekrenkt. Aldus ontstaat er een 'publieke ruimte zonder gezicht' waarin de verwachting van vreedzame en voorspelbare interactie is doorbroken (Roché 2002). Stadsmensen stellen dus een publieke ruimte op prijs waar zij zich vreedzaam onder elkaar bevinden en bewegen (Bottoms 2006). Anders dan in kleine gemeenschappen en dorpen, waar zelfs het gedrag van devianten of opvliegende personen voorspelbaar is, heeft de openbare ruimte in steden 'tekenen van ongevaarlijkheid' nodig die onze betrekking met anderen reguleren.³

Goffman (1963; 1971) toonde in zijn studies al aan dat korte momenten van onfatsoenlijk gedrag

het delicate morele *framework* dat het publieke leven schraagt, uiteen kan laten spatten. Alledaags onbetamelijk gedrag ondermijnt vormen van vertrouwen waarop het publieke leven berust. Een verkeerd woord, gebaar of lichaamshouding kan een verrassende mate van afkeer, boosheid en angst laten ontstaan. Het gaat niet zozeer om regels die geschonden worden, maar om gedrag dat situationeel zodanig ongepast is, dat de hoge mate van zorg en gevoeligheid die zelfreflexieve stedelingen eigen is, in het gedrang komt. Cultureel geografen spreken in dit verband over *transgression of place*. Brits onderzoek leert dat ogenschijnlijke onschuldige handelingen, zoals bier drinken op straat, door veel voorbijgangers worden ervaren als 'bezetting van ruimte'. Straatdrinkers krijgen snel het etiket van 'onvoorspelbare vreemde' die normen en gevoeligheden dwarsbomen, en de identiteit van de voorbijgangers compromitteren (Dixon e.a. 2006).

Zoals gezegd, deze spanningen hebben te maken met het feit dat veel plaatsen steriel en homogeen van aard zijn geworden. In die publieke ruimtes wordt deviant gedrag eerder als problematisch gedefinieerd omdat het *out of place* zou zijn. Zo kan het gedrag van daklozen worden afgewezen omdat zij privégedrag, zoals slapen, de publieke ruimte binnenvoeren (Dixon e.a. 2006; Mitchell 1995).

In zekere zin zijn deze bevindingen verontrustend omdat veel burgers kennelijk niet in staat zijn om gebruikers van straat en plein als een heterogeen publiek voor te stellen. Anderzijds mag men aannemen dat een groot deel van de burgerij altijd de neiging heeft gehad de publieke ruimte als ordentelijk, netjes en zuiver waar te nemen, en dus ook verschoond zou moeten worden van herrieschoppers en daklozen. Opmerkelijk is verder dat dezelfde burgerij het vaak betreurt dat de stad minder levendig is geworden.

De conclusies van de Australische onderzoekers Phillips en Smith (2006) geven een minder verontrustend beeld. Op basis van hun uitgebreide onderzoek in Melbourne concluderen zij dat burgers lang niet altijd angstig reageren op *incivilities*. De meeste mensen slaan niet op de vlucht voor een weerspanning figuur; zij zijn eerder boos, maar ontwikkelen tegelijk actieve strategieën om dergelijke ontmoetingen in het vervolg beter te beheersen. Vermijding is dus een ongewoon antwoord op een sociale aanvaring. Slechts weinig confrontaties lopen

echt uit de hand. Opvallend is verder dat de meeste overlast voor rekening komt van blanke personen van middelbare leeftijd, dus niet van de jeugd, noch minderheden.

Volgens Phillips en Smith (2006, 896) concentreren ruwe omgang en onplezierige ontmoetingen zich in stedelijke transitzones en vooral knooppunten van sociaal verkeer, zoals supermarkten, treinen, stations, parkeerplaatsen en dichtgeslipde straten. Pleinen en parken binnen recreatieve gebieden kennen relatief weinig overlast; mogelijk hebben die zones meer ruimte, is het personeel goed herkenbaar en is de omgang meer relaxed en speels. Zestig procent van de gerapporteerde voorvallen hebben te maken met competitie om ruimte en snelheid. Drukke en overbevolkte domeinen kunnen allerlei botsingen en verstoppingen veroorzaken. Mensen dringen voor, hun persoonlijke ruimte wordt betreden, gebruiken snel scheldwoorden, kijken nors, et cetera. Het fundamentele probleem van stedelijke settings heeft dus te maken met de coördinatie van mobiliteit en fysieke verplaatsing, het management van (ongewilde) ontmoetingen tussen die vreemden, waarbij stress, drukte, nabijheid en ruimtegebrek belangrijke factoren zijn. Het fundamentele probleem binnen deze transitzones en -locaties is dus de coördinatie en geleiding van beweging.

Transitzones en doorgangsruidten als stations zijn gericht op de verwerking van massale stromen mensen. Die zones en ruimten roepen dan ook weinig zorg en engagement op om de omgeving intact te laten en te beschermen. Integendeel, een onverschillige attitude krijgt snel de overhand. In termen van Sennett: het zelf wordt niet uitgedaagd en voelt zich niet bezwaard eigen doeleinden voorop te stellen (snel een treinkaartje kopen; klanten bezoeken, etc.). De omgeving wordt louter in instrumentele termen benaderd. De solidariteit van het stadsleven is in deze transitzones het dunst: directe persoonlijke verantwoordelijkheid ontbreekt en niet-aanspreken geldt als norm.

Tegen die achtergrond van gebrek aan vertrouwd en voorspelbaar gedrag moet het hedendaagse lokale veiligheidsbeleid worden bezien: meer cameratoezicht, handhaving van de 'kleine norm' door toezichthouders, 'lik op stuk'-beleid, uitbreiding van gemeentelijke verordeningen en de invoering van gedragsregels in onder andere treinen. Daarmee

hebben regelgeleide regulering en professioneel toezicht aanzienlijk terrein gewonnen, ten koste van informele regulering en spontane conflictoplossing door burgers zelf (Terpstra 2008; Van Stokkom 2005).

De veiligheid en vertrouwdheid binnen publieke ruimtes zou echter ook op andere wijzen kunnen worden bevorderd. Veel pleidooien voor herstel van overzichtelijkheid en herkenbaarheid in publieke ruimtes (RMO 2004) doen een beroep op het gezamenlijk opstellen van gedragscodes waardoor burgers medeverantwoordelijk worden voor geldende regels; zij zouden elkaar daardoor eerder aanspreken op wangedrag. Anderen zoeken de oplossing in het versterken van de publieke familiariteit (Blokland 2009). Publieke familiariteit bestaat uit het kunnen herkennen van geldende codes en het kunnen plaatsen van anderen in de openbare ruimte. Door observatie 'leest' men de straat en potentiële bedreigingen. Voor de beleving van veiligheid op straat is het van belang dat men weet wat men van anderen kan verwachten: herkenbaarheid kan angst wegmenen en je kunt mensen makkelijker aanspreken op wat zij doen of nalaten.

Blokland pleit ook voor menging van functies en daarmee intensiever ruimtegebruik. Daardoor voelt men zich eerder thuis. Vermakers, verkopers, straatbewoners en *socializers* zorgen voor een podium waar wat te beleven valt. Van belang is dat er veel mensen op pleinen en winkelstraten aanwezig zijn, liefst met robuuste identiteiten. 'Massa leidt niet direct tot sociale veiligheid, maar wel tot een groter absorptievermogen van de rafelrand, en tot minder kansen op claims op de ruimte van door anderen ongewenste gebruikersgroepen.' (Blokland 2009, 259).

We bewandelen in deze bijdrage een ander parcours: namelijk introductie en versterking van gastvrijheid waarbij in eerste instantie wordt aangesloten op de eerdergenoemde enclavevorming, de beschermde collectieve locaties die men tijdelijk kan betreden. Daarbij kan men denken aan bibliotheken, debatcentra en gemeentehuizen, maar ook meer commercieel beheerde locaties als bioscopen, theaters, cafés en restaurants.

5. Te gast in de publieke ruimte

De 'gastvrije stad' wordt doorgaans aan de man gebracht als promotiestrategie. Steden verkopen zich

zelf als plaatsen van vrijetijdsbesteding, pret en ontspanning. Gastvrijheid is het kenmerk om bezoekers, nieuwe bewoners en kapitaal aan te trekken (Bell 2007). Deze *hospitality industry* wordt vaak als *faked of staged* omschreven omdat economische transacties vooropstaan. In commerciële domeinen zou gastvrijheid ongemak, gevaar en bedreiging moeten neutraliseren. Nu zou men gastvrijheid om die redenen gemakkelijk kunnen afdoen, maar dat principe van sociale regulering heeft meer te bieden. Laten we eerst nader ingaan op de betekenis van de term.

Gastvrijheid impliceert een bepaalde asymmetrie. De gastheer moet het voortouw nemen en gasten op hun gemak stellen. De verhouding tussen gast en gastheer is ongelijk: de gastheer definieert wat binnen zijn locatie gebruikelijk is en creëert tegelijk een handelingsruimte waarin de gast behoorlijk veel vrijheid heeft. Gastvrijheid is aldus een paradigmatische manier om rekening te houden met anderen (Bransen 2009).

De essentie van gastvrijheid ligt in 'delen' van een duidelijk begrensde ruimte en dat proces van delen kent ongeschreven regels (Selwyn 2000; Sheringham en Daruwalla 2007). De antropoloog Pitt Rivers (1968) is een aantal 'verborgen wetten' van gastvrijheid op het spoor gekomen (zie ook Van Leer en Komter 1997). Daartoe behoort onder andere de regel dat gastheer en gast elkaar respect verschuldigd zijn. De gastheer heeft de plicht de gasten te beschermen, gasten mogen niet ongevraagd doen alsof ze thuis zijn, noch mogen ze weigeren wat wordt aangeboden.

De regels van gastvrijheid zijn afgeleid van het gezag en de beschermingsmacht van de gastheer: gasten worden voor een periode vriendelijk en als 'huisgenoten' behandeld. Gastvrije ontvangst is een welwillende daad van de gastheer en dat is wat anders dan het inwilligen van het recht op toegang. Gastvrijheid behelst dus geen contract, met wederzijdse verplichtingen (Karskens 2007).

De gast is dus toegestaan de ruimte van de gastheer te betreden, maar wel op voorwaarden die de gastheer heeft bepaald. Welkom heten is voorwaardelijk, in die zin dat de vreemde zich aanpast aan de orde van het huis. Als de gastheer zegt 'doe alsof je thuis bent' is dat een zelfbeperkende uitnodiging. Het betekent: 'voel jezelf thuis maar onthoudt, dit is niet jouw huis maar het mijne' (Germann Molz en

Gibson 2007). Gastvrijheid bestaat dus niet uit het geven van ruimte om wat dan ook te doen, maar de ander ontvangen in de eigen ruimte. Maar dat ontvangen staat tegelijk in het teken van de belangen en behoeften van de gast.

Kortom, binnen een gastvrije orde is men op elkaar aangewezen, men deelt het 'huis' met alle beslommingen van dien. Er wordt veel verwacht van de partijen: flexibiliteit, tolerantie, inschikken, aanpassingsvermogen, rekening houden met elkaar. Maar gasten krijgen hierdoor wel de kans nabij te komen en contact te leggen (Van Leer en Komter 1997).

Zouden gastvrije ruimtes zodanig ontworpen, ingericht en beheerd kunnen worden dat diversiteit, onbepaalde activiteiten en fricties met andere stijlen en gedragingen kans van slagen krijgen? Dat is de vraag omdat gastvrije ruimtes vaak voorgestructureerde regels en een vaste programmering kennen. In gastvrije ruimtes wordt enerzijds de wellevendheid gewaarborgd door de aanwezigheid van een identificeerbare gastheer, anderzijds lijkt de handelingsruimte te worden ingeperkt. Niettemin, juist vanuit vertrouwdheid binnen dergelijke ruimtes kan het 'andere' scherper worden beleefd en worden wellicht perspectiefwisselingen en confrontaties met 'andersheid' mogelijk.

Kortom, een gastvrije ruimte moet gesloten genoeg zijn om beschutting te bieden, maar open genoeg om waar te nemen wat de omgeving te bieden heeft en prikkelen om de omgeving te onderzoeken. Idealiter zou gastvrijheid de gast moeten mobiliseren: uitgedaagd worden jezelf tot anderen te verhouden (Germann Molz en Gibson 2007).

Hoe kan nu in de publieke ruimte deze alternatieve vorm van sociale regulering concreet worden benut? Ik zal achtereenvolgens ingaan op het belang van symbolische afbakeningen zoals toegangspoorten, het stimuleren van convivialiteit, en de introductie van persoonlijke gastvrijheid waarbij een specifieke burger ongevraagd als gastheer optreedt om gespannen of vervelende situaties vlot te trekken.

Symbolische afbakeningen

Volgens de Franse criminoloog Sébastien Roché zouden steden in sterkere mate regels van gastvrijheid kunnen introduceren, in combinatie met aandacht voor gebruiksregels. Asymmetrische ver-

houdingen zijn in treinen, scholen, winkels, zwembaden en bioscopen evident. De beheerders van die ruimtes ontvangen gasten en de gasten houden zich aan de gebruiksregels. Volgens Roché (2002, 254) is het voornaamste kenmerk van gastvrije ruimtes de drempel: een duidelijk gemarkeerde ingang van een bepaald domein. Drempels maken persoonlijk contact mogelijk en ritualiseren sociale omgangsvormen. Maximale toegang, een klantvriendelijkheid die appelleert aan individueel gemak en individuele keuzes, moet volgens hem worden voorkomen, in trams, maar ook in cafés en winkels.

Een poort, maar bijvoorbeeld ook een omheining, vormt een symbolische afbakening en markeert een plaats, een bijzondere plaats, waar bepaald gebruik en gedrag worden voorondersteld, en waar specifieke regels gelden. De poort symboliseert tevens de institutie die bescherming verleent. Toegangspoorten (onder andere bij metrostations en winkelcentra) geven ook een geruststellend effect en vormen een rem op egocentrisch handelen (Hajer en Reijndorp 2001, 124).

Hajer en Reijndorp (2001, 121 e.v.) wijzen erop dat de symbolische betekenis van afbakening zich slecht verdraagt met de principes van 'vloeiende' ruimte en openheid van de moderne stedenbouw. Het vervangen van omsloten parken door gemeenschappelijk groen is exemplarisch voor het vervagen van het idee van openbaarheid. Niet 'totale openheid', maar juist 'comprimeren van ruimte' zou wisseling van perspectief en uitwisseling bevorderen. Wisseling van perspectief kan zich binnen een omsloten ruimte, een binnenplein of een park, relatief gemakkelijker voordoen.

Conviviale omgang

Bars, cafés, restaurants, clubs en uitgaansgelegenheden vormen een speciale categorie van gastvrije ruimtes. Ze geven de stad levendigheid, reproduceren de sfeer van een buurt en stimuleren het gevoel van convivialiteit en genoeglijke omgang. De Amerikaanse socioloog Ray Oldenburg (1989) omschrijft deze uitgaansgelegenheden als 'third place'. Het gaat om een grote variëteit aan semi-publieke plaatsen waar mensen zich welkom voelen en die speelse omgang buiten de sferen van thuis en werk stimuleren. Volgens Oldenburg vormen de tijdelijke en gemakkelijk toegankelijke ontmoetingsplaatsen waar mensen informeel onthaald worden, het fundament

van het stedelijke leven. Mensen met uiteenlopende 'rangen en standen' spreken met elkaar. Zij komen er tezamen voor geen enkele andere reden dan het zoeken van vrolijkheid en ontspanning, dus buiten de context van arbeid en huiselijke plichten. Om die reden fungeren deze 'derde plaatsen' als 'leveler', als nivellerende ruimte: ze verminderen emotionele afstand en maken conversaties gemakkelijker. Dat vormt de kern van conviviale omgang: mensen, ook nieuwkomers, voelen zich eerder uitgenodigd en 'thuis', mede omdat zichtbaar is dat de aanwezigen ongedwongen samen een ruimte delen. De tekens van relaxte communicatie bieden een mate van openheid die de binnenstedelijke publieke ruimte van straat en plein doorgaans niet kan bieden.⁴

Binnen 'third places' kunnen zich vertrouwelijke gesprekken voordoen en kunnen zich persoonlijke banden ontwikkelen. Die informele omgang is volgens Oldenburg acceptabel zolang mensen de mogelijkheid hebben zich daaraan te onttrekken. Bovendien, ongedwongen omgang duidt er nog niet op dat gesprekspartners belast raken; de 'last' van vriendschap blijft achterwege. Het gaat enkel om ontspannen communicatie door emoties op gepaste wijze te uiten.⁵

Hoe convivialiteit ingang te laten vinden op gewone straten en pleinen? Kan 'ongedwongen samen zijn' ook gepraktiseerd worden in nauwelijks beschutte locaties of in 'niet-locaties', zoals trein en bus? Hoewel de symboliek van bescherming in dergelijke ruimtes veelal ontbreekt, zijn er kansen. In min of meer besloten buitenruimtes, zoals pleinen, woonerven en parken, voelen de aanwezigen zich meer op hun gemak waardoor zij elkaar minder gereserveerd kunnen bejegenen; mogelijk worden daardoor ook spel en plezier bevorderd. Lokale bestuurders zouden erop kunnen toezien dat er een pluriform aanbod van gastvrije zones voorradig is dat voor diverse groepen openstaat. De functie van 'trekkende groepen' zou versterkt kunnen worden, bijvoorbeeld vertegenwoordigers van niet-gouvernementele organisaties, muzikanten of boekverkopers. Zij maken hun gedragscode's manifest, kunnen mensen uitnodigen gebruik te maken van stoelen, iets aanbieden, kennis introduceren, wegwijs maken, et cetera. Dat 'welkom heten' zou ook aan professionele stewards kunnen worden toevertrouwd, vooral op locaties waar massa's mensen samenkomen, zoals stations, kantoorcomplexen en

ziekenhuizen. Maar die locaties nodigen doorgaans niet uit tot verblijf noch tot het opzoeken en genieten van 'stedelijke ervaringen'. In grootschalige commerciële domeinen lijkt conviviale omgang in het geheel niet realiseerbaar. Niet alleen omdat commercie zelfbediening bevordert, maar ook omdat het in dergelijke domeinen niet de bedoeling is het publieke leven vorm te geven door uitwisseling en verspruing van perspectief. In winkelcentra gaat het in eerste instantie om het scheppen van een monochrome kooplustige ambiance.

Persoonlijke gastvrijheid

In transitzones van de grote stad kan deze gastvrije omgang veel moeilijker georganiseerd worden. De emotionele afstand is groot, en moet ook groot zijn om je weg te kunnen vinden. Nu is er ook een persoonlijke gastvrijheid voorstelbaar, die niet op vaste wijze georganiseerd is en ook geen regels kent, maar zich spontaan tijdens sociale interactie kan voordoen. Filosoof Jan Bransen (2009) plaatst die gastvrijheid tegen de achtergrond van situaties die onenigheid kunnen uitlokken. Veel situaties in de publieke ruimte zijn niet helder of ondubbelzinnig gedefinieerd en vragen om een persoonlijke inschatting hoe bijvoorbeeld onenigheid wie voor mag of hoe een bepaalde ruimte gebruikt moet worden, te boven kan worden gekomen. Vaak is onduidelijk wat precies verwacht wordt, bijvoorbeeld onduidelijkheid of zich een rij heeft gevormd voor een loket. Sommigen profiteren van die situatie door de situatie te definiëren in termen van eigenbelang: ze dringen voor of gaan brutaal voorop staan. Volgens Bransen kan juist in die situaties persoonlijke gastvrijheid uitkomst bieden. De gastheer neemt het voortouw en draagt zorg voor een goede afwikkeling van de voorhanden situatie. De gastheer legt de definitie van de situatie aan anderen op en permittent zich daarbij een zeker paternalisme: je negeert mogelijke andere interpretaties van de situatie. De gastheer introduceert die asymmetrie niet om hiërarchische verhoudingen te benadrukken of te bestendigen, maar hij maakt zich in feite kwetsbaarder doordat hij de verantwoordelijkheid voor de goede regulering van een dreigend conflict grotendeels op zich neemt. Hij zet zijn sympathie in en nodigt daarmee een vriendelijke respons van zijn 'gast' of 'gasten' uit.

Dit gastvrij aanspreken, vervolgt Bransen, staat op gespannen voet met fatsoen. Fatsoen berust op

onpersoonlijke codes en routines, en ontmoedigt doorgaans het persoonlijke initiatief dat nodig is om situaties vlot te trekken. Fatsoen gebiedt al te vaak tot geduldig wachten terwijl juist initiatief geboden is.⁶

De spontane gastheer kunnen we omschrijven als een ‘reguleringsinitiator’ of een ‘welwillende scriptmaker’. Hij werpt zich op straat of in de trein ongevraagd op als gastheer en introduceert aldus asymmetrische verhoudingen. We kunnen – en voor velen zal dat contra-intuïtief zijn – gebaat zijn met deze asymmetrie, juist omdat democratische reflexen als ‘gelijke inbreng’ of ‘gelijke deelname’ vaak een sta in de weg zijn om situaties vlot te trekken. Natuurlijk kan de poging een stempel te zetten op een bepaalde situatie, bijvoorbeeld in bijzijn van opgeschoten jongeren, riskant zijn. Het gaat om een confrontatie, soms een waagstuk, in ieder geval een onfatsoenlijk ‘indringen’ binnen de gevoelswereld van de betrokkenen, zij het een ‘geciviliseerde confrontatie’ omdat de ‘gastheer’ zich kwetsbaar opstelt. Bovendien gaat het om een slechts tijdelijke ongelijkheid, die ook voor mensen die zich snel gepaseerd zullen voelen aanvaardbaar zal zijn.

Het is niet realistisch te verwachten dat veel burgers zich als krachtdadige persoonlijke gastheren zullen opwerpen. Wel zouden burgers er aan kunnen wennen dat sommigen de gelegenheid grijpen om het voortouw van conflictafwikkeling te nemen; ze zouden die initiatieven ook kunnen ondersteunen.

6. Omgangsvormen in de publieke ruimte.

Enkele kritische kanttekeningen

Tot dusver zijn enkele mogelijkheden van gastvrijheid beschreven die convivialiteit en vriendelijke omgang in de stad zouden kunnen versterken. Gastvrijheid brengt echter een aantal problemen met zich mee waarop critici veelvuldig gewezen hebben. Zo behelst gastvrijheid een gebaar van geven, maar dat gebaar kan de vreemdeling tot ‘ondergeschikte’ aan de regels van het huis maken. Gastvrijheid kan ook een middel zijn om uitdrukking te geven aan dominantie. Voorts zou vriendelijkheid kunnen omslaan in vijandigheid wanneer de ongeschreven regels met voeten worden getreden (zie Germann Molz en Gibson 2007; Sheringham en Durawalla 2007).

Ik zal twee kritieken nader onder de loep nemen. Ten eerste zou gastvrijheid selectief zijn en bepaal-

de groepen uitsluiten. Ten tweede zou gastvrije omgang te belastend zijn voor stedelingen die afstand van elkaar willen houden; vreemden worden tot vrienden gemaakt. In deze laatste paragraaf zal ik deze kritieken bespreken en vervolgens pareren. Ik drijf daarbij de verschillen enigszins op de spits. Critici van gastvrijheid en verwante noties van informele omgang zijn er doorgaans ook voorstander van om de instrumentalisering van de publieke ruimte tegen te gaan en de vitaliteit ervan te vergroten.

Selectiviteit versus vrije bewegingsruimte

Filosoof Machiel Karskens wijst erop dat ‘publiek’ duidt op ‘toegankelijk voor allen’. De openbare ruimte heeft geen eigen grenzen of regels die vastleggen wie wel en wie niet in die ruimte aanwezig mogen zijn. Gastvrijheid is dus geen publieke zaak en valt onder het voorwaardelijke privaatrecht (toegang op voorwaarden van de gastheer). Er bestaat dan ook geen algemeen recht op gastvrije ontvangst of vestiging. Vreemden mogen vriendschappelijke ontvangst en gastvrij verblijf verwachten, maar zij hebben geen recht om iets te claimen. Voor publieke interactie in de *civil society* is echter altijd een zekere wederkerigheid vereist die nu juist door de macht van de gastheer niet tot stand kan komen. Om die redenen, besluit Karskens, lijkt gastvrijheid geen goed uitgangspunt voor toepassing in het publieke domein.

Een verwante kritiek is dat door nieuwe vormen collectieve ruimtes – de *mass private properties* – zoals warenhuizen, kantorencomplexen en recreatieve domeinen, het onderscheid tussen publiek en privaat zou worden verduisterd. De regels van het private eigendom gaan de publieke ruimte bepalen zodat beperkingen aan toegang kunnen worden gesteld. Eigenaars zouden geoorloofd zijn om welke reden dan ook mensen de toegang te ontzeggen. De selectiviteit van gastvrije domeinen is daarom moeilijk te verenigen met de uitgangspunten van de publieke ruimte. De publieke ruimte is de *locus* van vrije keuze en vrije beweging. Er is geen permissie nodig voor het betreden van welke publieke locatie dan ook. Als toegang afhankelijk wordt van de discretionaire bevoegdheden van eigenaren van semi-publieke locaties, dan zou volgens sommigen *alle* keuzevrijheid teloorgaan (Von Hirsch en Shearing 2000).

Binnen dit perspectief wordt een tamelijk zwart-witanalyse gehanteerd: gastvrijheid zou het privaat-publiekonderscheid vertroebelen. Maar het theoretische onderscheid tussen vrije toegang en afgesloten privé domeinen is in de praktijk dikwijls niet relevant. Het gebruik van de ruimte in kwestie bepaalt of die ruimte al dan niet publiek genoemd kan worden.

De gastheer kan uiteraard bepaalde groepen die de regels van het huis met voeten treden, de toegang ontzeggen. Maar die kwaal zouden we moeten afwegen tegen de kwalen van 'totale bewegingsvrijheid'. In een geïndividualiseerde samenleving bestaat een groot verlangen om in totale vrijheid, dus ongestoord, rond te reizen of je voort te bewegen. De eigen keuzes gelden als soeverein, ongeacht wat anderen daarvan vinden. In de rij je beurt afwachten en afstand houden in het verkeer zijn daaraan dikwijls ondergeschikt. Deze egocentrische houding – door Van der Lans het gedrag van Koning Burger genoemd – kan veel ergernis uitlokken. Belangrijker, binnen dit perspectief van volkomen bewegingsvrijheid is er weinig oog voor het feit dat kwetsbare groepen zich moeilijker kunnen verweren tegen drang, aanmatiging en piraterij. Analooq aan de *laissez faire* economie kan vrije bewegingsruimte opgevat worden als een ongereguleerde ruimte waar de sterkste personen en groepen plaats in beslag kunnen nemen of juist anderen kunnen wegdringen.

Nu wordt binnen het individualistische perspectief van 'alles mogen doen wat niet verboden is' – of beter: 'alles mogen doen wat niet gesanctioneerd wordt' – regulering van wanorde doorgaans bij de overheid gelegd. Publieke interactie wordt gestuurd door formele regels en de bijbehorende (potentiële) machtsuitoefening om regels te handhaven. Burgers hoeven elkaar in principe niet op die regels aan te spreken, dat is de taak van de door de overheid aangestelde ordehandhavers (zie Hamers en Tennekes 2008). De problematiek van overlast, wanorde of vervuiling wordt dus niet in termen van collectieve regulering gesteld. Als overlastproblemen zich blijven opstapelen en niet meer te verdragen zijn, worden ze doorgespeeld aan de overheid. Logischerwijs ontstaat een steeds grotere vraag naar formele regulering en professionele vormen van toezicht en controle (Roché 2002).

Ten slotte zijn mensen binnen dit individualistische perspectief niet betrokken op een 'publiek

goed' zoals het democratische discours van 'open toegang' en 'gelijke deelname' dat graag wil. Sociale interactie is gericht op vrije beweging en behoud van privacy. Ieder beoogt zijn eigen doeleinden op een ongestoorde manier te bereiken. Binnen die logica zouden burgers dan ook geen positieve plichten hebben om elkaar te helpen of te beschermen. In gastvrije locaties ligt dat anders. Je bent een gebruiker van een ruimte die je vreedzaam met elkaar moet delen. Gasten voelen in sterkere mate de positieve verplichting om er op toe te zien dat men elkaar respecteert. Zij worden aangemoedigd het op te nemen voor medegebruikers die te maken hebben met onacceptabel gedrag.⁷

Vrienden versus vreemden

Veel cultuurcritici betogen dat het publieke domein gebukt gaat onder informele, persoonlijke omgangsvormen. Sennett (1978) noemde dat 'destructive Gemeenschap'. Sommigen menen dat burgers zich zouden moeten heroriënteren op het klassieke burgerschapsideaal: zodra zij hun huis verlaten zouden ze een formele rol op zich moeten nemen. In termen van rechtsgeleerde Dorien Pessers: we betreden het publieke domein als een acteur, met een masker op dat de persoon en zijn innerlijk leven verbergt. 'Deze inauthenticiteit is geen kwestie van misleiding of een valse voorstelling van de eigen persoon. Integendeel, de publieke sfeer is het *theatrum mundi*: het theater van de wereld waarin mensen niet als hun hoogstpersoonlijke zelf in het openbaar verschijnen' (Pessers 2003, 44-45).

Volgens filosoof Koen Raes (1997, 82) zouden we een anonieme cultuur moeten zien te bevorderen, 'een cultuur van een vertrouwde want onpersoonlijke ruimte'. De 'tirannie van het persoonlijke', van intieme warmte, onthullingen en authentiek overkomen, zou het onmogelijk maken geritualiseerde omgang in ere te herstellen. Ook Karskens pleit ervoor afstand te houden tijdens publieke omgang. Vreemdheid is zijns inziens geen belemmering, maar juist een voorwaarde voor onderling contact. Openheid voor de ander en vreemd blijven zijn correlatief (Karskens 2007, 224; zie ook Schinkel in dit nummer).

Steeds zou informele omgang het gevaar met zich meebrengen dat vreemden 'met elkaar zouden samenvallen'; verschillen tussen mensen zouden aldus in het gedrang komen (Loffland 1998, 242).

Mijns inziens overtuigt deze argumentatie niet. De redenering is steeds: intimiteit of warme omgang is een kwaal, want dat belast vreemden te veel, en 'dus' zouden we onpersoonlijke en anonieme omgangsvormen moeten huldigen. Inderdaad, intieme omgang kan belastend, zo niet verstikkend zijn, vrijheid in gevaar brengen en vlotte interactie ontregelen. Al te nabij komen druist in tegen wederzijds respect, in de zin van 'ontzien'. Maar dat is nog geen reden om de tegenovergestelde optie – onpersoonlijk handelen – vervolgens aan te prijzen. Al te vaak is onpersoonlijk handelen een belemmering om contact te leggen of kleine conflicten vlot te trekken. Onpersoonlijk spreken kan door gespreksgenoten geïnterpreteerd worden als onverschilligheid of negeren, en bijgevolg achterdocht en weerstand opwekken (Infante 1988).⁸

Nu keert Lofland zich tegen het 'stimulus overload'-argument volgens welke mensen zich op zichzelf zouden terugtrekken en een typische stedelijke attitude van koele onverschilligheid zouden ontwikkelen. Zij brengt ertegenin dat mensen die gedistantieerd overkomen, wel degelijk betrokken kunnen zijn op wat zich op straat voordoet en regelmatig gesprekken aangaan. Het gaat dan om een bepaalde vorm van interactie waarin distantie voorop blijft staan. Lofland kan zich dan ook goed vinden in Goffmans formule van *civil inattention*: we doen alsof we niet naar elkaar kijken of elkaar niet horen (Goffman 1963; 1971). Die formule lijkt te suggereren dat mensen elkaar negeren, maar dat doen ze niet op basis van behoefte, maar op basis van rituele aandacht en beleefdheid. *Civil inattention* maakt *copresence* mogelijk zonder je te vermengen (Lofland 1998, 29 e.v.). Op die manier wordt een directe en actieve betrokkenheid op andermans zaken voorkomen.

Deze nuancering ten spijt is Goffmans formule toch moeilijk anders te interpreteren als het 'afwikkelen van voor mij ongelegen komende ervaringen'. Dat is van groot belang om in transitzones beschaafde omgang te verzekeren en daarbij zelf overeind te blijven. Maar *civil inattention* is bepaald niet de kwintessens van stedelijke omgangsvormen zoals vaak gesuggereerd wordt. Dat is eerder: op informele en ontspannen wijze gesprekken kunnen aanknopen met vreemden en andersdenkenden. Dat veronderstelt het vermogen om emotionele afstand op ge-

paste momenten te laten varen en tegelijk rekening te houden met andermans gevoelens.

Goffman heeft weinig oog voor conviviale omgang en gastvrije gebruiksregels in semi-publieke domeinen. Ten onrechte veronderstelt hij dat sociale interactie in cafés en andere conviviale plaatsen in het teken staat van impressiemanagement (Laurier en Pilo 2006).⁹ Al zitten mensen als toeschouwers in een café, zij zijn toch 'samen' als gebruikers van een ruimte. Er is een zekere wederzijdse controle. Bovendien stellen cafébezoekers het gezelschap van anderen doorgaans op prijs, ook onbekenden en nieuwkomers. Problemen die zich binnen gastvrije ruimtes kunnen voordoen, zoals persoonlijke bedreiging of een man die in elkaar zakt, worden eerder als gedeelde problemen ervaren, ook al zullen er verschillen zijn hoe die problemen moeten worden aangepakt. Het gaat dus niet om het zelfgecentreerde management van impressies, noch om zelfexpressie, laat staan het 'openbaren' van intieme ervaringen. Eerder gaat het om informele *light touch*-ontmoetingen waarin verschillen tussen mensen intact worden gelaten (Laurier en Pilo 2006).

7. Besluit

Naarmate de moderne grote stad meer ruimte geeft aan private eigendom en beheer is het sociale stadsleven meer en meer verschoven naar het insulaire landschap van private en (semi-)publieke ruimtes. De openbare ruimte van de stad kan dus niet meer als een coherente grote ontmoetingsplaats worden geconcipieerd, zoals in sommige politiek-filosofische en stadssociologische stromingen lange tijd is bepleit. De kunst is, zoals Hajer en Reijndorp betogen, om binnen die nieuwe archipelstructuur ruimtes minder steriel te maken en interessante vormen van publiek leven te scheppen. Binnen enclaves zouden 'plaatsen' kunnen worden ontwikkeld waarvoor een grote verscheidenheid van groepen belangstelling heeft. Het insulaire landschap van privaat beheerde ruimtes zou wel degelijk kunnen aansluiten op het gevoel van stedelijkheid en het daarbij behorende verlangen van perspectiefwisseling.

Binnen een archipelstructuur kan gastvrijheid gemakkelijker als een sociaal regulerend principe worden geïntroduceerd. Gastvrijheid duidt op het samen delen van een begrensde ruimte. Men is op elkaar aangewezen en men krijgt de kans nabij te komen en contact te leggen. Gasten voelen een po-

sitieve verplichting elkaar respectvol te bejegenen. Gastvrije ruimtes bieden bezoekers een vertrouwde en beschermde omgeving waardoor zij zich prettiger voelen en geprikkeld worden om de omgeving te verkennen. Mogelijk gaan zij in die settings niet op de loop voor wanordelijke incidenten of deviant gedragingen.

Gastvrije sociale regulering kan op verschillende manieren in de publieke ruimte worden benut. Ten eerste door het aanbrengen van symbolische afbakeningen als toegangspoorten en omheiningen. Poorten symboliseren een beschermende instantie, geven een geruststellend effect en vormen een rem op egocentrisch handelen. Het scheppen van ‘maximale toegang’ die louter appelleert aan individueel gemak, kan aldus worden voorkomen. Ten tweede kan de convivialiteit binnen het stedelijke leven worden vergroot.

Gastvrije ontmoetingsruimtes bieden een beschermde omgeving met een min of meer informele sociale omgang. Samen op ontspannen wijze gebruikmaken van een ruimte fungeert als ‘leveler’ waardoor ook nieuwkomers zich eerder welkom en thuis kunnen voelen. Ten derde zou een persoonlijke gastvrijheid bevorderd kunnen worden, waarbij sommige personen ongevraagd de rol van gastheer op zich nemen en kleine conflicten vlot trekken door een bepaalde definitie van de situatie aan anderen ‘op te leggen’.

Ten slotte zijn enkele kritieken op gastvrijheid de revue gepasseerd. Ten eerste zou gastvrijheid selectief zijn en bepaalde groepen uitsluiten. Ten tweede zou gastvrije omgang te belastend zijn omdat het mensen nabijer brengt: vreemden worden tot vrienden gemaakt. Velen houden dan ook vast aan de uitgangspunten van ‘maximale vrije bewegingsruimte’

en ‘onpersoonlijke omgang’ (met behoud van privacy). Hoewel die kritieken deels steekhoudend zijn, is betoogd dat de uitgangspunten waarop ze berusten, aanvechtbaar zijn. Afstandelijk en onpersoonlijk gedrag – hoewel onontkoombaar in vooral stedelijke transitzones – is bepaald niet de koninklijke weg om wellevendheid te waarborgen. Onpersoonlijke manieren van optreden kunnen worden uitgelegd als negeren of onverschilligheid. Om kleine ruzies te beslechten of ergerlijke situaties te verhelpen zijn tekenen van geloofwaardigheid en oprechtheid vereist, en moet dus juist iets van de ‘innerlijke mens’ worden onthuld. Om die redenen schieten ook formele fatsoensregels tekort: er gaat geen initiatief en persoonlijk appèl vanuit.

Ook bij het uitgangspunt van maximale bewegingsvrijheid kunnen veel vraagtekens worden geplaatst. Het principe van ‘open en vrije toegang voor allen’ impliceert een ‘laissez faire’ en daarmee ‘het recht van de sterkste’. De vraag is dan ook of dat concept wel zo geschikt is om regulering van sociale interactie in publieke ruimtes te bevorderen. Veeleer lijkt het besef dat je (semi-)publieke plaatsen betreedt met eigen regels passender: je bent tijdelijk ‘gast’. Gastvrijheid bestaat niet uit het geven van ruimte om wat dan ook te doen, maar uit het ‘vreedzaam delen van een ruimte’. Die vorm van rekening houden met anderen lijkt in veel opzichten te verkiezen boven ‘vrije keuze’ of ‘uitoefening van rechten’. De herontwikkeling van het stedelijke publieke domein zou dan ook niet steeds moeten inspelen op ‘zelf uitmaken hoe je je gedraagt’. Autarkie moderne stijl – de straat benutten om private verlangens te bevredigen – is dodelijk voor publieke omgangsvormen. Die autarkie hoort meer bij de marktlogica: ‘ik betaal en ik doe wat ik wil’.

Noten

1 Zie ook Lofland: ‘The less we are exposed to the rough and tumble of the public realm diversity, the less frequently we encounter its “hard edge”, the more we are likely to be upset when exposure does occur and the greater the probability that we will avoid the public realm if we can.’ (1998, 248) Gelijksortige argumentaties vinden we in Blokland (2009) en Van den Berg (2001).

2 Zowel private beveiliging, mass private properties als afgesloten wooncomplexen zijn in Nederland minder bepalend voor het stadsbeeld dan in de Verenigde Staten (zie Van Steden 2007 en Hamers en Tennekes 2008).

3 Uit onderzoek naar de impact van incivilities blijkt dat wanordelijk of overlastgevend gedrag als een inbreuk op rede-

lijke verwachting van coöperatieve activiteit en voorspelbare orde in publieke locaties wordt ervaren. Zelfs het niet naleven van fatsoensregels zoals voordringen of afbekken kan als alarmerend signaal fungeren (voor een overzicht zie Van Stokkom 2008).

4 Lofland (1998) neigt ertoe ‘third places’ te omschrijven als parochiale, gemeenschapsgerichte ruimtes (of ‘counter-locales’). Ten onrechte omdat ook op die plaatsen het verkeer tussen vreemden wordt gereguleerd.

5 Informalisering duidt niet op het vrij spel geven van emoties (Wouters 2008). Het stelt juist hogere eisen aan de emotieregulering: een hoger zelfbewustzijn, grotere zelfbeheersing, meer zorg voor wat situaties behoeven, rekening

houden met anderen, et cetera. Tijdens feitelijke informele interacties switchen de gesprekspartners regelmatig tussen het spontaan uiten van emoties en meer gedistantieerde houdingen (Van Stokkom 1995).

6 Uit studies naar straatetiquette is bekend dat je iets van jezelf moet tonen, een oprechte en overtuigende houding, wil je anderen geloofwaardig aanspreken.

7 Van oudsher hebben politieke filosofen ook positieve verplichtingen toegeschreven aan de uitoefening van burgerschap en omgang tussen burgers in een politieke gemeenschap. Ongeacht haar functionele rol om conflicten te minimaliseren en vrede te bewaren, is 'civility' gebaseerd op een aantal positieve plichten zoals ervoor zorg dragen dat anderen gerespecteerd worden en binnen de gemeenschappelijke orde worden betrokken. Dat vraagt dus om meer dan de negatieve

verplichting mensen alleen met rust laten. Voor een overzicht zie Boyd 2006. De vraag is uiteraard of dit perspectief binnen een moderne metropool nog wel levensvatbaar is.

8 Ook anonimiteit kan in het stadsleven als een beperkende factor worden opgevat (naast een factor die van controle vrijwaart). Om herkenningstekens op het spoor te komen moeten we afgaan op een aantal fysieke signalen waarvan we een 'normaliteit' moeten aflezen, en op algemene stereotyper categorisering om vreemden sociaal te kunnen plaatsen. Dat brengt veel onzekerheden met zich mee (Blokland 2009, 246).

9 Sociale interactie staat niet altijd in het teken van individuele reflectieve regie; ook emotionele energie en stuwkracht spelen een rol (voor een meer 'volwassen' benadering van sociale interactie, zie Collins 2004).

Literatuur

- Bannister, J. e.a., 2006, 'Respectable or Respectful? (In)civility and the City'. *Urban Studies*, 43: 919-937.
- Bell, D., 2007, 'The hospitable city: social relations in commercial places'. *Progress in Human Geography*, 31(1): 7-22.
- Berg, P. van den, 2002, 'Omwillen van de weerbaarheid. Geedoogbeleid voor de multiculturele samenleving'. In: G. van Oenen (red.), *Ongeregelde orde. Gedogen en de omgang met wilde praktijken*, Amsterdam: Boom, 64-98.
- Blokland, T., 2009, *Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Blokland-Potters, T.V., 2006, *Het sociale weefsel van de stad. Cohesie, netwerken en korte contacten*. Rede aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Bottoms, A.E., 2006, 'Incivilities, Offence and Social Order in Residential Communities'. In: A. Simester en A. Von Hirsch (red.) 2006, *Incivilities. Regulating Offensive Behaviour*, Oxford: Hart Publishing, 239-280.
- Boyd, R., 2006, 'The Value of Civility?'. *Urban Studies*, 43: 863-878.
- Bransen, J. 2009, *Beschaving zonder fatsoen*. Nog te verschijnen in *Filosofie en Praktijk*.
- Collins, R. 2004, *Interaction chain rituals*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- De Cauter, L., 2005, *De capulaire beschaving. Over de stad in het tijdperk van de angst*. Rotterdam: NAi Uitgevers.
- Dixon, J. e.a., 2006, 'Locating Impropriety: Street Drinking, Moral Order, and the Ideological Dilemma of Public Space'. *Political Psychology*, 27: 187-206.
- Germann Molz, J. en S. Gibson, 2007, 'Introduction: Mobilizing and Mooring Hospitality'. In: J. German Molz en S. Gibson (red.), *Mobilizing hospitality: the ethics of social relations in a mobile world*, Aldershot: Ashgate, 1-25.
- Goffman, E., 1963, *Behavior in Public Places*. New York: Free Press.
- Goffman, E., 1971, *Relations in Public*. New York: Basic Books.
- Hajer, M. en A. Reijndorp, 2001, *Op zoek naar nieuw publiek domein; analyse en strategie*. Rotterdam: NAi Uitgevers.
- Hamers, D. en J. Tennekes, 2008, 'Voor een beperkt publiek. De effecten van besloten wooncomplexen op het publieke domein in Nederland'. *Krisis*, 2: 18-37.
- Harcourt, B.E., 2001, *Illusion of Order: The False Promise of Broken Windows Policing*. Harvard: Harvard University Press.
- Infante, D.A., 1988, *Arguing Constructively*. Prospect Heights IL: Waveland Press.
- Innes, M., 2004, 'Signal crimes and signal disorders: notes on deviance as communicative action'. *British Journal of Sociology*, 55: 335-55.
- Karskens, M., 2007, 'Staatsvijanden of nieuwe collega's? Hoe natiestaten en de open samenleving migranten waarden'. In: E. Brugmans e.a. (red.), *Mythen en misverstanden over migratie*, Nijmegen: Valkhof Pers, 205-236.
- Lans, J. van der, 2005, *Koning Burger. Nederland als zelfbedieningszaak*. Amsterdam: Augustus.
- Leer, M. van en A. Komter, 1997, 'Gastvrijheid of de kunst van het ontvangen'. In: A. Komter (red.), *Het geschenk. Over de verschillende betekenissen van geven*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 236-250.
- Lashley, C. en A. Morrison (red.), 2000, *In Search of Hospitality: Theoretical Perspectives and Debates*. Oxford: Butterworth Heinemann.
- Laurier, E. en C. Pilo, 2006, 'Cold shoulders and napkins handed: gestures of responsibility'. *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS 31: 193-207.
- Lofland, L., 1998, *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory*. New York: De Gruyter.
- Mitchell, D., 1995, 'The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy'. *Annals of the Association of American Geographers*, 85: 108-133.
- Oldenburg, R., 1989, *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day*. New York: Paragon House.
- Pessers, D., 2003, *Big Mother. Over de personalisering van de publieke sfeer*. Den Haag: Boom Juridische uitgeverij.
- Phillips, T. en Ph. Smith, 2006, 'Rethinking Urban Incivility Research: Strangers, Bodies and Circulations'. *Urban Studies*, 43: 879-901.
- Pitt Rivers, J., 1968, 'The stranger, the guest and the hostile host. Introduction to the study of the laws of hospitality'. In:

- J.G. Peristiany (red.), *Contributions to Mediterranean Sociology*, Den Haag: Mouton, 13-30.
- Raes, K., 1997, *Het moeilijke ontmoeten. Verhalen van alledaagse zedelijkheid*. Brussel: Vubpress.
- RMO, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2004, *Sociale veiligheid organiseren. Naar herkenbaarheid in de publieke ruimte*. Den Haag: RMO advies 31.
- Roché, S., 2002, *Tolérance Zéro? Incivilités et insécurité*. Parijs: Odile Jacob.
- Ross, C.E. e.a., 2001, 'Powerlessness and the Amplification of Threat: Neighborhood Disadvantage, Disorder, and Mistrust'. *American Sociological Review*, 66: 568-591.
- Selwyn, T., 2000, 'An anthropology of hospitality'. In: C. Lashley en A. Morrison (red.), *In Search of Hospitality: Theoretical Perspectives and Debates*, Oxford: Butterworth-Heinemann, 18-37.
- Sennett, R., 1978, *The Fall of Public Man: On the social psychology of capitalism*. New York: Vintage.
- Sennett, R., 1990, *The conscience of the eye: the design and social life of cities*. Londen: Faber & Faber.
- Sennett, R., 1996, *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*. Londen: Faber & Faber.
- Sheringham, C. en Ph. Daruwalla, 2007, 'Transgressing Hospitality: Polarities and Disordered Relationships?'. In: C. Lashley e.a. (red.), *Hospitality: a social lens*, Amsterdam/Oxford: Elsevier, 33-46.
- Steden, R. van, 2007, *Privatizing policing: describing and explaining the growth of private security*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Stokkom, B. van, 1995, 'De jazz van de moderne ervaring: over cultuurvernieuwing, plezier en belevingswaarde'. *Beleid en Maatschappij*, 22: 330-341.
- Stokkom, B. van, 2004, 'Ben ik te min? Ergernis, lichtgeraaktheid en maatschappelijke verzuivering'. In: M. Pijnenburg en C. Leget (red.), *Agressie in het ziekenhuis; ethische aspecten van ondervinden, reageren en voorkomen*, Budel: Damon, 70-89.
- Stokkom, B. van, 2005, 'Zero tolerance in de praktijk. Handhaving van de "kleine norm" door politie of boa's?'. *Justitiële verkenningen*, 31 (6): 44-59.
- Stokkom, B. van, 2008, *Symbolen van orde en wanorde. 'Broken windows policing' en de bestrijding van overlast en buurtverval*. Den Haag: Elsevier, serie Politie en Wetenschap.
- Terpstra, J., 2007, 'Nieuwe toezichthouders in de publieke ruimte: geruuststelling, fragmentering, vermarkting'. In: P. Ponsaers en L. Gunther Moor (red.), *Reassurance Policing: Concepten en Receptie*, Brussel: Politeia, 129-152.
- Terpstra, J., 2008, 'Regulering van de publieke ruimte in Nederland'. In: P. Ponsaers en E. Devroe (red.), *Publieke Ruimte*, Brussel: Politeia (Cahiers Integrale Veiligheid nr. 4), 113-137.
- Von Hirsch, A. en Cl. Shearing, 2000, 'Exclusion from Public Space'. In: A. Von Hirsch e.a. (red.), *Ethical and Social Perspectives on Situational Crime Prevention*, Oxford: Hart, 77-96.
- Wouters, C., 2008, *Informalisering. Manieren en emoties sinds 1890*. Amsterdam: Bert Bakker.

Extremisme en populisme als taai ongerief in politiek en samenleving

Onder redactie van **Duco Bannink**

Henk Becker is emeritus-hoogleraar Sociologie en Methodologie van het sociaal onderzoek aan de Universiteit Utrecht.

Correspondentiegegevens:

Prof. dr. H.A. Becker

Woestduinlaan 65

3941 XC Doorn

h.becker@hetnet.nl

Andries Hoogerwerf, 2008, *De donkere onderstroom, extreem gedrag in politiek en samenleving*. Budel: Damon.

Anton C. Zijdeveld, 2009, *Populisme als politiek drijfzand*. Amsterdam: Cossee.

Met zijn boek over extreem gedrag voegt Andries Hoogerwerf een achtste deel toe aan een reeks, waarin hij een omvangrijke maatschappijanalyse pleegt. In dit boek tracht hij een begin van een antwoord te geven op vier vragen. Welke vormen van extreem gedrag doen zich tegenwoordig op enkele gebieden van de Nederlandse samenleving voor? Uit welke persoonlijke, culturele en structurele factoren valt dit extreme gedrag te verklaren? Hoe kan men dit gedrag beoordelen? Hoe kan een minder extreem en meer humaan gedrag worden bevorderd? Uitgaande van deze vier vragen bespreekt hij vijf gebieden. Ten eerste onverdraagzaamheid in de multiculturele samenleving. Ten tweede het niet optimaal functioneren van de politieke democratie. Ten derde de ongeremde vormen van kapitalisme in de economie. Ten vierde discriminerende ongelijkheid in de verdeling van inkomens en andere goederen. Ten vijfde geweld als uiterste middel in de binnenlandse en internationale samenleving.

Hoogerwerf geeft een gedetailleerd en overtuigend antwoord op de vraag, welke vormen van extreem gedrag zich thans in onze Nederlandse samenleving manifesteren. Zo bespreekt hij de fasen van onverdraagzaamheid. Hij schetst het demo-

cratisch tekort. De opstand van de managers en de opkomst van klokkenluiders passeren de revue. De voornaamste vormen van geweld komen in beeld.

Op de vraag naar verklarende factoren krijgt de lezer een boeiend, goed onderbouwd doch onvolledig antwoord. Jammer, want hier liggen mogelijkheden, die hij had kunnen benutten. Welke mogelijkheden zijn onbenut gebleven? Denk bijvoorbeeld aan de plotselinge explosie van extreem gedrag van de linkse oproerkraaiers op het universitair erf in de late jaren zestig en het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw in onder andere Nederland. Destijds hebben de aangevallen gevestigde wetenschappers qua diagnose en therapie in hoofdlijnen rechtmatig, doelmatig en doeltreffend gereageerd. De 'Culturele Revolutie' van destijds is als 'neo-romantiek' ontmaskerd. Er is eerst met 'repressieve tolerantie' gereageerd. De gevestigde wetenschappers hebben vervolgens voldoende tijd genomen om een nieuwe vorm van wetenschappelijk en universitair functioneren op te bouwen. Er is ingespeeld op de onvermijdelijke Amerikanisering van de Europese wetenschappen en universiteiten, omdat het traditionele Europese systeem te veel verspilling toeliet. Er is een systeem van externe kwaliteitsbeoordeling,

‘ranking’ en systematische benutting van stille reserves gerealiseerd. Op een wijze, die vergelijkbaar is met de reactie van de wetenschappelijke elites op de aanvallen van de radicale studenten en stafleden op de universiteiten, zullen samenlevingen als de onze moeten reageren op de oprukkende extremisering. Hoogerwerf bepleit humanisering en een nieuw evenwicht tussen idealisme en realisme. Welke vooralsnog verborgen hulpbronnen wachten op inschakeling en welke beleidsinstrumenten kunnen de leefbaarheid van de samenleving verbeteren? Wat de verborgen hulpbronnen betreft, is de ‘polaire potentiëring’ te noemen, dus het toenemen van de mogelijkheden ten goede maar ook ten kwade. Als een voorbeeld van een stille reserve kunnen de hoogleraren en verdere wetenschappers worden genoemd, die thans nog op hun 65^e zonder meer uit het wetenschappelijk bestel worden weggestuurd. Systematische stimulering en facilitering van het doorwerken van deze kenniswerkers kan onze samenleving helpen om een betere kennismaatschappij te worden en daardoor het nationaal inkomen te doen groeien. Ten aanzien van de beleidsinstrumenten zou systematisch gekeken moeten worden naar oplossingen, die in het verleden goed hebben gewerkt. Denk aan Keynes, die in 1919 in *The economic consequences of the peace* een voorbeeldige diagnose heeft gesteld, daaraan in een aanhangsel een blauwdruk voor een oplossing toevoegend, die veel weg heeft van het latere Marshall Plan, dat volgde op de Tweede Wereldoorlog.

Anton Zijderveld heeft een essay gepubliceerd, waarin hij het populisme op de korrel neemt. Hij neemt een oud gezegde tot vertrekpunt: ‘de stem van het volk is de stem van God’. Daar voegt hij een eveneens oude wijsheid aan toe: ‘de onrust van het gewone volk grenst altijd aan waanzin’. Populisten bepleiten in de regel een vorm van directe democratie. Wie de geschiedenis van ‘one man, one vote’ bekijkt, begrijpt de eeuwige verleidelijkheid van dit ideaal, maar herinnert zich ook tal van fatale stomiteiten, die op basis van dit ideaal zijn uitgehaald. Indirecte democratie vertoont ook beperkingen, doch in grote lijnen functioneert zij rechtvaardiger, doelmatiger en doeltreffender dan haar populistische tegenhanger.

Het essay van Zijderveld biedt een boeiende uiteenzetting over ‘de bekende spierballentaal van de

oneliners die het in de media altijd erg goed doen’. Hij concludeert, dat populistische bewegingen en politici wel degelijk vastgeroeste toestanden in de landelijke en gemeentelijke politiek kunnen loswoelen, wat uiteraard een belangrijke functie is. Maar ze kunnen doorgaans heel moeilijk de boel intern bij elkaar houden als ze een partij gaan vormen en aan de parlementaire democratie gaan deelnemen.

De diagnose, die Zijderveld stelt, heeft overtuigingskracht. Bij voorbeeld de passage: ‘Natuurlijk hebben de oorspronkelijke, blanke bewoners van de vroegere “volksbuurten” het volste recht om boos en zelfs angstig te zijn over het veranderen van hun biotoop door de instroom van groepen die vooral in de eerste generatie geen kennis hebben van, laat staan respect voor de cultuur, de taal en de leefwijzen van deze oorspronkelijke bewoners. Deze gegronde onvrede is lange tijd – te lange tijd – veronachtzaamd door de heersende politici in de gemeentehuizen en op het Binnenhof.’ Pim Fortuyn was niet de eerste die heeft gewaarschuwd.

Volgens Zijderveld hebben we behoefte aan ‘politiek van het zwijgend handelen’. Er wordt volgens hem in onze huidige samenleving te veel emotioneel gekletst, er is te weinig onderling diplomatiek, dat wil zeggen nuchter en rationeel verkeer’. Zijderveld propageert het concentreren op onderwijs, educatie en opvoeding. Verder het creëren van weldenkende elites binnen de verschillende sectoren van de maatschappij.

Beide auteurs dagen hun lezers impliciet uit om het geboden betoog op eigen kracht aan te vullen. Ook het boek van Hoogerwerf is immers een essay. Bij een essay is meestal sprake van een open einde. De lezer dient de geboden informatie tot zich te laten doordringen en deze informatie vervolgens zelf aan te vullen. Daarna dient de lezer een ‘subvocale dialoog’ met de auteur aan te gaan. Wat ontbreekt aan het gepresenteerde beeld? Welke achterliggende ontwikkelingen vereisen de aandacht? Welke oplossingen zijn onderbelicht gebleven?

Wat zou een dergelijke ‘subvocale dialoog’ in dit geval kunnen inhouden? Het gaat om extreem geweld, maar ook om extreem eenzijdige politieke protesten. Daarbij is het van doorslaggevend belang om te beginnen met de harde kern van dwarsliggers te identificeren en vervolgens de omringende zachte lagen van meelopers goed in beeld te krijgen. Daarna is het noodzakelijk om de meelopers inten-

sief, zo lang als nodig en zo afgestemd mogelijk met steekhoudende argumenten te bestoken. Ten slotte moet de harde kern worden aangepakt, zeker als deze de wet overtreedt. Hierbij komt de rechterlijke macht in beeld.

Hoe kom je hier aan steekhoudende argumenten? Ontwerp oplossingen, die de kern van de onvrede aanpakken. Denk aan het maatschappelijk debat over de AOW-leeftijd en de pensioenleeftijd. Verhoog je de leeftijdsgrens tot 67, dan gaan werkgemers de dwarsliggers onder hun werknemers met vervroegd pensioen sturen. De vakbeweging in ons land kan eindeloos actie gaan voeren, tot verbazing van landen, waarin de verhoging tot 67 geruisloos heeft plaatsgevonden. Laat je de leeftijdsgrens 65, dan moeten jongere generaties onredelijk veel voor oudere generaties betalen. Een betere oplossing is het flexibel maken van de AOW-leeftijd en de pensioenleeftijd. Dit is het opsporen van stille reserves. Dus van hulpbronnen, die tot nu toe onbenut zijn gebleven. Wie tot nu toe stil is gebleven, maar best zou willen doorwerken, wordt gestimuleerd en beloond. Het inzetten van de stille reserves kan bijdragen aan het verminderen of wegnemen van de legitieme oorzaken van de protesten. Bij het gedachtegoed van Keynes was dat het inzetten van verborgen hulp-

bronnen, die de overheid kan aanboren. De overheid kan bijvoorbeeld schulden maken en op basis van de aldus gegenereerde middelen de knelpunten wegnemen of minder pijnlijk maken. Ter bestrijding van de huidige economische crisis zien wij de overheden in ons land en elders dan ook hoopvol naar dit instrument grijpen.

Bij dit alles moet ervoor gezorgd worden, dat de sociale doelsystemen van het beleid voldoende worden onderzocht voordat beleidsmaatregelen worden gelanceerd. Vervolgens moeten beleidsmaatregelen voorafgaand van hun effectuering op hun te verwachten effecten en neveneffecten worden afgetaast. Ten slotte dient met behulp van beleidsexperimenten en empirische begeleiding van de ingrepen ervoor worden gezorgd, dat waar nodig op tijd kan worden bijgestuurd.

Wie de boeken van Hoogerwerf en Zijdeveld vanuit deze perspectieven bestudeert en aanvult, kan zijn maatschappijbeeld zinvol nuanceren en waar nodig bijstellen. Docenten in onderwijsinstellingen, leden van sociale netwerken van burgers (van Rotary tot Probus), politici en journalisten doen er goed aan beide boeken op hun nachtkastje te leggen en op rustige uren intensief te bestuderen.

Gastcolumn

Openbare ruimte in New York

Manuel Aalbers

Manuel Aalbers is als onderzoeker verbonden aan het Amsterdam institute for Metropolitan and International Development Studies (AMIDSt) van de Universiteit van Amsterdam. Van de afgelopen drie jaar verbleef hij er twee in New York.

Correspondentiegegevens:

Dr. M.B. Aalbers
Universiteit van Amsterdam
Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen
Afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies
Nieuwe Prinsengracht 130
1018 VZ Amsterdam
m.b.aalbers@uva.nl

De openbare ruimte in New York heeft, net als in andere steden, vele gezichten. Aan de ene kant zijn er sterk gecontroleerde en gesaniteerde plaatsen als Times Square en Rockefeller Center en aan de andere kant zijn er sterk gemarginaliseerde en verwaarloosde plaatsen in wijken als Brownsville (Brooklyn) en Tremont (Bronx), maar er zit ook heel veel tussenin. Wat mij het meeste opvalt, is dat er op veel plaatsen niets mag en alles met een handvol vergunningen moet worden geregeld, terwijl op andere plaatsen alles mogelijk lijkt. Wie in Downtown of Midtown Manhattan een feestje in de openbare ruimte wil organiseren, weet dat je daar eigenlijk een professionele organisatie met minimaal één jurist voor nodig hebt. Het is niet zo erg als in bijvoorbeeld New Orleans waar alle kosten van een evenement worden doorberekend aan de organisatie (vooral de politie-inzet kan zowel letterlijk als figuurlijk flink in de papieren gaan lopen), maar ook in New York moet alles van tevoren geregeld zijn en spontaniteit en flexibiliteit worden zoveel mogelijk beperkt. De genoodzaakte professionalisering van activiteiten in de openbare ruimte werkt commercialisering in de hand. Deze professionalisering en commercialise-

ring zijn in New York veel verder doorgeschoten dan in Nederlandse steden.

Maar aan de andere kant kan er ook heel erg veel in New York. De stad voelt geregeld minder westers aan dan bijvoorbeeld Boston of Londen, maar ook Amsterdam of Kopenhagen. Zodra je de rijkere en wittere wijken uitgaat, wordt er van alles verkocht op straat en soms ook georganiseerd. Ik ga nu even in stereotypen praten, want dat mag – in tegenstelling tot een wetenschappelijk artikel – in een lang uitgevallen column wél. In Zwarte wijken wordt er zodra de temperatuur boven de twintig graden Celsius komt, overal op straat en in parken gebarbecued, straten worden afgezet voor *block parties* (soms met en soms zonder vergunning) en tuin- en woonkamermeubels verschijnen op menig stoep, net als in geromantiseerde beelden van de Jordaan toen het nog een volksbuurt was. In Latino en Oost-Aziatische wijken vind je behalve *block parties* ook heel veel etensstalletjes op straat. Er worden flesjes water uit een koeler verkocht, maïskolven uit een winkelwagentje, illegale cd's en dvd's vanaf een opklaptafeltje en vlees vanaf mobiele grills. Die laatste zie je in de zakenwijken van Manhattan ook veel, maar in de migrantenwijken hebben de meeste straatverkopers

geen vergunning en worden ze oogluikend toegestaan. Ook vind je overal in de stad de New Yorkse variant op de *garage sales*: namelijk *stoop sales* of *sidewalk sales*. In sommige buurten lijkt het elke dag wel Koninginnedag; en dan niet zoals in de Nederlandse binnensteden, maar zoals in menig Nederlands stadswijk buiten het centrum: vol met leven en geatomiseerde, kleinschalige commercie.

De invloed van de politie op de openbare ruimte is een gevoelig punt in New York. Arm en rijk, wit en zwart, klagen graag over wat oud-burgemeester Guliani de stad heeft aangedaan. De meeste New Yorkers verafschuwen een plek als Times Square die volledig is gecommmercialiseerd en altijd vol met politiemannen en -vrouwen. Aan de andere kant van het spectrum wordt ook de openbare ruimte in sommige probleemwijken sterk gecontroleerd en stuurt de politie groepjes graag uiteen. In dat opzicht lijken de meest gecommmercialiseerde plekken erg op de minst gecommmercialiseerde plekken. In het grootste deel van de stad valt het echter wel mee. Zo heeft New York bijvoorbeeld slechts een fractie van het aantal beveiligingscamera's in Londen.

Met de inrichting van de openbare ruimte in New York is iets geks aan de hand. Je bent op het eerste gezicht geneigd te denken dat er veel geld wordt besteed aan de inrichting van centrale openbare ruimtes als Rockefeller Center en weinig aan die in de achterstandswijken, maar dat is slechts ten dele waar. In de armere wijken wordt inderdaad vaak weinig geld uitgegeven aan de openbare ruimte (ook al zijn er meer dan een handvol uitzonderingen), maar in de rijkere wijken ligt de openbare ruimte er opvallend vaak ook verloederd, slecht ingericht of provisorisch ingericht bij. Dit is bijvoorbeeld duidelijk bij sommige nieuwe voetgangersgebieden in Manhattan. Burgemeester Bloomberg en wethouder Sadik-Khan sluiten achter elkaar stukken weg af om daar voetgangersstraten van te maken. Het lijkt erop dat Sadik-Khan zich daarbij heeft laten inspireren door twee belangrijke namen uit de New Yorkse twintigste eeuw: Robert Moses, over wie de schitterende

biografie *The Power Broker* is geschreven, en Jane Jacobs, in Nederland vooral bekend van haar boek *The Death and Life of Great American Cities*. Sadik-Khan combineert de ideeën van Jacobs (kleinschaligheid, functiemenging, ruimte voor voetgangers en fietsers) met de aanpak van Moses (top-down, snel actie ondernemen, eerst uitvoeren en dan pas aan de gemeenteraad voorleggen). Dit betekent dat ze twee weken nadat ze had aangekondigd Times Square deels te willen afsluiten voor verkeer, dit ook deed. Op een weekendnacht werden kruisingen afgezet en voorzien van pylonen, de volgende dag volgden tafeltjes en stoeltjes en het nieuwe autovrije plein was een feit. Iedereen kan er zitten en je hoeft niet, zoals steeds vaker in veel landen, te consumeren om er te mogen verblijven. De voorsorteervakken en tussenbermen zijn er nog gewoon en een paar meter verderop raast het verkeer als vanouds langs. De openbare ruimte is er bij nader inzien niet zo gecommmercialiseerd en gesaniteerd als gedacht.

Dit lijkt een trendbreuk met het oudere beleid ten aanzien van de openbare ruimte, maar de nieuwe autovrije ruimten voelen net als veel openbare ruimte elders in de stad nog steeds als *space left over after driving and parking*. Ook al is New York geen autostad zoals Los Angeles, de inrichting van *non-car spaces* is er lang een ondergeschoven kindje geweest. En dat is helemaal niet zo erg: waar behoefte is aan gebruik van ruimte wordt vaak ook wel ruimte gevonden, of dat nou voor de verkoop van maïskolven of dvd's is of voor terrasjes en buurtbarbecues. Ik erger me in New York graag aan politieagenten of ingehuurde veiligheidsmensen die elk feestje snel in de kiem smoren, maar ik geniet in New York als ik een tweehandsboekenverkoper op straat zie zitten met zijn schaakbord waar hij eerst een potje speelt met een student, dan met een dakloze en dan weer met een zakenman in driedelig pak. Achter hem razen vijf banen autoverkeer, maar niemand die zich daaraan stoort. Soms voldoet een simpele stoep prima in de behoefte aan openbaarheid.

Abstracts

Ronald van Steden and Maddy Roelofs
Guardians of a hygienic city. Security officers
and city supervisors in public urban space

Over recent years, we have seen a steady increase in the number of security officers and city supervisors in Dutch urban areas. However, despite the mounting presence and visibility of these auxiliary patrols, little is known about how citizens perceive and value them. A questionnaire held among a sample of 761 residents of Amsterdam shows that citizens have mixed opinions. Many people are accepting or neutral about the occurrence of security officers and city supervisors in urban space, but at the same time lack a clear idea of their quality and professionalism. This somewhat ignorant and laconic attitude raises the question whether people underestimate the potential consequences of omnipresent quasi-police. It is argued that more repressive approaches may generate substantial conflicts with the general public. Furthermore, safety and security may become 'consumer goods' in the sense that people are quite happy to leave their responsibilities to paid policing professionals – a position which promotes the rise of a 'culture of control'.

Maarten Hajer, Maarten Poorter, Arnold
Reijndorp and Mara Schoots
Public space as 'symbolic order':
wild fires on New Year's eve in The Hague

This article examines conflicts in public space in terms of the underlying 'symbolic order'. Using the case of the wild fires on New Year's eve in the city of The Hague it explores the role of the local government in managing the latest manifestation of this 'tradition' of fires in the neighbourhoods. The analysis illuminates a framing in terms of 'old' and 'new' fires in which the earlier fires were well understood as relating to a neighbourhood culture and the new fires, attributed to young migrant youths, are not. It is pointed out that there is a wide variety of attributions that now inform the response of local government. As an alternative it is suggested to invest in understanding the symbolics of fire setting and appreciate the fact that the 'parochial' sphere that was characteristic for neighbourhoods some decades ago, can no longer be assumed. It is suggested that the fact that different actors hold distinct frames is crucial for understanding the conflict.

Talja Blokland**The relevance of public familiarity in public space**

To live in a safe neighbourhood is to live in a neighbourhood where one knows what to expect and can navigate the public space. This article argues that issues of public safety in urban disadvantaged neighbourhoods are often understood as depending on crime and social control; this article argues that it may well be that whether or not people feel safe depends just as much on the degree of public familiarity of the context in which they live – and consequently on their abilities to know who to trust and distrust – as it depends on the usual suspects of crime rates, social cohesion, broken windows and collective efficacy. Using empirical data from four neighbourhoods in Rotterdam, the Netherlands, the article shows that data may substantiate this claim, formulates some policy recommendations and proposes an agenda for further research.

Willem Schinkel**Public space: between anonymity and public-formation**

This paper discusses contemporary public space in light of two developments: a privatisation of space, and a spectacularization of space. Over against these processes, it argues that public space is able to provide two regulatory functions for social life: (1) anonymization; (2) public-formation. The paper concludes with a discussion of 'public familiarity' as one possible way of mediating these two apparently contradictory demands on public space.

Bas van Stokkom**Guests in (semi)public spaces: towards a culture of conviviality**

This article sketches an alternative route to stimulate public familiarity: introducing spaces and zones of hospitality. May be hospitality in (semi)public space can offer more safe and comfortable ways of interaction. How does hospitality relate to the principles of public life like free access? Which views of interaction between strangers are presupposed? It is argued that hospitality means sharing together a certain limited space. The persons present depend on each other and they have the opportunity to make contact and get nearer. Guests have the positive obligation to treat each other with respect. Hospitable social regulation may be promoted in various ways. First by introducing symbolic demarcations like gateways and fences. Secondly by introducing convivial forms of interaction. Making use of public space in sheltered and relaxed ways may function as 'leveler' through which newcomers may feel welcome and 'at home'. Thirdly, by means of a 'personal hospitability' small conflicts can be managed. In that case some persons may take the role of public host without being asked. Finally some objections against hospitality are dealt with: on the one hand the freedom to move as one wants would be restricted and on the other hand informal manners in hospitable spaces would not satisfy the rules of detached and impersonal public interaction. Against that it is argued that 'total freedom of movement' and impersonal interaction are not always suitable principles to shape public life.

